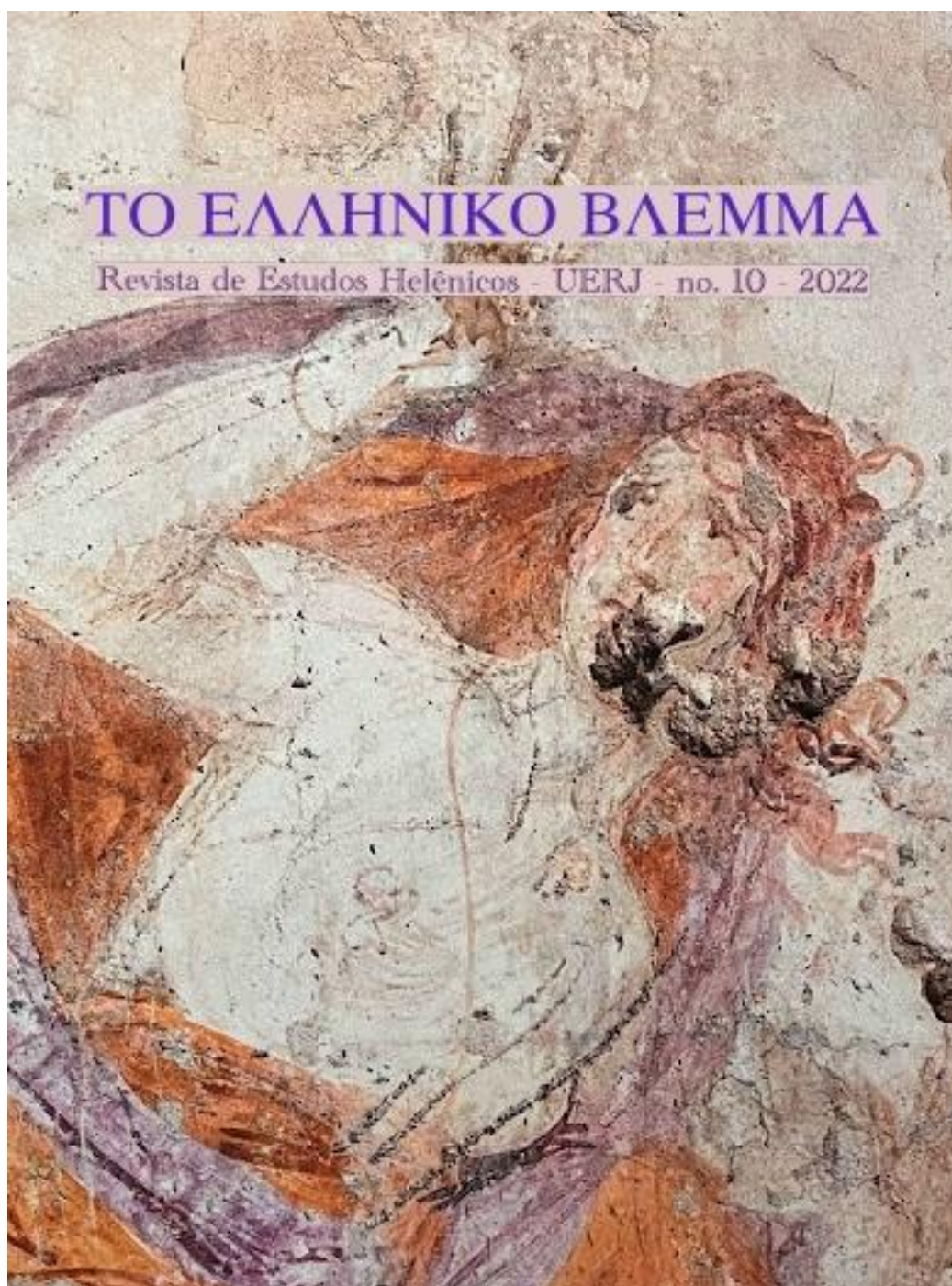

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Revista de Estudos Helênicos - UERJ - no. 10 - 2022

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Revista de Estudos Helênicos

Número 10 - 2022

Setor de Grego – Instituto de Letras – UERJ

UNIVERSIDADE DO ESTADO DO RIO DE JANEIRO
CENTRO DE EDUCAÇÃO E HUMANIDADES
INSTITUTO DE LETRAS
DEPARTAMENTO DE LETRAS CLÁSSICAS E ORIENTAIS
SETOR DE GREGO

Rua São Francisco Xavier, 524 – Bloco A – 11.005

TO ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ - Revista de Estudos Helênicos

Número 10 – 2022
ISSN – 2526-3609

Editoras:

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga - UERJ

Fernanda Lemos de Lima - UERJ

Conselho consultivo:

Ioánnis Petrópoulos (Universidade Demócritos da Trácia)

Kalliópi Samiótou (Vanderbilt University – EUA)

Nikoletta Tsitsanoudi-Malidis (Iniversidade de Ioánnina – Grécia)

Tania Martis Santos (UFRJ)

Sumário

Apresentação

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga

Fernanda Lemos de Lima..... 8

Dossiê “A língua como prática política” I – Η γλώσσα ως πολιτική πράξη I

Influência da linguagem: estereótipos de gênero, sexismo e direitos humanos – Γλωσσική επιρροή: έμφυλα στερεότυπα, σεξισμός και ανθρώπινα δικαιώματα

Πρόλογος

Ελένη Τσαγκατίδου

Μαρίνα Παπαδοπούλου

Νικολέττα Τσιτσανούδη – Μαλλίδη..... 10

Preâmbulo

Eleni Tsakatidou

Marina Papadopoulou

Nikoletta Tsitsanoudis-Malidis

Tradução de Fernanda Lemos de Lima..... 13

«Δεν ήξερα ότι ήταν λάθος αυτό που έλεγα»: Μια ποιοτική προσέγγιση δεδομένων γλωσσικού σεξισμού

Μαρίνα Τζακώστα..... 16

Απολογία και ψευδο-απολογία στις αναπαραστάσεις της έμφυλης βίας

Δήμητρα Χονδροκούκη

Αθανάσιος Ν. Σαμαράς..... 39

Η διαιώνιση έμφυλων στερεότυπων μέσω της γλώσσας του αθλητισμού

Ελένη Τσαλκατίδου..... 62

Έμφυλα στερεότυπα, προκαταλήψεις και σεξισμός στη γλώσσα του δικαίου. Αιτίες, συμπτώματα και τρόπος αντιμετώπισης μιας βαθιάς και διαχρονικής παθολογίας

Μίνα Καούνη..... 82

Εξερευνώντας τις συνδέσεις μεταξύ γλώσσας και συναισθημάτων: Ο πόνος ως τρόπος έκφρασης και επικοινωνίας

Βιργινία Καρβούνη..... 99

Οι λέξεις πονάνε: Πώς η παθολογικοποιητική γλώσσα παρεμβαίνει στα σώματα και τα ανθρώπινα δικαιώματα των ίντερσεξ ανθρώπων

Ρηνιώ Συμεωνίδου..... 115

Estudos de Literatura, Arte e Cultura

Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος και Σπυρίδων Βασιλειάδης: οι Διόσκουροι της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αλεξάνδρα Μαρίνα Δαπουδάνη..... 129

Literatura Grega Original

“Uma dedicatória à mãe de Deus”, de Dionísio de Fourná

Fernanda Lemos de Lima..... 156

Apresentação

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga – UERJ
Fernanda Lemos de Lima – UERJ

Editoras executivas

Com imensa alegria, apresentamos mais um número da revista To Ελληνικό Βλέμμα – Revista do Instituto de Letras da UERJ. Seguindo o propósito de oferecer ao público acadêmico e extra-acadêmico que se debruça em temas da cultura Grega, seja a da Antiguidade, do período Medieval ou da Modernidade e Contemporaneidade, no presente número, disponibilizamos contribuições de diversas origens.

O presente volume conta com contribuições de alunos de pós-graduação e graduação, de professores titulares, associados e adjuntos de diversas universidades do Brasil, da Grécia, da Turquia, do Grupo virtual de ex-alunos da Universidade Internacional de Verão, garantindo, assim, uma diversidade de participações que transcendem fronteiras e guardam em comum a reflexão sobre diferentes aspectos das cultura grega ao longo do tempo.

Temos a alegria de receber, neste e nos próximos dois números, contribuições referente ao tema “Língua como prática política”, o qual oferece estudos voltados para a língua grega e seus usos. No número 10, contamos com artigos voltados mais especificamente para o subtema “Influência da linguagem: estereótipos de gênero, sexismo e direitos humanos”. Além disso, contamos com um artigo voltado para a literatura da Grécia moderna, a primeira contribuição que recebemos de uma universidade da Turquia, algo que consideramos de grande relevância em termos de ampliação das trocas acadêmicas empreendidas pela nossa publicação. Contamos ainda com uma tradução um fragmento de “Interpretação da pintura bizantina”, de Dionisio de Fournia.

Assim, oferecemos mais um número de nosso periódico, trazendo olhares diversos a respeito de diversas manifestações da cultura helênica em diferentes faixas temporais. Boa leitura!

Dossiê “A língua como prática política” I

Η γλώσσα ως πολιτική πράξη I

Influência da linguagem: estereótipos de gênero,
sexismo e direitos humanos

Γλωσσική επιρροή: έμφυλα στερεότυπα, σεξισμός
και ανθρώπινα δικαιώματα

Πρόλογος

Ελένη Τσαλκατίδου¹
Μαρίνα Παπαδοπούλου
Νικολέττα Τσιτσανούδη – Μαλλίδη

Ο τόμος *Η Γλώσσα ως πολιτική πράξη* είναι το αποτέλεσμα ερευνητικών ερωτημάτων και προβληματισμών που καθοδηγούν τη δουλειά και τον στοχασμό μας εδώ και πολλά χρόνια και μας έχουν απασχολήσει έντονα στις τελευταίες ερευνητικές δράσεις του διαδικτυακού Ομίλου Αποφοίτων Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης», που ίδρυσε και διευθύνει η Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής Γλώσσας του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Νικολέττα Τσιτσανούδη - Μαλλίδη.

Οδηγός μας στάθηκε η διαπίστωση πως η γλώσσα δεν είναι (ή δεν θα έπρεπε τουλάχιστον να είναι) ένα απονεκρωμένο σύνολο γραμματικών και συντακτικών κανόνων. Ωστόσο, συχνά-πυκνά παρατηρούμε ότι μέσω της χρήσης της τόσο στον καθημερινό προφορικό και γραπτό λόγο όσο και στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αναπαράγονται πεποιθήσεις και στερεότυπα, που προέρχονται από βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις στον ανθρώπινο οργανισμό, με αποτέλεσμα να αναρωτιόμαστε: Ισχύει στην πραγματικότητα το ότι η γλώσσα είναι μια δυναμική διαδικασία ή πρόκειται για μια ουτοπία; Εξελίσσεται η γλώσσα μας καθώς εξελίσσονται οι κοινωνίες ή παραμένει στάσιμη; Ποιες είναι οι συνέπειες στη μία και στην άλλη περίπτωση για τον άνθρωπο και για την κοινωνία; Ποια δύναμη έχει τελικά ο έχων τον λόγο στη σημερινή κοινωνία;

Η παρούσα συλλογική δουλειά αποτελεί καρπό της θέσης ότι οι παραπάνω σκέψεις δεν πρέπει να αποφεύγονται, απεναντίας πρέπει να συζητιούνται και να τίθενται επί τάπητος μεταξύ των ερευνητών και των επαγγελματιών που ασχολούνται με τα ζητήματα της γλώσσας, των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και της Επικοινωνίας. Προς αυτήν την κατεύθυνση, λοιπόν, ήταν εστιασμένες οι δράσεις των τριών τελευταίων «Μικρών Θερινών»,

¹ Οι επιμελήτριες.

που διοργάνωσε ο διαδικτυακός Όμιλος Αποφοίτων του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης». Εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν σε αυτές τις δράσεις περιλαμβάνονται στο παρόν πόνημα με τον γενικό τίτλο «Η γλώσσα ως πολιτική πράξη». Η πρωτοπορία του εγχειρήματος αυτού συνίσταται στο γεγονός ότι συνδημοσιεύουν σε κοινό τόμο πανεπιστημιακοί καθηγητές, δημοσιογράφοι και κυρίως μεταπτυχιακοί και διδακτορικοί φοιτητές.

Η διαμόρφωση Η διαμόρφωση των παρόντων συλλογικών τόμων δεν είναι παρά μία ανάπτυξη των σπόρων του μητρικού θεσμού, του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου, με γνώμονα πάντοτε τη συνέπεια, την αφοσίωση και τη μεγάλη προσοχή στη λεπτομέρεια από τους συντελεστές του. Οφείλονται βαθύτατες και θερμότερες ευχαριστίες σε όλους εκείνους και όλες εκείνες, πανεπιστημιακούς δασκάλους, ερευνητές, δημοσιογράφους και επαγγελματίες από διάφορους κλάδους, που όχι μόνο στηρίζουν διαχρονικά το θεσμό του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου με την παρουσία τους και την κατάθεση της δουλειάς τους, αλλά και έδειξαν την εμπιστοσύνη τους σε μια δράση Αποφοίτων, τόσο μέσα από την παρουσία τους σε αυτήν, όσο και μέσα από τη συμβολή τους στην παρούσα έκδοση. Σε μια εποχή πληθωρισμού, βιασύνης και γενικότερης δυσκολίας σαν αυτή που διανύουμε, ο χρόνος του καθενός είναι πολύτιμος και οφείλουμε να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας σε όσους αφιέρωσαν τον δικό τους προς όφελος του «Μικρού Θερινού».

Η Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου και προσωπικά η ιδρύτρια και διευθύντρια του θεσμού, Νικολέττα Τσιτσανούδη - Μαλλίδη, Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Associate in Linguistics στο Center for Hellenic Studies του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ, καθώς και η επιτροπή του διαδικτυακού ομίλου των Αποφοίτων του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου καταθέτουν τις θερμότερες ευχαριστίες τους προς τη διεύθυνση του περιοδικού Ελληνικό Βλέμμα για την τιμητική φιλοξενία και δημοσίευση των πρακτικών. Πρόκειται για την έμπρακτη απόδειξη μιας ισχυρής και ποιοτικής επιστημονικής φιλίας που ξεκινά από την Ελλάδα και απολήγει στη Βραζιλία και το αντίστροφο. Και δηλώνουμε

τη βεβαιότητά μας ότι αυτή η μεστή και παραγωγική σχέση έχει πολλά να προσφέρει και στο μέλλον στο ακαδημαϊκό και πολιτιστικό επίπεδο.

Ολοκληρώνοντας, Διαδικτυακός Όμιλος Αποφοίτων του Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου δεσμευόμαστε, ότι αυτές οι δράσεις και οι εκδόσεις αποτελούν μόνο την αρχή όσων έχουμε οραματιστεί να κάνουμε στο εγγύς μέλλον, ώστε να βάλουμε και εμείς ως νέοι ερευνητές το δικό μας λιθαράκι σε θέματα που έχουν μεγάλη σημασία για τον άνθρωπο, την κοινωνία, τη δημοκρατία.

PREÂMBULO²

Eleni Tsakatidou³
Marina Papadopoúλου
Nikoletta Tsitsanoúdis-Malidis

A publicação de “Linguagem como ato político” é o resultado de perguntas e reflexões de pesquisa que orientaram nosso trabalho e reflexão por muitos anos e que foram de grande interesse para nós, nas atividades de pesquisa mais recentes do Alumni Group on-line da Universidade Internacional de Verão " Língua grega, cultura e mídia ", fundada e dirigida pela professora de Linguística e Língua Grega do Departamento de Educação Infantil da Universidade de Ioannina, sra. Nikoletta Tsitsanoudi – Mallidi.

Fomos guiados pela percepção de que a linguagem não é (ou pelo menos não deveria ser) um conjunto diluído de regras gramaticais e sintáticas. No entanto, observamos com frequência que, por meio de seu uso no discurso cotidiano, falado e escrito, e na mídia, crenças e estereótipos são reproduzidos, decorrentes de crenças profundamente enraizadas na organização humana, o que nos leva a questionar: É realmente verdade que a linguagem é um processo dinâmico ou é uma utopia? Nosso idioma está evoluindo à medida que as sociedades evoluem ou está estagnado? Quais são as consequências em ambos os casos para as pessoas e para a sociedade? Qual é o poder máximo do orador na sociedade atual?

O presente trabalho coletivo é fruto da posição de que as considerações acima não devem ser evitadas, mas sim discutidas e debatidas entre pesquisadores e profissionais que trabalham com questões de linguagem, mídia e comunicação. É nessa direção, portanto, que se concentraram as atividades dos três últimos "Dos Pequenos Verões", organizados pelo Grupo de Ex-alunos on-line da Universidade Internacional de Verão " Língua grega, cultura e mídia ". Os trabalhos

² Tradução de Fernanda Lemos de Lima – UERJ.

³ As organizadoras.

apresentados nesses eventos estão incluídos na publicação sob o título geral "Lingügem como ato político". A natureza pioneira desse projeto consiste no fato de que professores universitários, jornalistas e, principalmente, estudantes de pós-graduação e doutorado publicam em um volume conjunto.

A formação das presentes edições coletivas nada mais é do que um desenvolvimento das sementes da instituição mãe, a Universidade Internacional de Verão, sempre pautada pela consistência, dedicação e grande atenção ao detalhe dos seus colaboradores. Um profundo e caloroso agradecimento a todos aqueles e todas aquelas, professores universitários, investigadores, jornalistas e profissionais de diversas áreas, que não só apoiam a instituição da Universidade Internacional de Verão ao longo do tempo com a sua presença e a entrega dos seus trabalhos, mas também demonstraram a sua confiança numa ação de ex-alunos, quer pela sua presença na mesma, quer pelo seu contributo para a publicação. Numa época de inflação, pressa e dificuldade geral como a que atravessamos, o tempo de todos é precioso e devemos expressar a nossa gratidão a quem dedicou o seu em benefício do "Pequeno Verão".

O Comitê Organizador e Científico da Universidade Internacional de Verão e, pessoalmente, a fundadora e diretora da instituição, Nicoletta Tsitsanoudi - Mallidis, Professora de Lingüística e Língua Grega na Universidade de Ioannina e Associada em Lingüística no Centro de Estudos Helênicos da Universidade de Harvard, bem como o comitê do grupo online de ex-alunos da Universidade Internacional de Verão expressam seus mais calorosos agradecimentos à direção da revista Ellinikó Vlémma pela honrosa hospedagem e publicação dos anais. É a prova prática de uma amizade científica forte e qualitativa que começa na Grécia e termina no Brasil e vice-versa. E expressamos a nossa certeza de que esta relação rica e produtiva tem muito a oferecer no futuro a nível académico e cultural.

Concluindo, o Grupo virtual de ex-alunos da Universidade Internacional de Verão promete que estas ações e publicações são apenas o começo do que prevemos fazer no futuro próximo, para que nós, como

jovens investigadores, possamos também colocar a nossa própria pedra nas questões de grande importância para o homem, a sociedade, a democracia.

**«ΔΕΝ ΉΞΕΡΑ ΟΤΙ ΗΤΑΝ ΛΑΘΟΣ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΕΛΕΓΑ»:
ΜΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΣΕΞΙΣΜΟΥ**

Μαρίνα Τζακώστα⁴
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια ποιοτική προσέγγιση δεδομένων που αφορούν τη σεξιστική χρήση της γλώσσας. Τα δεδομένα αντλήθηκαν από ενήλικες, φυσικές ομιλήτριες και φυσικούς ομιλητές της ελληνικής, φοιτήτριες/ -ές καθώς και μαθήτριες/ -ές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνασίου και Λυκείου) μέσω ενός off-line ερωτηματολογίου. Θεμελιώδες εύρημα της ανάλυσης των δεδομένων είναι η διαβαθμισμένη 'ένταση' της αποτυπωμένης σεξιστικής χρήσης της γλώσσας, η οποία κυμαίνεται από ακραίες και συνειδητά στερεοτυπικές απόψεις μέχρι θετικότερες στάσεις των ομιλητριών/ -ών σε σχέση με τη (χωρίς εξαιρέσεις) χρήση θηλυκών καταλήξεων για διγενή και μονοκατάληκτα ονόματα (βλ. επίσης Τζακώστα 2021). Υποστηρίζεται, επίσης, ότι η σεξιστική χρήση της γλώσσας δεν σχετίζεται απαραίτητα ούτε καθορίζεται από το φύλο, την ηλικία ή το μορφωτικό επίπεδο των χρηστών.

Λέξεις-κλειδιά: Γλωσσικός σεξισμός, διαβαθμιζόμενος σεξισμός, έμφυλες ταυτότητες, έμφυλα στερότυπα.

Abstract

In the present paper we adopt a qualitative account of language sexism data which stem from a questionnaire distributed to various groups of native speakers of Greek. Major finding of the analysis is that language

⁴ martzak@uoc.gr.

sexism is not an absolute but rather a gradient phenomenon. This gradience ranges from ‘consciously’ absolute and stereotypical sexist attitudes to attitudes which are attributed to the fact that speakers were never taught that, on the one hand, language expresses political and/or social attitudes and, on the other hand, grammar provides the speaker the tools to form all kinds of meanings and all kind of structures (cf. also Τζακώστα 2021). It is suggested that this gradience is further supported by the fact that language sexism is not related to sex, age or the educational level of the participants.

Keywords: sexism, language sexism, racist use of language, professional sexism, gender sexism, sexism and education.

1. Εισαγωγή

Ως «σεξισμό» ορίζουμε ένα δίκτυο προκαταλήψεων, ιδεοληψιών και ιδεοληπτικών συμπεριφορών, οι οποίες εδράζονται στο διαχωρισμό των ανθρώπων με βάση το φύλο τους και την ιδεολογία που συνοδεύει αυτόν το διαχωρισμό (Butler 1986, 1990, De Beauvoir 1949 [1972], Cixous 1997, Παυλίδου 2006). Άμεσο αποτέλεσμα της διάκρισης μεταξύ των φύλων είναι η εμφάνιση και η καθιέρωση κοινωνικών στερεοτύπων (βλ. Κογκίδου 2014), τα οποία διαμορφώνονται βάσει της αρχής ότι τα δύο φύλα δεν είναι ισότιμα, αντιθέτως, ένα από τα δύο είναι βιολογικώς, ηθικώς, διανοητικώς και πνευματικώς υποδεέστερο από το άλλο. Τέτοιες στάσεις επιτρέπουν τις συστηματικές διακρίσεις εναντίον του υποτιμημένου φύλου και συχνά οδηγούν σε φυσικούς περιορισμούς, ακόμη και εκδηλώσεις μίσους (βλ. Woodington 2010). Τα στερεότυπα συνιστούν νοητικά σχήματα, τα οποία εμφανίζονται ήδη κατά την προσχολική και πρώιμη παιδική ηλικία και, όχι σπάνια, συνιστούν αρχές με βάση τις οποίες τα παιδιά αναπτύσσονται μαθησιακά και γνωστικά.

Ο σεξισμός σχετίζεται άμεσα με και αποτυπώνεται στην έμφυλη και ρατσιστική χρήση της γλώσσας. Η τελευταία χαρακτηρίζεται από την επιλογή εκ μέρους των ομιλητριών/ -ών συγκεκριμένων γλωσσικών δομών, οι οποίες προάγουν, καλλιεργούν και διαιώνίζουν τα κοινωνικά στερεότυπα

(βλ. εκφράσεις, όπως «φορά παντελόνια» – «φέρεται σαν γυναικούλα»). Η χρήση έμφυλης και σεξιστικής γλώσσας είναι διάχυτη στις προωθήσεις προϊόντων ήδη από πολύ παλιά (βλ. Μενίκη 2022), ενώ ακόμη και σήμερα απαντάται στα σχολικά εγχειρίδια (βλ. ενδεικτικά Τζακώστα 2021).

Η σεξιστική χρήση της γλώσσας αποτυπώνεται στη χρήση των επαγγελματικών ονομάτων ως άμεση απόρροια της θέσης και των δυνατοτήτων της γυναίκας στην επαγγελματική κοινότητα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1963). Όχι σπάνια και σήμερα, καταγράφονται διακρίσεις στους εργασιακούς χώρους, ενώ παράλληλα γυναίκες αποκλείονται από θέσεις εργασίας που προσδίδουν κύρος. Είναι συνήθης ο διαχωρισμός επαγγελμάτων σε ανδρικά και γυναικεία, κάτι που διευκολύνεται και ενισχύεται από το γεγονός ότι η ελληνική επιτρέπει τη διάκριση γένους στα επαγγελματικά ονόματα (Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005, Παυλίδου 2006).

Στην παρούσα εργασία προχωρούμε σε μια ποιοτική προσέγγιση γλωσσικών δεδομένων φυσικών ομιλητριών/ -ών της ελληνικής, διαφορετικών ηλικιακών ομάδων και μορφωτικών υποβάθρων, τα οποία συλλέχθηκαν μέσω ενός off-line ερωτηματολογίου και τα οποία έχουν γίνει αντικείμενο ποσοτικής επεξεργασίας σε προηγούμενη μελέτη (Τζακώστα 2021). Θα παρατηρήσουμε και εδώ, όπως παρατηρήθηκε και στην προηγούμενη έρευνα, ότι καταγράφεται μια διαβάθμιση της 'έντασης' της σεξιστικής χρήσης της γλώσσας από απολύτως ακραίες και συνειδητά στερεοτυπικές απόψεις έως στάσεις, οι οποίες εύκολα μπορούν να μεταβληθούν όταν οι ομιλητές διαθέτουν τη γνώση των γραμματικών και αποδεκτών γλωσσικών χρήσεων. Υποστηρίζεται ότι αυτή η διαβάθμιση δεν σχετίζεται απαραίτητα ούτε καθορίζεται από το φύλο, την ηλικία ή το μορφωτικό επίπεδο των χρηστών.

2. Ο γλωσσικός σεξισμός στην έρευνα

Η χρήση σεξιστικού λόγου είναι ένα από τα πρώτα θέματα που απασχόλησαν ερευνητικά τον κλάδο της Κοινωνιογλωσσολογίας, δεδομένου ότι δεν αποτυπώνεται μόνο σε γλώσσες όπως η ελληνική ή η γαλλική όπου υπάρχει η δυνατότητα γραμματικής διάκρισης των γενών, αλλά και σε γλώσσες με μη εμφανή διαφοροποίηση του γραμματικού γένους, όπως η αγγλική (βλ. Παυλίδου 1984, 1985). Από πολύ νωρίς ο Τριανταφυλλίδης

(1963) σημείωσε ότι οι ομιλήτριες/ -ές δεν είναι πρόθυμες/ -οι να υιοθετήσουν συνειδητά αλλαγές στη χρήση των επαγγελματικών ονομάτων, συγκεκριμένα, τη χρήση θηλυκών τύπων για επαγγέλματα που εξασκούν γυναίκες. Στην Ελλάδα, οι πρώτες προσπάθειες κοινωνιογλωσσολογικής προσέγγισης της χρήσης σεξιστικού λόγου έγιναν από την Παυλίδου (1984, 1985, 2006) και συνεχίστηκαν από διάφορες ερευνήτριες (Αλβανούδη 2012, Παυλίδου και συν. 2004, 2015).

Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο πλαίσιο μιας έρευνας που έχει ξεκινήσει την τελευταία τριετία (Τζακώστα & συν. υπό εξελ.) και στόχος της είναι να διερευνήσει α) τις αρχές οι οποίες διέπουν το σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών αλλά και ουσιαστικών τα οποία γενικότερα προσδίδουν ιδιότητες και β) τους εξωγλωσσικούς παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν το σχηματισμό αυτών των ονομάτων. Η έρευνα ξεκίνησε κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2019-2020 και υλοποιείται σε τρεις φάσεις.

Στην πρώτη φάση (Φάση 1) της έρευνας, η οποία έχει ήδη ολοκληρωθεί, έγινε η αποδελτίωση του Αντίστροφου Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής (Αναστασιάδη – Συμεωνίδη 2002, στο εξής ΑΛεΚΝΕ) προκειμένου να διερευνηθεί το ποσοστό εμφάνισης θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων σε ένα λεξικό. Το συγκεκριμένο λεξικό επιλέχθηκε και χρησιμοποιήθηκε γιατί διευκολύνει την κατηγοριοποίηση των θηλυκών επαγγελματικών, κατά βάση διγενών και μονοκατάληκτων, μέσω των κλιτικών καταλήξεών τους. Οι καταλήξεις επαγγελματικών ονομάτων που εξετάστηκαν αποτυπώνονται στο (1) παρακάτω:

- (1) α. – *ας*, π.χ. *λοχίας*
- β. – *έας*, π.χ. *συγγραφέα*
- γ. – *ης*, π.χ. *ναύτης*
- δ. – *ίας*, π.χ. *ταμίας*
- ε. – *ος*, π.χ. *στρατηγός*
- στ. – *υς*, π.χ. *πρέσβυς*

Κατά τη δεύτερη φάση (Φάση 2) χορηγούνται ερωτηματολόγια σε εννιά διαφορετικές ομάδες συμμετεχόντων σε πανελλαδική κλίμακα. Οι ομάδες

και ο μέχρι τώρα συμπληρωμένος αριθμός ερωτηματολογίων αναγράφονται στο (2).

- (2) α. *Ενήλικοι, φυσικές/ -οί ομιλήτριες/ -τές της ΚΝΕ* (N = 835)
β. *Μαθήτριες/ -ές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης* (Ομάδα 1: Νηπιαγωγείο – N = 22,
Ομάδα 2: Δημοτικό - N = 240)
γ. *Μαθήτριες/ -ές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης* (Ομάδα 1: Γυμνάσιο – N = 84,
Ομάδα 2: Λύκειο – N = 274)
δ. *Φοιτήτριες/ -ές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης* (N = 754)
ε. *Δίγλωσσες/ -οι και πολύγλωσσες/ -οι ομιλήτριες/ -ές* (συμπεριλαμβανομένης της ΝΕ) (N = 26)
στ. *Αλλόγλωσσες/ -οι ομιλήτριες/ -ές της ΝΕ* (N = 23)
ζ. *Φυσικοί ομιλητές και ομιλήτριες με διαγνωσμένες γλωσσικές διαταραχές ή/ και μαθησιακές δυσκολίες* (N = 71)
η. *Εκπαιδευτικοί της προσχολικής εκπαίδευσης* (N = 17)

Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου κατηγοριοποιούνται σε έξι ενότητες ερωτήσεων. Στην ενότητα 1 καταγράφονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών/ -όντων στην έρευνα.

Οι ενότητες 2-5 ζητούν το σχηματισμό θηλυκών τύπων. Συγκεκριμένα, η ενότητα 2 (λεκτικοί σχηματισμοί 1) ζητά τον απευθείας σχηματισμό του θηλυκού τύπου, όπως αυτός προκύπτει από τον αντίστοιχο αρσενικό, π.χ. ο *εργολάβος* → η *εργολάβος/ η εργολάβα/ η εργολάβισσα/ η εργολαβίνα* κ.λ.π..

Η ενότητα 3 (λεκτικοί σχηματισμοί 2) διερευνά το αν σχηματίζονται θηλυκοί τύποι από τους αντίστοιχους αρσενικού (η απάντηση είναι κλειστή του τύπου ΝΑΙ/ ΟΧΙ).

Η ενότητα 4 (λεκτικοί σχηματισμοί 3) ζητά από τους συμμετέχοντες να επιλέξουν τον αντίστοιχο των αρσενικών θηλυκούς τύπους μέσα από μια άσκηση πολλαπλών επιλογών.

Η ενότητα 5 (λεκτικοί σχηματισμοί 4) εξετάζει το αν οι διδόμενοι αρσενικού γένους λεκτικοί σχηματισμοί σχηματίζουν τον αντίστοιχο θηλυκό.

Το ερωτηματολόγιο κλείνει με μια ανοικτού τύπου ερώτηση (λεκτικοί σχηματισμοί 5) με την οποία ζητείται από τις συμμετέχουσες και τους συμμετέχοντες να διατυπώσουν την άποψή τους σχετικά με το ποιοι παράγοντες, γλωσσικοί ή εξωγλωσσικοί, θα τους ωθούσαν να σχηματίσουν το θηλυκό γένος ενός ονόματος/ ουσιαστικού, το οποίο (συνήθως) απαντάται μόνο στο αρσενικό γένος.⁵ Κατά την τρίτη φάση (Φάση 3), η οποία θα υλοποιηθεί μετά τη συγκέντρωση και επεξεργασία των δεδομένων όλων των ομάδων των συμμετεχουσών και συμμετεχόντων στην έρευνα, θα σχεδιαστεί και θα εφαρμοστεί ένα πρόγραμμα ενσωμάτωσης των θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων στο γλωσσικό μάθημα στην πρωτοβάθμια και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση με στόχο την αντιμετώπιση του φαινομένου του γλωσσικού σεξισμού.

Η Τζακώστα (2021) σε μια πρώτη ποσοτική επεξεργασία των δεδομένων που προέρχονται από ερωτηματολόγια τα οποία συμπληρώθηκαν από φοιτητές (N= 503) και φυσικούς ομιλητές της ελληνικής (N = 447) κατέληξε στα εξής συμπεράσματα:

Κατά την αποδελτίωση του ΑλεΚΝΕ (Φάση 1) καταγράφηκαν συνολικά 2400 επαγγελματικά ονόματα αρσενικού γένους με κλιτικές καταλήξεις τις /-ος/, /-έας/, /-ης/, /-ίας/, /-ος/, /-υς/. Από αυτά τα 2400 επαγγελματικά ονόματα 966 σχηματίζουν τον αντίστοιχο θηλυκό τύπο, αριθμός που ανέρχεται στο 40,25% του συνολικού αριθμού επαγγελματικών ονομάτων. Είναι αξιοσημείωτο ότι από τα αρσενικά επαγγελματικά ονόματα φαίνεται να σχηματίζονται τα αντίστοιχα θηλυκά μόνο σε επαγγέλματα που δεν αφορούν ηγετικές ή πολύ υψηλού κύρους θέσεις. Για παράδειγμα, τόσο ο *‘γραμματέας’* όσο και ο *‘υπογραμματέας’* σχηματίζουν τον αντίστοιχο θηλυκό τύπο, δεν σχηματίζεται όμως στο λήμμα *‘αρχιγραμματέας’*. Επίσης,

⁵ Στα ερωτηματολόγια που απευθύνονται στα παιδιά προσχολικής και δημοτικής εκπαίδευσης απουσιάζει η τελευταία ερώτηση ανοικτού τύπου καθώς σ’ αυτήν τη βαθμίδα εκπαίδευσης τα παιδιά δεν έχουν καλλιεργήσει πλήρως την μεταγλώσσα τους, δηλαδή την συνειδητή γνώση άρα και το συνειδητό χειρισμό της γλώσσας τους με αποτέλεσμα να μην είναι πάντοτε σε θέση να ορίσουν με ακρίβεια τα ενδογλωσσικά ή/ και εξωγλωσσικά κριτήρια τα οποία επηρεάζουν τις γλωσσικές τους επιλογές.

χειρωνακτικά ή άλλα χειροπρακτικά επαγγέλματα τείνουν να μην σχηματίζουν θηλυκό τύπο, όπως, π.χ. ο *‘φαρμακοτέχνης’*.

Τα δεδομένα που προέκυψαν από την χορήγηση του ερωτηματολογίου (Φάση 2) σε ενήλικες φυσικές ομιλήτριες και φυσικούς ομιλητές της ελληνικής υπογραμμίζουν το γεγονός ότι τόσο ενδογλωσσικοί όσο και εξωγλωσσικοί παράγοντες καθορίζουν τις γλωσσικές επιλογές των φυσικών ομιλητριών/ -ών. Και τα δεδομένα του ερωτηματολογίου επιβεβαιώνουν το εύρημα από την αποδελτίωση του ΑΛεΚΝΕ, ότι δηλαδή επαγγέλματα υψηλού κύρους δεν σχηματίζουν εύκολα τα αντίστοιχα θηλυκού γένους επαγγελματικά με θηλυκές καταλήξεις (Φραγκουδάκη 1989, Μακρή-Τσιλιπάκου 1995, Χάρης 1999). Για παράδειγμα, τα ποσοστά που σημειώνουν τα επαγγελματικά *‘γιατρός’* και *‘χειρουργός’* αναδεικνύουν το γεγονός ότι όσο υψηλότερο το κύρος ή η επικινδυνότητα ή/ και σημαντικότητα του επαγγέλματος, τόσο χαμηλότερο το ποσοστό των αντίστοιχων επαγγελματικών ονομάτων που σχηματίζονται στο θηλυκό τύπο/ γένος. Παρόμοια είναι τα δεδομένα που προέκυψαν από την ανοικτή ερώτηση αν διαφορετικών καταλήξεων επαγγελματικά μπορούν να σχηματίσουν το αντίστοιχο θηλυκό επαγγελματικό όνομα. Μόνο τα επαγγελματικά *‘δάσκαλος’*, *‘συντηρητής’* και *‘αστυνομικός’* σχηματίζουν σε πολύ μεγάλο ποσοστό τα αντίστοιχα θηλυκά επαγγελματικά, ενώ, για παράδειγμα, τα *‘βουλευτής’*, *‘μπεταιζής’* και *‘δικαστής’* παρουσιάζουν αρκετά ισορροπημένους σχηματισμούς αρσενικών και θηλυκών επαγγελματικών. Στα υπόλοιπα επαγγελματικά στη συντριπτική τους πλειοψηφία επιλέγεται ο αρσενικός τύπος και για το θηλυκό γένος. Η Τζακώστα (2021) εικάζει ότι οι δάνειες καταλήξεις –όπως η κατάληξη *-τζής* που συνιστά τουρκικό δάνειο προσαρμοσμένο στην ελληνική – σχηματίζουν πολύ ευκολότερα το θηλυκό γένος από τις αντίστοιχες *‘ελληνογενείς’* καταλήξεις, ίσως γιατί αποτυπώνουν υποτιμητικές ιδιότητες ή υποτιμητικά επαγγέλματα. Σε κάθε περίπτωση, θέματα κύρους και φυσικής ή διανοητικής ικανότητας περιορίζουν τη δυνατότητα σχηματισμού επαγγελματικών ονομάτων στο θηλυκό γένος (βλ. Γκασούκα 2014, Γκασούκα & Γεωργαλλίδου 2014).

Η δυνατότητα σχηματισμού θηλυκών επαγγελματικών έρχεται σε αντίθεση με τις αντιδράσεις των συμμετεχουσών/ -όντων σχετικά με το αν οι ίδιες/ -οι μπορούν να *‘δουν’* γυναίκες να εξασκούν τα ίδια επαγγέλματα. Με

άλλα λόγια, στη συντριπτική τους πλειονότητα οι συμμετέχουσες/ -οντες θεωρούν ότι οι γυναίκες μπορούν να εξασκήσουν όλα τα επαγγέλματα πλην του ‘μπειταιζή’ επειδή είναι εξαιρετικά κουραστικό επάγγελμα, και του ‘ιέρεα’, ιδιαίτερος αν αυτό είναι ιδωμένο αυστηρά στο πλαίσιο της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Ακόμη και στην περίπτωση του ‘στρατηγού’, οι συμμετέχουσες/ -οντες θα μπορούσαν να ‘δουν’ γυναίκα να καταλαμβάνει τη σχετική θέση, δεδομένου ότι όλο και περισσότερο οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις στελεχώνονται από γυναίκες (βλ. Δαμουλιάνου 2004).

Παρά τις θετικές στάσεις των συμμετεχουσών/ -όντων στην έρευνα ως προς το σχηματισμό θηλυκού γένους επαγγελματικών ονομάτων, στο ερώτημα εάν είναι δυνατόν γενικά να σχηματιστούν θηλυκά επαγγελματικά ονόματα η απάντηση ήταν αρνητική σε πολύ υψηλό ποσοστό. Οι στάσεις των ομιλητριών/ -ών απέναντι στην χρήση θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων διαμορφώνονται από ενδογλωσσικά και εξωγλωσσικά κριτήρια. Στα ενδογλωσσικά κριτήρια κατατάσσονται α) η χρήση δάνειων λέξεων για το σχηματισμό επαγγελμάτων χαμηλού κύρους τα οποία εύκολα αποδίδονται στο θηλυκό γένος (π.χ. ο ταξιτζής – η ταξιτζού) αλλά και η χρήση λόγιων καταλήξεων για τα επαγγέλματα υψηλού κύρους τα οποία δεν σχηματίζουν θηλυκό γένος (π.χ. ο/ η φιλόλογος, ο/η γιατρός), β) ζητήματα που αφορούν την ευφωνία, την προφορά και την ορθογραφία. Ωστόσο, τα κριτήρια αυτά δεν είναι πραγματικά γλωσσικά διότι οι θηλυκοί επαγγελματικοί τύποι δεν παραβιάζουν κανένα κανόνα της ελληνικής. Εξωγλωσσικά κριτήρια, όπως το μορφωτικό επίπεδο, η εκπαιδευτική βαθμίδα που παρακολουθούν οι συμμετέχουσες/ -οντες αλλά και η ηλικία φαίνεται να καθορίζουν τις γλωσσικές επιλογές των φυσικών ομιλητριών και ομιλητών.

Συγκεκριμένα, όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχουσών/ -όντων τόσο πιο δεκτικές/ -οί είναι στο σχηματισμό και τη χρήση θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων. Οι μαθήτριες/ -ές των χαμηλότερων τάξεων, λιγότερο επηρεασμένοι από τη ρυθμιστική διδασκαλία της γλώσσας, είναι περισσότερο δεκτικές/ -οί στην χρήση θηλυκών επαγγελματικών σε αντίθεση με τις μαθήτριες και τους μαθητές μεγαλύτερων τάξεων. Ομοίως, οι ομιλήτριες/ -τές μεγαλύτερης ηλικίας είναι λιγότερο δεκτικές/ -οί στην χρήση θηλυκών επαγγελματικών. Επίσης, οι δίγλωσσες και δίγλωσσοι ομιλητές αλλά και αλλόγλωσσες και αλλόγλωσσοι

ομιλητές της ελληνικής φαίνεται να είναι θετικές/ -ό στο σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων συγκριτικά προς τις/ μονόγλωσσες ομιλήτριες και τους μονόγλωσσους ομιλητές.

3. Μια ποιοτική προσέγγιση των δεδομένων

Στο παρόν κεφάλαιο αποδελτιώνονται αντιπροσωπευτικές απαντήσεις των συμμετεχουσών/ -όντων στην έρευνα σε σχέση με το τελευταίο ερώτημα του ερωτηματολογίου που χορηγήθηκε (Λεκτικοί σχηματισμοί 5) και το οποίο ζητά από τις συμμετέχουσες και τους συμμετέχοντες να διατυπώσουν την άποψή τους σχετικά με το ποιοι παράγοντες, γλωσσικοί ή εξωγλωσσικοί, θα τους ώθούσαν να σχηματίσουν το θηλυκό γένος ενός ονόματος/ ουσιαστικού το οποίο συνήθως απαντάται στο αρσενικό γένος. Τα δεδομένα παρουσιάζονται, όπως και στην προηγούμενη ποσοτική ανάλυση των δεδομένων, ανά κατηγορία συμμετεχουσών/ -όντων, δηλαδή φυσικών ομιλητριών/ -ών, φοιτητριών/ -ών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και μαθητριών/-ών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, γυμνασίου και λυκείου. Η κατηγορία των φοιτητριών/ -ών συνιστά ξεχωριστή κατηγορία από αυτή των ενηλίκων, διότι στην δεύτερη κατηγορία εντάσσονται συμμετέχουσες/ -οντες βασικής εκπαίδευσης ή που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Από την άλλη, η κατηγορία ‘φοιτητές’ είναι ομιλήτριες/ ές οι οποίες/ -οι εκτίθενται σε επικαιροποιημένη γνώση όσον αφορά στην ανάπτυξη, τη χρήση και τη διδασκαλία της γλώσσας. Τα δεδομένα αποδίδονται ακριβώς με τον τρόπο με τον οποίο καταγράφονται στις απαντήσεις των συμμετεχουσών/ -όντων (π.χ. απουσία σημείων στίξης ή τονικών σημαδιών, κεφαλαιογράμματα γραφή, ενίοτε ανορθόγραφη).

Σύμφωνα με την Τζακώστα (2021), η σεξιστική χρήση της γλώσσας χαρακτηρίζεται από διαβαθμίσεις οι οποίες αποδίδονται στο Σχήμα 1. Πιο συγκεκριμένα, οι γλωσσικές χρήσεις κλιμακώνονται ως εξής: α) γενικευμένη χρήση του αρσενικού γένους και για το αρσενικό και για το θηλυκό γένος (Βαθμίδα 5), β) γενικευμένη χρήση του αρσενικού γένους η οποία αποδίδεται στη γραμματική, η οποία δεν επιτρέπει το σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών (Βαθμίδα 4), γ) μερική χρήση του αρσενικού γένους ανάλογα με τον τύπο του επαγγέλματος, για παράδειγμα, αν αυτό θεσμικά μπορεί να ασκηθεί από μία γυναίκα (π.χ. στρατηγός, ιερέας)

(Βαθμίδα 3), δ) μερική χρήση του αρσενικού γένους και χρήση θηλυκών καταλήξεων όταν οι χρήτριες και χρήστες θέλουν να αποδώσουν αρνητική ή υποτιμητική χροιά στο επάγγελμα στο οποίο γίνεται αναφορά ή στην επαγγελματία (Βαθμίδα 2), ε) αυξημένη χρήση θηλυκών τύπων όπου απαιτείται (Βαθμίδα 1) και στ) γενικευμένη και χωρίς εξαίρεση χρήση θηλυκών επαγγελματικών (Βαθμίδα 0).

Σχήμα 1. Βαθμίδες γλωσσικού σεξισμού (Τζακώστα 2021)

3.1. Φυσικοί Ομιλητές

Στα υποκεφάλαια 3.1-3.4 παρουσιάζονται οι πλέον αντιπροσωπευτικές απαντήσεις των μελών των τεσσάρων ομάδων συμμετεχουσών/ -όντων. Στις περισσότερες περιπτώσεις βλέπουμε οι απαντήσεις να είναι ανάμεικτες. Για παράδειγμα, ακόμη και σε περιπτώσεις που οι συμμετέχουσες/ -οντες θα αρνούσαν να χρησιμοποιήσουν το θηλυκό τύπο σε παραδοσιακά διγενή και μονοκατάληκτα επαγγελματικά ονόματα, αναγνωρίζουν ότι θα μπορούσαν αυτοί οι τύποι να σχηματιστούν. Αντιπροσωπευτική δείγμα τέτοια απάντησης στην ομάδα των φυσικών ομιλητριών/ -ών είναι αυτή της/ του Φ.Ο. 18.

Η ομάδα των φυσικών ομιλητριών / -ών εμφανίζει είτε έμμεσα είτε άμεσα όλες τις βαθμίδες σεξιστικής χρήσης της γλώσσας. Πολλές απαντήσεις όλων

των ομάδων, οι οποίες δεν καταγράφονται εδώ, είναι απολύτως αρνητικές σε σχέση με το σχηματισμό των θηλυκών τύπων χωρίς να δικαιολογείται αυτή η στάση (Βαθμίδα 5). Συχνά, η ‘ευθύνη’ τίθεται στη γραμματική της γλώσσας η οποία απαγορεύει το σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών (Βαθμίδα 4, Φ.Ο. 49, Φ.Ο. 691). Με λιγότερο απόλυτο τρόπο, αλλά στην ίδια βαθμίδα, φαίνεται η γραμματική να επηρεάζεται από τις κοινωνικές συνθήκες. Με άλλα λόγια, η γραμματική απαγορεύει το σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών επειδή οι τύποι αυτοί δεν έχουν καθιερωθεί κοινωνικά (Φ.Ο. 96, Φ.Ο. 130, Φ.Ο. 635) Γίνεται φανερό ότι οι χρήστριες/ -ες δεν έχουν διδαχθεί ότι η γραμματικότητα και η αποδεκτότητα των γλωσσικών δομών δεν συμπίπτουν υποχρεωτικά (Φ.Ο. 701). Η βαθμίδα 3 αντανakλάται στις απαντήσεις της/ του Φ.Ο. 635. Η αναγνώριση της δυνατότητας χρήσης των θηλυκών καταλήξεων (Βαθμίδα 1) εμφανίζεται στις απαντήσεις των Φ.Ο. 60, Φ.Ο. 137, Φ.Ο. 142, Φ.Ο. 240. Οι βαθμίδες 2 και 0 δεν εμφανίζονται αυτοτελώς στις απαντήσεις των Φ.Ο., αλλά εμπεριέχονται σε απαντήσεις που αντιστοιχούν πρωτίστως σε άλλες βαθμίδες.

Φ.Ο. 18: Όχι δεν μπορούν, κατά κύριο λόγο αυτό θεωρώ ότι οφείλεται στην ύπαρξη των διαφορών ανάμεσα στα φύλα και ειδικότερα στη θεωρητική ανάδειξη του ανδρικού ως κυρίαρχο. Επομένως, δεν υπάρχει λόγος να υπάρχουν οι έννοιες και να αναφέρονται στις γυναίκες γιατί πολύ απλά δεν έχει προβλεφθεί από τους νομοθέτες, όντας άνδρες. Μην ξεχνάμε φυσικά ότι υπάρχουν γλώσσες που είναι ξεκάθαρα σεξιστικές, όπως η αγγλική η οποία αποδίδει τη λέξη ανθρωπότητα ως mankind, τη λέξη γυναίκα ως woman.

Φ.Ο. 49: ΟΧΙ, ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΝ ΟΛΕΣ ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΑΡΣΕΝΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΝΑ ΠΑΡΟΥΝ ΘΗΛΥΚΕΣ ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΓΙΑΤΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΑΣ ΔΕΝ ΤΙΣ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ, ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΕΥΗΧΕΣ

Φ.Ο. 60: Φυσικά. Η γλώσσα είναι για να προσαρμόζεται στις εκάστοτε κοινωνικές επιταγές. Πλέον δεν υπάρχει εργασία που να μην μπορεί να την κάνει και μία γυναίκα, οπότε πρέπει και η γλώσσα μας να εκσυγχρονιστεί.

Φ.Ο. 96: Όχι! Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι το γένος της ιδιότητας της λέξης δόθηκε σε μια καθαρά ανδροκρατούμενη εποχή. Βέβαια η μη υπάρξει θηλυκού γένους επιτρέπει μια ουδετερότητα στην ιδιότητα αλλά αυτό είναι μεγάλη ιστορία.

Φ.Ο. 130: Όχι, δε μπορούν άμεσα λόγω της ιστορίας που κουβαλάει η γλώσσα. Ιστορικά, προχθές εξισώθηκαν τα φύλλα στα δικαιώματα και αναγνωρίστηκαν και άλλα φύλλα και αυτά μόνο στα χαρτιά... Κάποιοι τύποι θηλυκού γένους μάλιστα, αν και σωστοί, ακούγονται υποτιμητικοί.

Φ.Ο. 137: Στις περισσότερες από τις προηγούμενες περιπτώσεις λέξεων θα μπορούσε και θα έπρεπε να υπάρχει και να χρησιμοποιείται το θηλυκό γένος. Μεγαλύτερη δυσκολία εντοπίζω στις λέξεις με κατάληξη -εας (π.χ. συγγραφέας, εισαγγελέας) γιατί αδυνατώ να σκεφτώ έναν τύπο με κατάληξη θηλυκού που να είναι παράλληλα και εύχρηστος στο καθημερινό λόγο.

Φ.Ο. 142: Γραμματικά φαντάζομαι πως θα υπάρχουν κανόνες για να σχηματιστούν οι θηλυκές καταλήξεις σε όλα τα επαγγέλματα και πιθανά θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται, ηχούν όμως πολύ ξένα στο αυτί λόγω μη χρήσης τους. Για αυτό το λόγο και δεν τις χρησιμοποίησα σχεδόν καθόλου στις απαντήσεις μου, γνωρίζοντας πως μπορεί να υπάρχουν, ωστόσο δεν τις χρησιμοποιώ και καταλαβαίνω από το άρθρο ο/η αν πρόκειται για γυναίκα ή άντρα

Φ.Ο.: 240: ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΑΛΛΑ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΚΑΘΙΕΡΩΘΕΙ ΜΕΧΡΙ ΤΩΡΑ ΛΟΓΩ ΑΝΔΡΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΣΤΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ. ΕΥΧΟΜΑΙ ΝΑ ΑΛΛΑΞΟΥΝ ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Φ.Ο. 635: όχι δεν μπορούν όλες οι λέξεις να έχουν θηλυκές καταλήξεις γιατί δεν κάνουν όλα τα επαγγέλματα γυναίκες.

Φ.Ο.: 691: ΟΧΙ ΓΙΑΤΙ ΔΕΝ ΣΥΜΒΑΔΙΖΕΙ ΜΕ ΤΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ.

Φ.Ο. 701: Όχι, γιατί η ελληνική γραμματική η οποία μαθαίνεται στα σχολεία δεν μας έχει μάθει τις αντίστοιχες καταλήξεις. Εμένα δεν μου έχουν κοινωνηθεί αυτές οι λέξεις με κάποιον τρόπο για να τις ξέρω και για να τις χρησιμοποιώ. Δεν τις χρησιμοποιώ όχι γιατί δεν θέλω να τις χρησιμοποιήσω αλλά γιατί δεν τις ξέρω για να τις χρησιμοποιήσω. Πιστεύω ότι θα έπρεπε να υπάρχουν απο την στιγμή που οι γυναίκες μπορούν να εργαστούν σε όλους τους επαγγελματικούς κλάδους χωρίς εξαίρεση, όμως δεν τις μαθαίνουμε. Η γνώση η ελλιπής μας κάνει να μην τις χρησιμοποιούμε.

3.2. Φοιτητές

Οι απαντήσεις των φοιτητριών/ -ών κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση με αυτήν των Φ.Ο., ωστόσο, τα μέλη αυτής της ομάδας τείνουν να αιτιολογούν αναλυτικότερα τις γλωσσικές τους επιλογές. Οι απαντήσεις που αποδίδουν το μη δυνατό σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών στη γραμματική είναι λιγότερες, αλλά υπάρχουν (βαθμίδα 4, Φοιτ. 208, Φοιτ. 258). Οι περισσότερες απαντήσεις των φοιτητριών/ -ών φαίνονται να προσανατολίζονται προς τη βαθμίδα 1, δηλαδή φοιτήτριες/ -ές είναι θετικές/ -οί στο ενδεχόμενο καθιέρωσης των θηλυκών επαγγελματικών (ΦΟΙΤ. 14, ΦΟΙΤ. 29, ΦΟΙΤ. 63, ΦΟΙΤ. 219).

Είναι χαρακτηριστική η απάντηση της/ του ΦΟΙΤ. 14 η οποία/ ο οποίος καταθέτει την αδυναμία του να αντιληφθεί γιατί συνιστά σεξισμό το να ονομάζουμε μια γυναίκα *‘μηχανικό’* και όχι *‘μηχανικίνα’* από τη στιγμή που έχει τη δυνατότητα να εξασκεί το επάγγελμα. Τέτοιες απαντήσεις υπογραμμίζουν το χρέος της εκπαίδευσης να δείξει τις μαθήτριες και τους μαθητές ότι ο σεξισμός στην κοινωνία αντανακλάται στον σεξισμό στη χρήση της γλώσσας και ότι η εκπαίδευση των μαθητριών/ -ών να ανακαλύπτουν τις γραμματικές δυνατότητες της γλώσσας ίσως βοηθήσει την απομάκρυνση των εκκολλαπτόμενων πολιτών από στερεότυπα που διχάζουν και απομονώνουν τα δύο φύλα.

ΦΟΙΤ. 14: Θεωρητικά μπορούν. Δεν γίνεται αυτό όμως γιατί δεν ακούγονται καλά στο αυτί και δεν τις έχω ακούσει ποτέ να χρησιμοποιούνται. Αν τις ακούγαμε θα τις χρησιμοποιούσαμε. Κάποιες δεν ακούγονται καλά αλλά

πιστεύω ότι αν τις άκουγα καθημερινά θα τις χρησιμοποιούσα κι εγώ και θα τις σχημάτιζα. Τώρα πάω να τις χρησιμοποιήσω τις θηλυκές καταλήξεις αλλά δεν μπορώ για τί μου φαίνεται περίεργο, λάθος, δεν γίνεται να το πω, σαν να πάω να πω κάτι κακό. Φυσικά πιστεύω ότι υπάρχουν γυναίκες σε όλους τους επαγγελματικούς κλάδους αλλά ας πούμε την μηχανικό δεν θα την έλεγα ποτέ μηχανηκίνα. Δεν θεωρώ ότι η χρήση πχ μηχανικός και για άνδρες και για γυναίκες είναι σεξισμός. Σεξισμός θα ήταν να μην μπορεί να γίνει μηχανικός κάποια επειδή είναι γυναίκα. Αδυνατώ να καταλάβω τον σεξισμό στην γλώσσα.

ΦΟΙΤ. 29: Δεδομένου ότι οι γυναίκες πλέον έχουν περισσότερα δικαιώματα στην κοινωνία και στο εργασιακό περιβάλλον, αν όχι όλες, οι περισσότερες/Χρήση/τερες λέξεις αρσενικού γένους θα μπορούσαν να σχηματίσουν αντίστοιχο τύπο θηλυκού γένους, με βάση τους γραμματικούς κανόνες. Ωστόσο, μας είναι δύσκολο να σχηματίσουμε το θηλυκό γένος σε λέξεις όπως ταμίας, τις οποίες έχουμε συνδέσει υποσυνείδητα με την χρήση αποκλειστικά του αρσενικού γένους για την αναφορά και στα δύο φύλα.

ΦΟΙΤ. 63: Θεωρώ πως πολλές από τις λέξεις αρσενικού γένους μπορούν να μετατραπούν στις αντίστοιχες λέξεις θηλυκού γένους με την κατάλληλη κατάληξη. Παρόλα αυτά πιστεύω ότι δεν μπορούν όλες οι λέξεις αρσενικού γένους να μετατραπούν σε αντίστοιχες θηλυκού γένους, γιατί νομίζω ότι δεν υπάρχουν οι κατάλληλες καταλήξεις για να σχηματίσουν "σωστά" φωνολογικά και ηχητικά την από κοινού λέξη αρσενικού-θηλυκού γένους.

ΦΟΙΤ. 208: Όχι δεν μπορούν διότι χρησιμοποιούμε το ίδιο γένος που έχει η λέξη και για τα δύο φύλα σε κάποιες περιπτώσεις. Διαφορετικά η λέξη διαστρεβλώνεται και είναι λάθος γραμματικά. Παρόλα αυτά το νόημα παραμένει και είναι το ίδιο κατανοητό και για το αρσενικό αλλά και το θηλυκό.

ΦΟΙΤ. 219: Δεν "μπορούν" αλλά θα 'πρεπε. Ο λόγος που δεν "μπορούν" είναι καθαρά σεξιστικός. Κάποια επαγγέλματα, ιδιότητες, χαρακτηρισμοί θεωρείται πως αφορούν μόνο το λεγόμενο ανδρικό φύλο και γι' αυτό δεν

χρειάστηκε να υπάρχει λέξη με την κατάληξη του θηλυκού γραμματικού γένους. Ίσως και δεν επιτράπη. Ο εργάτης, η εργάτρια, μας είναι αποδεκτή σαν θηλυκή κατάληξη και δεν μας ξενίζει. Η εργάτρια εξάλλου είναι ένα επάγγελμα που δεν χρειάζεται και πολλά προσόντα. Βουλευτρίες στη Βουλή έχουμε πολλές, τη λέξη αυτή όμως δεν την έχουμε συνηθίσει. Η γλώσσα είναι ένας ζωντανός οργανισμός που ρέει, εξελίσσεται ανάλογα με τις κοινωνικές και άλλες συνθήκες του περιβάλλοντος που χρησιμοποιείται. Παρ' όλα αυτά, γνώμη μου είναι πως στην προκειμένη περίπτωση θα είναι καλό να δώσουμε στη γλώσσα ένα φιλικό σπρώξιμο για να εξελιχθεί λίγο πιο γρήγορα προς το ζητούμενο, που είναι η εξαφάνιση των ανισοτήτων μεταξύ των φύλων. Να εφεύρουμε δηλαδή λέξεις και να τις χρησιμοποιούμε προκειμένου να φανεί, να καταδειχθεί και να εξαφανιστεί ο υπάρχων σεξισμός. Να λειτουργήσει αυτή η αλλαγή διορθωτικά. Στην αρχή θα είναι δύσκολο. Οι λέξεις είναι πάρα πολλές. Ένα μείζον θέμα είναι οι λεγόμενες θηλυκές καταλήξεις και η υποτιμητική-μειωτική χροιά που κάποιες περιέχουν. Ο γιατρός. Η γιατρίνα μήπως χρησιμοποιείται μειωτικά; Η γιάτρισσα έχει θρησκευτική χροιά. Η γιατρός, γυρνάμε και πάλι από εκεί που ξεκινήσαμε (κατάληξη αρσενικού γραμματικού γένους). Το περιφραστικό "γυναίκα-γιατρός" είναι κατά τη γνώμη μου το χειρότερο όλων γιατί υπονοεί πως βάση του επαγγέλματος ΔΕΝ είναι η γυναίκα. Η γλώσσα είναι ο καθρέφτης της κοινωνίας μας. Ας μας βοηθήσει να βελτιώσουμε τις αντιλήψεις μας.

ΦΟΙΤ. 258: Δυστυχώς η δομή της ελληνικής γλώσσας δεν επιτρέπει να γίνει ο σχηματισμός λέξεων με θηλυκές καταλήξεις με τρόπο εύηχο και δόκιμο σύμφωνα με τους κανόνες της. Η γλώσσα αυτή φτιάχτηκε χιλιάδες χρόνια πριν και με δεδομένο ότι ο ρόλος της γυναίκας εκείνες τις εποχές ήταν αυτός ενός πολίτη β' κατηγορίας. Σε καμία περίπτωση δεν πιστεύω ότι θα πρέπει να αλλοιωθεί η γλώσσα προκειμένου να αποσοβηθεί ο σεξισμός που την χαρακτηρίζει. Η γλώσσα είναι ένα μέσον έκφρασης και πρέπει να χρησιμοποιείται ορθά. Θεωρώ ότι θα πρέπει να εστιάσουμε περισσότερο στο να εκφραζόμαστε σωστά με σκοπό να πατάσουμε τον σεξισμό από τη σύγχρονη ζωή παρά να προσπαθούμε να βρούμε ψεγάδι σε μια ήδη άρτια ισορροπημένη γλώσσα σαν την ελληνική [sic].

α. Μαθήτριες/ -ές Γυμνασίου

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μαθήτριες/ -ές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ειδικά οι μαθήτριες/-ές γυμνασίου είναι πιο συντηρητικές/ -οί ως προς το να δεχθούν τη γραμματικότητα των θηλυκών τύπων (Βαθμίδα 4, Μ.Γ. 22, Μ.Γ. 36, Μ.Γ. 44, Μ.Γ. 83).

Μ.Γ. 22: Όχι δεν γίνεται σε όλες τις λέξεις διότι υπάρχουν λέξεις που τους ταιριάζει μόνο το αρσενικό γένος και αν θέλουμε να πούμε για θηλυκό βάζουμε μπροστά απλά ένα η , αλλιώς όχι κατά την γνώμη μου κάποιες λέξεις δεν μπορούν να αλλάξουν σε θηλυκό.

Μ.Γ. 36: Όχι γιατί αρκετές ελληνικές λέξεις δεν μπορούν να έχουν θηλυκό και ουδέτερο επειδή δεν βγαίνει σωστά στο λόγο και στην γραφή. Έτσι προτιμούμε να λέμε πχ η γιατρός από το να βρούμε μια άλλη λέξη για την γυναίκα γιατρό.

Μ.Γ. 38: Όχι πάντα, λόγω της πατριαρχικής κοινωνίας έχουμε μεγαλώσει να πιστεύουμε ότι επαγγέλματα που χρειάζονται μεγαλύτερες γνώσεις σαν το γιατρό ή που χρειάζονται μεγαλύτερη φυσική δύναμη σαν τον εργάτη, δεν "κάνουν" για γυναίκες γιατί δεν έχουν γνώσεις ή επειδή θεωρούνται κατώτερες σε δύναμη. Λοιπόν αυτό είναι ένα χάλια σκεπτικό που πρέπει να αλλάξει άμεσα, οι γυναίκες πληρώνονται λιγότερο από τους άντρες χωρίς κανένα λόγο. Αν θέλουμε να αλλάξει η κοινωνία μας προς το καλύτερο πρέπει να κάνουμε κάτι εμείς.

Μ.Γ. 44: Δεν σχηματίζουν όλες οι λέξεις αρσενικού γένους τον τύπο του θηλυκού γένους, γεγονός που δικαιολογείται κατά τη γνώμη μου, διότι προσδιορίζεται ο άνθρωπος ως προς την ιδιότητα του και όχι ως προς το γένος.

Μ.Γ. 83: Σύμφωνα με τις προηγούμενες απαντήσεις η γραμματική δεν έχει για όλα τις αρσενικές λέξεις - θηλυκή εκδοχή για αυτό και

χρησιμοποιούνται οι αρσενικές καταλήξεις για να χαρακτηρίσουν της περιπτώσεις αυτές

b. Μαθητές Λυκείου

Οι απαντήσεις των μαθητριών/ -ών λυκείου αποτυπώνουν παρόμοιες στάσεις με αυτές των μαθητριών/ -ών γυμνασίου (Μ.Λ. 21, Μ.Λ. 52, Μ.Λ. 61, Μ.Λ. 193), ωστόσο, αναγνωρίζουν ότι οι κοινωνικές συνθήκες είναι δυνατό να επηρεάζουν δραματικά τη γλωσσική χρήση (Βαθμίδα 1, Μ.Λ. 10, Μ.Λ. 52, Μ.Λ. 61).

Μ.Λ. 10: Δεν μπορούν όλες οι λέξεις αρσενικού γένους να μετασχηματιστούν στο θηλυκό γένος, γιατί έτσι έχει επικρατήσει από την κοινωνία. Η ανισότητα μεταξύ των δυο φύλων επικρατεί μέχρι και σήμερα, αν και σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με παλαιότερες εποχές. Η πλειοψηφία των ατόμων μιας κοινωνίας παλαιότερα πίστευε πως οι άνδρες είναι πιο δυνατοί από τις γυναίκες, ότι μπορούν να κάνουν περισσότερα πράγματα από εκείνες. Νόμιζαν πως ήταν ικανές να ασχολούνται μόνο με τις δουλειές του σπιτιού και με τα παιδιά. Για αυτό το λόγο, λίγες είναι οι λέξεις στις οποίες μπορεί να γίνει μετασχηματισμός, π.χ δάσκαλος: δασκάλα. Η λέξη αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη γλώσσα μας, γιατί υποτίθεται από την κοινωνία πως σχετίζεται με τα παιδιά, κάτι στο οποίο οι γυναίκες τα καταφέρνουν καλά.

Μ.Λ. 21: Όχι δεν μπορούν όλα γιατί δεν είναι επίσημα ελληνικά και επίσης μια γυναίκα δεν χρειάζεται να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο λέει ένα επάγγελμα γιατί όλα τα επαγγέλματα είναι για όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα το φύλο

Μ.Λ. 52: Κατά την άποψή μου, οι περισσότερες λέξεις δεν μπορούν να σχηματίσουν τον τύπο θηλυκού γένους καθώς δεν είναι σωστό γραμματικά. Οι άνθρωποι όμως έχουν συνηθίσει να εκφράζουν έτσι αυτές τις λέξεις καθώς οι απόψεις τους είναι συνδεδεμένες με την κοινωνική θέση την οποία κατέχει η γυναίκα. Μπορεί στην σύγχρονη κοινωνία ο θεσμός της θέσης της να έχει αλλάξει και η κοινωνία να πάει μπροστά αλλά δεν είναι λίγοι οι

άνθρωποι οι οποίοι αντιμετωπίζουν την γυναίκα με βάνουσο τρόπο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση βλέπουμε πως στο ζήτημα των επαγγελμάτων οι περισσότεροι άνθρωποι σχηματίζουν θηλυκά ουσιαστικά ενώ δεν είναι σωστό γραμματικά και υποδηλώνει ότι η γυναίκα δεν είναι στα περισσότερα επαγγέλματα χρήσιμη.

Μ.Λ 61: Εάν γίνει πραγμάτωση αυτού του γεγονότος, δηλαδή τον σχηματισμό της θηλυκής κατάληξης, ναι μεν θα υπάρχει ισότητα των φύλων στον τομέα της εργασίας, όμως θα είναι δύσκολο στην σύνταξη της κατάληξης του θηλυκού γένους

Μ.Λ. 193: Παρατηρείται πως ακόμη και στην σύγχρονη εποχή, το μεγαλύτερο μέρος των λέξεων αρσενικού γένους δεν μπορούν να σχηματίσουν θηλυκό γένος με τις ανάλογες καταλήξεις. Αυτό φανερώνεται μέσα από τα επαγγέλματα όπου σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχει διαχωρισμός των δύο φύλλων (πχ. ο γιατρός - η γιατρός). Η γλώσσα κράτα ουδέτερη στάση προς το φύλλο κι αυτό προέρχεται από τα παλαιότερα χρόνια, όπου έντονα επικρατούσαν οι στερεότυπες αντιλήψεις και η υποβάθμιση των γυναικών στοιχεία που συνεχίζουν να υπάρχουν, σε μικρότερο ίσως βαθμό, αλλά αποτελούν σημαντικό παράγοντα της ενίσχυσης του γλωσσικού σεξισμού.

Η παραπάνω συζήτηση επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό της Τζακώστα (2021) περί ύπαρξης διαφορετικών βαθμίδων σεξιστικής χρήσης της γλώσσας (σχήμα 1). Η διαβάθμιση αυτή αποτυπώνει τους λόγους για τους οποίους μια ομιλήτρια/ ένας ομιλητής υιοθετεί μια συγκεκριμένη γλωσσική συμπεριφορά η οποία δεν αντανάκλα απαραίτητα συνειδητές χρήσης τις γλώσσας.

Η ποιοτική παρουσίαση των δεδομένων έδωσε επιπλέον έμφαση στο γεγονός ότι η γλώσσα παρέχει τα εργαλεία για το σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών αλλά και τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ διαφορετικών γλωσσικών εκφραστικών μέσων. Με άλλα λόγια, ένας γλωσσικός κώδικας ποτέ δεν υποδεικνύει στις χρήτριες και τους χρήστες του πώς 'πρέπει' να μιλήσουν, αλλά τους δείχνει πώς 'μπορούν' να μιλήσουν, ανάλογα με τις

επικοινωνιακές περιστάσεις. Για το λόγο αυτό, δεν είναι η γλώσσα σεξιστική, σεξιστική είναι μόνο η χρήση της. Κατά συνέπεια, η επιλογή συγκεκριμένων γλωσσικών δομών μεταξύ ορθών, ή ακόμη και μη ορθών, αλλά αποδεκτών, συνήθως καθορίζεται από εξωγλωσσικούς παρά από ενδογλωσσικούς παράγοντες. Τέτοιοι παράγοντες είναι η κοινωνική τάξη, το γλωσσικό υπόβαθρο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και οι σφαίρες κοινωνικής επιρροής, όπως είναι η εκπαίδευση, τα ΜΜΕ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

4. Σύνοψη

Σε προηγούμενη ποσοτική ανάλυση δεδομένων σεξιστικής χρήσης της γλώσσας, διατυπώθηκε η άποψη ότι η σεξιστική χρήση της γλώσσας χαρακτηρίζεται από διαβάθμιση, η οποία κυμαίνεται από απολύτως ακραίες και συνειδητά στερεοτυπικές απόψεις μέχρι στάσεις και αντιλήψεις, που είναι δυνατό να μεταβληθούν όταν οι ομιλητές διαθέτουν την γνώση των γραμματικών κανόνων της γλώσσας.

Στην ποιοτική προσέγγιση των δεδομένων που επιχειρήθηκε στο παρόν άρθρο δεν είναι σαφές εάν το φύλο ή η ηλικία είναι παράγοντες βάσει των οποίων διαφοροποιούνται οι απαντήσεις των συμμετεχουσών και συμμετεχόντων στην έρευνα. Επιπλέον, το μορφωτικό επίπεδο δεν φαίνεται να παίζει ιδιαίτερο ρόλο καθώς τόσο φυσικοί ομιλητές όσο και φοιτητές και μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παρέχουν δεδομένα όλων των διαβαθμίσεων σεξιστικής χρήσης της γλώσσας. Το γεγονός, ωστόσο, ότι μαθήτριες/ -ές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εμφανίζουν ακραίες αρνητικές στάσεις απέναντι στη χρήση θηλυκών τύπων αναδεικνύει τον ρόλο που καλείται η εκπαίδευση να παίξει.

Οι απαντήσεις των συμμετεχουσών/ -όντων διαμορφώθηκαν τόσο από ενδογλωσσικούς όσο και εξωγλωσσικούς παράγοντες. Πιο συγκεκριμένα, οι συμμετέχουσες και συμμετέχοντες που έχουν γνώση της γραμματικής λειτουργίας της γλώσσας δέχονται την χρήση των θηλυκών επαγγελματικών, ακόμη κι αν μια τέτοια συνθήκη έρχεται σε αντίθεση με την αισθητική τους. Στους εξωγλωσσικούς παράγοντες εμπίπτουν ζητήματα σχετικά με το ότι γυναίκες δεν μπορούν να 'υπάρχουν' σε συγκεκριμένα επαγγέλματα είτε λόγω του χαρακτήρα του επαγγέλματος, όπως του στρατηγού ή του ιερέα, ή

τις απαιτήσεις του, όπως είναι του μπετατζή. Φυσικά, δεν λείπουν γλωσσικές επιλογές που απλώς δεν δικαιολογούνται.

Προσπαθώντας να ‘λογικοποιήσουν’ τις επιλογές τους, μάλλον αυθαίρετα, αρκετές/ -οί συμμετέχουσες/ -οντες θεωρούν ότι οι δάνειες καταλήξεις χαρακτηρίζονται από χαμηλό κύρος στη γλώσσα υποδοχή, γι’ αυτό και ευκολότερα σχηματίζονται θηλυκά επαγγελματικά, π.χ. ταξιτζού, ενώ οι λόγιες καταλήξεις δυσκολότερα σχηματίζουν το θηλυκό γένος, π.χ. φιλόλογος. Μια υποτυπώδης στατιστική ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων που παρουσιάστηκαν και εντάσσονται σε διαφορετικές βαθμίδες θα έριχνε ακόμη μεγαλύτερο φως τόσο στην κατεύθυνση που παίρνει η σεξιστική χρήση της γλώσσας αλλά και την ‘ευθύνη’ των χρηστών σε σχέση με τις γλωσσικές τους επιλογές. Σε κάθε περίπτωση, τα δεδομένα που συζητήθηκαν εδώ, όπως και τα δεδομένα που συζητήθηκαν από τη Τζακώστα (2021), αναδεικνύουν εκ νέου την έμφαση που πρέπει να δοθεί στην εκπαίδευση, ιδιαιτέρως την πρωτοβάθμια (βλ. και Κογκίδου 2014) προκειμένου να καλλιεργηθεί ακόμη περισσότερο η μεταγλώσσα των μικρών μαθητριών/ -ών, δηλαδή η συνειδητή γνώση τους σχετικά με τα όρια της γραμματικής, τα όρια της χρήσης και το πως διαμορφώνεται η δυναμική μεταξύ αυτών των δύο.

Βιβλιογραφία

Ελληνικές και ξενόγλωσσες πηγές

Αλβανούδη, Α. 2012. “Η Κοινωνική και Γνωσιακή Διάσταση του Γραμματικού Γένους.” Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2002. *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Butler, J. 1986. “Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*.” *Yale French Studies*, (72), 35-49.

Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Thinking Gender. New York and London: Routledge.

- Cixous, H. 1997. “Sorties: Out and Out: Attacks/ Ways Out/ Forays”. In *The Feminist Reader*, edited by Catherine Belsey and Jane Moore. 2nd edition. Houndmills, Basingstoke & London: Macmillan. 91-103.
- Γκασούκα, Μ., & Μ. Γεωργαλλίδου. 2014. *Οδηγός Χρήσης μη Σεξιστικής Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων.
- De Beauvoir, S. 1949 [1972]. *The Second Sex*. Translated by H. M. Parshley. Harmondsworth: Penguin.
- Ιορδανίδου, Α. & Μάντζαρη, Ε. 2005. “Τα Θηλυκά Επαγγελματικά Ουσιαστικά: Γλωσσική Χρήση και Τυποποίηση”. Στο *Πρακτικά 5ου Συνεδρίου Ελληνικής Γλώσσας και Ορολογίας*. Λευκωσία-Κύπρος: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας. 73-87.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 1995. “Τι Άλλαξε Λοιπόν;” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 16: 435-446.
- Μενίκη, Β. 2002. “Διαφήμιση και Σεξισμός.” Στο *Η Πτώση των Φύλ(λ)ων: Κείμενα-Προτάσεις για το Σεξισμό και τη Βία*, επιμ. Ε. Γκόβα. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση. 85-88.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. 1984. “Γλώσσα-Γλωσσολογία-Σεξισμός”. *Σύγχρονα Θέματα* 21, 69-69.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. 1985. “Παρατηρήσεις στα Θηλυκά Επαγγελματικά”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5, 201-17.
- Παυλίδου Θ.-Σ. (επιμ.). 2006. *Γλώσσα – Γένος – Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Παυλίδου, Θ.-Σ., Α. Αλβανούδη & Ε. Καραφώτη. 2004. “Γραμματικό Γένος και Σημασιακό Περιεχόμενο: Προκαταρκτικές Παρατηρήσεις για τη Λεξιλογική Αναπαράσταση των Φύλων”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 24, 543-53.
- Παυλίδου, Θ.-Σ., Αλβανούδη, Α. & Ε. Καραφώτη. 2015. “Γραμματικό Γένος, Φύλο και Θηλυκά Επαγγελματικά Ουσιαστικά: Όψεις του Γλωσσικού Σεξισμού.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 35: 463-477.
- Τζακώστα, Μ. 2021. Η πρόεδρος που δεν την αφήνουν να γίνει προεδρίνα: Η τύχη των διγενών και μονοκατάληκτων επαγγελματικών ονομάτων στα ΜΜΕ και την εκπαίδευση. Στο Ν. Τσιτσανούδη – Μαλλίδη & Δ. Βαρδαβάς & (Επιμ.), *Γλώσσα, ηθική & ιδεολογία στα ΜΜΕ*. Αθήνα: Πεδίο. 19-42.

Τζακώστα, Μ., Χ. Δεσύπρη, Κ. Καμαρίτη, Δ. Καψαλίδου, Ε. Ντάγκινης, Ε. Παλιεράκη, Χ. Παπαδοσηφάκη & Μ. Χαιρετάκη. Υπό εξέλιξη. *Ανάπτυξη Γλωσσικών Στερεοτύπων: Η Περίπτωση του Γλωσσικού Σεξισμού*. Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Τριανταφυλλίδης, Μ. 1963. “Η Βουλευτίνα και ο Σχηματισμός των Θηλυκών Επαγγελματικών”. Στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ερευνητικά Β’*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. 326-334.

Φραγκουδάκη, Α. 1989. “Γλώσσα Λανθάνουσα -3: Γιατί δεν Υπάρχουν Βουλευτρίες παρά Μόνο Χορεύτριες;” *Δίψη* 4: 42-44

Woodington, W. 2010. “The Cognitive Foundations of Formal Equality: Incorporating Gender Schema Theory to Eliminate Sex Discrimination Towards Women in the Legal Profession”. *Law & Psychology Review*, 34 135-152.

Ηλεκτρονικές πηγές

Γκασούκα, Μ. 2014. *Ο Γλωσσικός Σεξισμός και η Αναγκαιότητα Υπέρβασης του*. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου, 2020, από <http://www.avgi.gr/article/10808/5167557/o-glossikos-sexismos-kai-e-anankaioteta-yperbases-tou>

Δαμουλιάνου, Χ. 2004. “*Γυναίκες Έτοιμες (και) για Στρατηγοί*”. Ανακτήθηκε στις 29 Ιουνίου 2020 από <https://www.kathimerini.gr/society/175094/gynaikes-panetoimes-kai-gia-stratigoi/>

Χάρης, Γ. 1999. “Η Ταμίας, η Ταμία ή η Ταμίτσα;” *Τα Νέα [on line]*. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου, 2020, από <https://docplayer.gr/10828729-Ta-nea-09-10-1999-i-taiias-i-taiia-i-i-taiiissa.html>

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΕΥΔΟ-ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΤΙΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΜΦΥΛΗΣ ΒΙΑΣ

Δήμητρα Χονδροκούκη⁶

Εργαστήριο Στρατηγικής Επικοινωνίας & Μέσων Ενημέρωσης

Αθανάσιος Ν. Σαμαράς⁷

Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Περίληψη

Πώς λειτουργεί η απολογία στις περιπτώσεις της έμφυλης βίας; Αποτελεί μία πραγματική συγγνώμη η οποία εκφράζει την μεταμέλεια του θύτη και έχει την δυνατότητα να λειτουργήσει θεραπευτικά για το θύμα ή είναι μία ψευδο-απολογία, μία κεκαλυμμένη στρατηγική υπεκφυγής ευθύνης η οποία αποσκοπεί στην ανάταξη της εικόνας του κατηγορούμενου; Ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στα δύο είδη απολογίας; Ποιες είναι οι εκφάνσεις τους στο συγκείμενο των περιπτώσεων έμφυλης βίας; Πώς μπορούμε να τις αναγνωρίσουμε; Πώς μπορούμε μέσα από την ανάλυση της λεκτικής πραγμάτωσης της απολογίας να κατανοήσουμε το *modus operandi* του απολογούμενου/απολογητή;

Η προβληματοποίηση η οποία αποτυπώνεται στα ανωτέρω ερωτήματα κινητοποίησε την παρούσα έρευνα. Σκοπός της έρευνας είναι η κατανόηση της απολογητικής ρητορικής των θυτών. Στόχος της είναι να αναδείξει τις διαφορές ανάμεσα σε μία πραγματική απολογία και σε μία ψευδο-απολογία, προκειμένου να είναι εφικτή η αναγνώριση των δύο αυτών μορφών απολογίας. Η ανάδειξη των λειτουργιών αλλά και των διαφορών των δύο ειδών απολογητικού λόγου γίνεται τόσο στο θεωρητικό επίπεδο όσο και σε αυτό της εμπειρικής ανάλυσης. Χρησιμοποιείται η ποιοτική ανάλυση

⁶ Ερευνήτρια στο Εργαστήριο Στρατηγικής Επικοινωνίας & Μέσων Ενημέρωσης
dimitrachondrokouki@gmail.com.

⁷ Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
ath.samaras@usa.net.

περιεχομένου. Τα σώματα κειμένων (corpora) συγκροτούνται με βάση τον λόγο που έχει παραχθεί για τέσσερις περιπτώσεις έμφυλης βίας.

Λέξεις-κλειδιά: Απολογία, βιασμός, γυναικοκτονία, έμφυλη βία, μεταμέλεια, στρατηγικές ανάταξης εικόνας, ψευδο-απολογία.

Abstract

How does the apology work in cases of gender-based violence? Is it a real apology which expresses the remorse of the perpetrator and has the potential to be therapeutic for the victim or is it a pseudo-apology, a covert strategy of evasion of responsibility which aims to elevate the image of the accused? What are the differences between the two types of apology? What are their manifestations in the context of gender violence cases? How can we identify them? How can we, through the analysis of the verbal realization of the apology, understand the modus operandi of the apologist/pseudo-apologist?

The problematization reflected in the above questions is what motivated this research. The aim of the research is to understand the apologetic rhetoric of the perpetrators. It aims to highlight the differences between a real apology and a false apology in order to enable the identification of these two forms of apology. Both the functions and the differences between the two types of apologetic discourse are highlighted at the theoretical level and at the level of empirical analysis. For the analysis of samples of discourse, qualitative content analysis is used. The text corpora are built from the discourse produced on four cases of gender violence.

Key words: Pseudo-apology, image repair strategies, gender-based violence, rape, femicide.

1. Εισαγωγή

Στη δεκαετία 2010-2020 καταγράφονται στην Ελλάδα 2.377 περιπτώσεις βιασμού ή απόπειρας βιασμού. Κατά το έτος 2021 καταγράφονται 17 περιπτώσεις γυναικοκτονιών ενώ, το 2022, 21 περιπτώσεις⁸. Τόσο η δυναμική του φαινομένου της έμφυλης βίας όσο και οι αναπαραστάσεις του το καθιστούν σημαντικό ως αντικείμενο έρευνας. Η παρούσα έρευνα εστιάζεται σε μία από τις ρητορικές διαστάσεις του φαινομένου, αυτό της απολογίας των θυτών, μετά την παρέλευση της επιβλαβούς πράξης εις βάρος του θύματος.

Η βία εις βάρος των γυναικών θεωρείται η πιο επίμονη και ταυτόχρονα η λιγότερο αναγνωρίσιμη παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον κόσμο (Heise et al., 2002). Παραδοσιακά, η έμφυλη βία θεωρείται δύσκολο να αντιμετωπιστεί, καθώς μεγάλο ποσοστό αυτής παραμένει κρυφό και μη αναγνωρίσιμο (Carmody & Carrington, 2000:343). Όπως οι Ellsberg & Heise (2005:55) εναργώς επισημαίνουν, η έμφυλη βία θέτει σε κίνδυνο την σωματική υγεία των γυναικών και διαβρώνει την αυτο-εκτίμησή τους, καθώς οδηγεί σε πληθώρα μακροπρόθεσμων θεμάτων όπως είναι ο χρόνιος πόνος, η φυσική αναπηρία, η κατάχρηση ναρκωτικών ή αλκοολικών ουσιών και η κατάθλιψη.

Σημαντική παράμετρο στην διαχείριση των συνεπειών της έμφυλης βίας αποτελούν τα συναισθήματα του θύματος και η ανάγκη νομιμοποίησής τους. Τα θύματα της έμφυλης βίας, συχνά, βιώνουν συναισθήματα όπως έντονο άγχος, θυμό και τείνουν να αμφισβητούν τον ρόλο τους ως γυναίκες (Frank et al, 1979:269). Σε κάποιες περιπτώσεις, η προσβεβλημένη επιθυμεί την δικαίωσή της ενώπιον του παραβάτη, προκειμένου να ανακτήσει την αξιοπρέπεια και τον αυτοσεβασμό της (Lazare, 2004:46). Σε περιπτώσεις έντονων μορφών βίας κατά των γυναικών, όπως είναι η πράξη του βιασμού, οι θύτες καλούνται να απολογηθούν: Εδώ, η απολογία αφορά τόσο τον λόγο τους στο στενό πλαίσιο της δίκης όσο και την ευρύτερη συσχέτισή τους με την κοινωνία. Οι δράστες, κατά την απολογία τους, έχουν να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο πορείες: Η πρώτη είναι εκείνη της πραγματικής μετάνοιας, η έκφραση της οποίας έχει την δυνατότητα να απελευθερώσει την θυματοποιημένη γυναίκα από τον πόνο της και να

⁸ Star.gr. 28/12/2021. «17 γυναικοκτονίες μόνο το 2021 – Η «μαύρη» λίστα της χρονιάς». Ανακτήθηκε από: <https://www.star.gr/eidiseis/ellada/557888/gynaikoktonia-ellada-2021-ta-17-egklhmata-poy-syglyklonisan>.

συμβάλλει στην ψυχική της κάθαρση. Η δεύτερη είναι εκείνη της ψευδο-απολογίας, μία πορεία, βασανιστική για την ίδια, καθώς παρατηρεί τον θύτη της, αμετανόητο, να ομιλεί προσπαθώντας να αποποιηθεί των ευθυνών του.

Οι δύο αυτές μέθοδοι απολογίας, καθώς και ο τρόπος που επιδρούν στα θύματα, μπορούν να προσεγγιστούν μέσα από την παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου της πραγματικής απολογίας κατ' αντιδιαστολή προς αυτό της ψευδο-απολογίας και των στρατηγικών ανάταξης εικόνας.

Η παράθεση του θεωρητικού πλαισίου συμβάλλει στην κατανόηση του τρόπου λειτουργίας, καθώς και της ειδοποιού διαφοράς αυτών των δύο μορφών απολογητικού λόγου. Η θεωρητική αποσαφήνιση των φαινομένων τα οποία στην καθημερινή πρακτική συγχέονται εννοιολογικά και βρίσκονται σε μόνιμη κατάσταση λειτουργικής υποκατάστασης είναι σημαντικό βήμα στο να καταλάβουμε το πώς και το γιατί ο προτασόμενος ως «απολογητικός» λόγος για μία αρχική επιβλαβή πράξη μπορεί να αυξήσει την βλάβη του θύματος.

Ο στόχος της παρούσας έρευνας είναι να συνεισφέρει στην κατανόηση του απολογητικού λόγου στο συγκεκριμένο της έμφυλης βίας, παρουσιάζοντας το υφιστάμενο θεωρητικό πλαίσιο και εφαρμόζοντάς το σε υψηλής ορατότητας περιπτώσιολογικές αναλύσεις. Με τον τρόπο αυτό, το εννοιολογικό πλαίσιο της απολογίας μετασχηματίζεται με μία θεωρητική σκευή⁹, σε μία εργαλειοθήκη η οποία επιτρέπει την εις βάθος ανάλυση μίας σημαντικής διάστασης των λεκτικών πραγματώσεων της έμφυλης βίας.

Το κείμενο περιλαμβάνει τρία μέρη. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η βασική θεωρία, από την οποία αντλούνται ερευνητικά εργαλεία, με σκοπό την αξιοποίησή τους στην εμπειρική ανάλυση. Στο δεύτερο παρουσιάζεται η μεθοδολογία και καταγράφονται περιστατικά έμφυλης βίας, από τα οποία αντλείται και αναλύεται ο λόγος των θυτών. Τέλος, στο τρίτο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της συνολικής έρευνας.

2. Πραγματική Απολογία και Ψευδο-Απολογία

2.1 Απολογία

⁹ Η φύση και η λειτουργία της θεωρητικής σκευής ορίζει το προς εξέταση πρόβλημα, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο το πρόβλημα αυτό προσεγγίζεται (Lederman & Lederman 2015:594).

Η έμφυλη βία μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα οδυνηρή εμπειρία, της οποίας οι επιπτώσεις ποικίλλουν, καθώς θέτει σε κίνδυνο την σωματική και ψυχική υγεία των ατόμων (ΔΙΟΤΙΜΑ, 2022). Ο δράστης, σε κάποιες περιπτώσεις, βλέποντας τις επιπτώσεις που επέφεραν οι πράξεις του, αναγνωρίζει το λάθος του και απολογείται με ειλικρίνεια μπροστά στο θύμα (Tavuchis, 1991:17).

Η απολογία είναι η αναγνώριση της επιβλαβούς πράξης, η αποδοχή της ευθύνης και η έκφραση πραγματικής μετάνοιας (Andrieu, 2009:5). Μέσω της διαδικασίας της απολογίας, το άτομο πρέπει να εκφράζει τη μετάνοιά του, καθώς και την υπόσχεση της μη επανάληψης της επιβλαβούς πράξης (Friedman, 2006:1). Μία απολογία πρέπει να περιλαμβάνει κάποια εξήγηση του επιβλαβούς συμβάντος (Hearit, 2006:5), καθώς και να εκφράζει την ενεργό πρόθεση για αποζημίωση (Lazare, 2004:96). Η πράξη της απολογίας είναι ένα είδος αυτο-τιμωρίας, κατά την οποία ο θύτης τοποθετείται σε μία οδυνηρή διαδικασία στη διάρκεια της οποίας αναβιώνει το επιβλαβές γεγονός, αποδέχεται την ευθύνη του γι' αυτό και εκφράζει την μετάνοια του ενώπιον του θύματος (Tavuchis, 1991:8). Η συγκεκριμένη στάση δηλώνει πως το θύμα δεν ήταν άξιο της συμπεριφοράς αυτής και τα αρνητικά συναισθήματα που έχει απέναντι στον θύτη είναι απολύτως δικαιολογημένα. Η διαδικασία της απολογίας αποτελεί ένδειξη αναγνώρισης της αξιοπρέπειας και της αξίας του θύματος και προσφέρει τον λόγο που χρειάζεται το θύμα προκειμένου να αλλάξει στάση απέναντι στον θύτη (Govier & Verwoerd, 2002:69).

Η διεξαγωγή μιας επιβλαβούς πράξης οδηγεί στην διακινδύνευση των σχέσεων. Επομένως, για την αποκατάσταση αυτών, ο δράστης οφείλει να πάρει πρωτοβουλία και να εκφράσει το λάθος του στο άτομο που αδίκησε, αλλά και να επιδιώξει την επιδιόρθωση της σχέσης (Govier & Verwoerd, 2002:68). Οι απολογίες είναι θεραπευτικές για τα θύματα, καθώς αφορούν μια διαδικασία, κατά την οποία τα ίδια τοποθετούνται σε θέση ισχύος, ενώ οι θύτες ταπεινώνονται. Οι επιτυχημένες απολογίες μπορούν να δημιουργήσουν την αίσθηση πως η επιβλαβής πράξη δεν συνέβη ποτέ (Andrieu, 2009:5). Η αποδοχή της αξίας των ατόμων, ως ανθρώπινων όντων, είναι σημαντικό μέρος μίας απολογίας (Lazare, 2004:48). Η επιβεβαίωση των αρνητικών συναισθημάτων που προκάλεσε η άδικη πράξη έχει σημαντικό ρόλο στην ανάκτηση του αυτοσεβασμού από την πλευρά του

θύματος (Govier & Verwoerd, 2002:70). Η ανάγκη για μία πραγματική απολογία εκ μέρους του θύτη είναι πιο έντονη στις περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης, καθώς τα θύματα ενίοτε αισθάνονται να τους αποδίδεται το βάρος της ευθύνης για αυτό που τους συνέβη. Πιθανές επιπτώσεις πέρα των σωματικών βλαβών είναι το μετατραυματικό στρες, οι εφιάλτες και οι αναδρομές στο παρελθόν, φαινόμενα που οδηγούν τα θύματα να αναβιώνουν την τραυματική εμπειρία (Rothbaum et.al., 1992:456). Η πραγματική απολογία έχει την δυνατότητα να λειτουργήσει θεραπευτικά για το θύμα καθώς ο θύτης, με αυτή την κίνηση, μεταφέρει το βάρος της ευθύνης και της ντροπής στο δικό του πρόσωπο, επιφέροντας ψυχική κάθαρση στη γυναίκα που έβλαψε.

Η έκφραση πραγματικής μεταμέλειας μπορεί να είναι ευεργετική και για τον ίδιο τον θύτη. Η αναγνώριση του λάθους συμβάλλει στην ανάπτυξη των ατόμων ως ηθικών όντων, τα οποία ζουν σύμφωνα με ένα κοινωνικό συμβόλαιο και οι πράξεις τους συνάδουν με ένα κοινό αξιακό σύστημα (Smith, 2008:19). Η συμφιλίωση μεταξύ του θύτη και του θύματος έχει ως αποτέλεσμα την επούλωση ψυχικών τραυμάτων, οδηγώντας στο μικρο-επίπεδο στην αποκατάσταση της μεταξύ τους σχέσης ώστε να μπορούν να συνεχίσουν να βρίσκονται σε κοινωνία και σε μακρο-επίπεδο στην επιβεβαίωση του κοινωνικού συμβολαίου (Andrieu, 2009:6). Η αντιμετώπιση της έμφυλης βίας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο όταν κάθε άτομο κοιτάξει τον εαυτό του και παραδεχτεί τα λάθη του και τον ρόλο του στην εξάπλωση των επιβλαβών πρακτικών που προωθούν την βία εις βάρος της γυναίκας.

2.2. Ψευδο-απολογία και Στρατηγικές Ανάταξης Εικόνας

Η ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει το πότε και πώς να απολογηθεί μπορεί να έχει πολύ σημαντικές επιδράσεις στις διαπροσωπικές του σχέσεις (Smith, 2008:19). Παρά ταύτα, σε περιπτώσεις που τα άτομα πράξουν με επιβλαβή τρόπο και αναγνωρίσουν την λάθος συμπεριφορά τους, οδηγούνται σε ασυμφωνία, καθώς η αυτο-εικόνα τους δεν συμφωνεί με τις πράξεις τους. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή ως γνωστική ασυμφωνία (cognitive dissonance), μία επώδυνη κατάσταση η οποία οδηγεί τα άτομα

σε πράξεις που αποσκοπούν στην μείωση αυτής της ασυμβατότητας (Festinger, 1957:3), προκειμένου να μην αλλοιωθεί η θετική αυτο-εικόνα.

Στο πλαίσιο της ενεργοποίησης των μηχανισμών προστασίας του Εγώ και της απάλειψης της γνωσιακής ασυμφωνίας, η επιλεκτική προσοχή παράγει αυταπάτες. Ο δράστης εξαπατά τον εαυτό του, αποσπώντας την προσοχή του από μη ευπρόσδεκτες πληροφορίες οι οποίες είναι οδυνηρές, τραυματικές ή μειωτικές του Εγώ (Govier, 1999:9). Για παράδειγμα, όταν το άτομο κάνει κάτι εξευτελιστικό, το ίδιο αποφεύγει να εστιάσει στην ντροπιαστική πράξη του, καθώς δεν είναι αρκετά δυνατό για να αντέξει την ντροπή και επιθυμεί να διατηρήσει την αυτοπεποίθησή του. Παρομοίως, η αναγνώριση της πράξης του βιασμού εκ μέρους του θύτη πρόκειται για τραυματική εμπειρία, καθώς έρχεται αντιμέτωπος με την βλάβη που προκάλεσε.

Στις περιπτώσεις που ο δράστης δεν είναι ικανός να διαχειριστεί το βάρος της ντροπής και της ενοχής που αντιστοιχεί στις πράξεις του, επιλέγει είτε να αγνοήσει το λάθος του είτε να το δικαιολογήσει, με σκοπό να μην αισθάνεται την βαρύτητα της πράξης του. Έτσι, προκύπτει το φαινόμενο της ψευδο-απολογίας: ο θύτης επιχειρεί να αποποιηθεί των ευθυνών του και να μειώσει την σημαντικότητα της καταστροφικής πράξης του, καθώς και να καταδείξει άλλους ως υπεύθυνους (Bentley, 2015:24).

Η ψευδο-απολογία είναι ένα είδος απολογητικού λόγου διακριτό από την πραγματική απολογία τόσο ως προς την ρητορική του συγκρότηση όσο και ως προς τα κοινωνιοψυχολογικό υπόβαθρο του. Στην ψευδο-απολογία διαφαίνεται από τον λόγο ότι ο δράστης αντιμετωπίζει το θύμα ως ανάξιο συμπόνιας, τόσο πριν όσο και μετά την διεξαγωγή του επιβλαβούς συμβάντος. Ο θύτης, κατά την απολογία του, αδιαφορεί για το θύμα και ενεργοποιεί μια σειρά στρατηγικών ανάταξης εικόνας με σκοπό την αθώωσή του και την επιδιόρθωση της φήμης του (Benoit, 1995· Σκεύη & Σαμαράς, 2017).

Στο επίπεδο της ρητορικής συγκρότησης, η ψευδο-απολογία έχει σημαντικές διαφορές από την πραγματική. Στην ψευδο-απολογία η έκφραση συμπόνιας είναι ένα ρητορικό φαινόμενο το οποίο εμφανώς κινητοποιείται στρατηγικά χωρίς να ανταποκρίνεται στην ψυχική κατάσταση του ομιλητή και χωρίς αυτός να αναλαμβάνει τις ευθύνες του (Bentley,

2015:23). Η ψευδο-απολογία είναι απολογητικός λόγος χωρίς μεταμέλεια· δεν περιλαμβάνει το στοιχείο της αναγνώρισης της ανήθικης πράξης, αντιθέτως αμφισβητεί την ζημιά που προκλήθηκε στο θύμα, επιδεινώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο τις επιπτώσεις της (Lazare, 2004:16-17). Αυτό που καταγράφεται στην πραγματική απολογία είναι η μεταμέλεια και το ουσιαστικό ενδιαφέρον για τα συναισθήματα του θύματος. Αντίθετα, στην ψευδο-απολογία ο ομιλητής προσπαθεί στρατηγικά να κατασκευάσει την εικόνα του μετανιωμένου προκειμένου να ελαφρύνει την τιμωρία του ή/και να ανατάξει την εικόνα του χωρίς να έχει πραγματικό ενδιαφέρον για τα συναισθήματα του θύματος.

Οι ψευδο-απολογίες δεν αποσκοπούν στην αποκατάσταση της σχέσης μεταξύ του προσβεβλημένου και του παραβάτη, αλλά στην επιδιόρθωση της εικόνας που έχει το ακροατήριο για τον απολογούμενο (Σκευή & Σαμαράς, 2017:92). Σε καταστάσεις όπου το κοινό παρακολουθεί τις εξελίξεις, οι θύτες είναι πιο πιθανό να δώσουν μεγαλύτερη σημασία στο να καθησυχάσουν τα τρίτα άτομα παρά το ίδιο το θύμα, ενώ ταυτόχρονα μια απολογία που εστιάζει περισσότερο στις ανάγκες του κοινού δεν χαρακτηρίζεται από ειλικρίνεια. Σύμφωνα με τον Bentley (2015:24), η ρητορική διάσταση της ψευδο-απολογίας είναι πιο πιθανό να προκύψει σε περιπτώσεις που κάποιο αδίκημα έχει λάβει μεγάλη δημοσιότητα.

Ο Benoit (1995) προτείνει μια ολοκληρωμένη θεωρία στρατηγικών ανάταξης εικόνας. Η θεωρία των στρατηγικών ανάταξης εικόνας περιλαμβάνει συνολικά 14 στρατηγικές, οι οποίες είναι ενσωματωμένες σε πέντε κατηγορίες που τα άτομα μπορούν να χρησιμοποιήσουν για την επιδιόρθωση της εικόνας τους, εν όψει μιας κρίσης (Benoit, 1995· Σκευή & Σαμαράς, 2017). Η πρώτη κατηγορία στρατηγικών ανάταξης εικόνας είναι η άρνηση (denial). Η κατηγορία αυτή περιέχει δύο στρατηγικές: την απλή άρνηση (simple denial) και τη μεταφορά ευθύνης (shift the blame).

Η δεύτερη κατηγορία στρατηγικών είναι η ελαχιστοποίηση της ευθύνης (evading responsibility). Εδώ, ο ρήτορας μπορεί να κάνει χρήση τεσσάρων επιμέρους στρατηγικών. Η πρώτη είναι η αντίδραση σε προκλήσεις (provocation). Η δεύτερη είναι η επίκληση αδυναμίας ελέγχου των καταστάσεων (defeasibility). Η τρίτη είναι εκείνη του ατυχήματος. Τέλος, η τέταρτη είναι η στρατηγική των «καλών προθέσεων» (good intentions).

Η τρίτη κατηγορία είναι εκείνη της απομείωσης της βλάβης (*reducing offensiveness of event*). Η συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνει έξι επιμέρους στρατηγικές. Η πρώτη είναι αυτή της ελαχιστοποίησης (*minimization*). Η δεύτερη είναι η διαφοροποίηση (*differentiation*) και η τρίτη είναι εκείνη της ενίσχυσης (*bolstering*) του απολογούμενου. Η τέταρτη στρατηγική είναι η υπέρβαση (*transcendence*). Η πέμπτη είναι η στρατηγική της αντεπίθεσης (*attack accuser*). Τέλος, η έκτη είναι η αποζημίωση ή η δωροδοκία (*compensation*).

Η τέταρτη κατηγορία στρατηγικών είναι αυτή της επανόρθωσης (*corrective action*) και η πέμπτη κατηγορία είναι η πραγματική συγγνώμη (*mortification*).

Η ρητορική της απολογίας ως μέσο αποκατάστασης εικόνας, εμπεριέχει την πραγματική συγγνώμη ως στρατηγική. Το άτομο, σε ορισμένες περιπτώσεις, επιλέγει την έκφραση μετάνοιας, ως μέσο απομείωσης της ευθύνης του (Hearit, 1994:117). Επομένως, η συμπερίληψη της τελευταίας κατηγορίας στην θεωρία του Benoit έχει στόχο την διαχείριση της κρίσης και την αποκατάσταση της εικόνας του ομιλητή, χωρίς να δίνεται σημασία στα συναισθήματα του θύματος και στην αποκατάσταση της σχέσης με αυτό (Σκεύη & Σαμαράς, 2017:94).

Τα θύματα της έμφυλης βίας συχνά, διστάζουν να καταγγείλουν την επιβλαβή πράξη, καθώς διακατέχονται από τον φόβο πως δεν θα βοηθηθούν και πως θα βλάψουν την καριέρα τους, ενώ θεωρούν πως θα ταπεινωθούν και δεν θα λάβουν υποστήριξη (Fitzgerald et al., 1995:122). Επομένως, η διαδικασία της απολογίας πρόκειται για μια δύσκολη ψυχικά πορεία καθώς, στις περιπτώσεις που ο θύτης εξακολουθεί να μην παραδέχεται το σφάλμα του και επιδιώκει την αποποίηση των ευθυνών του, το θύμα υποχρεώνεται να παρατηρεί τον θύτη του να προσπαθεί να αναδειχθεί ενάρτεος, ενώ ταυτόχρονα δεν λαμβάνει την αναγνώριση που χρειάζεται, προκειμένου να δικαιωθεί και να προχωρήσει.

Από τα ανωτέρω προκύπτουν τέσσερα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία καθοδηγούν την εμπειρική ανάλυση. Ερώτημα 1^ο: «Παρατηρούνται στρατηγικές ανάταξης εικόνας στον λόγο των θυτών και ποιες είναι οι εκφάνσεις τους;». Ερώτημα 2^ο: «Παρατηρείται πραγματική απολογία στον λόγο των θυτών;». Ερώτημα 3^ο: «Η εμπειρική ανάλυση αναδεικνύει την

διαφορά μεταξύ της πραγματικής απολογίας και της ψευδο-απολογίας;». Ερώτημα 4ο: «Οι στρατηγικές ανάταξης εικόνας περιχαράκωνονται στο πλαίσιο της ψευδο-απολογίας ή μπορούν να συνυπάρξουν με μια πραγματική απολογία;».

3. Εμπειρική Ανάλυση

Στη συνέχεια, η διάκριση μεταξύ της πραγματικής απολογίας και της ψευδο-απολογίας, των επιμέρους εκφάνσεων και των διαφοροποιήσεών τους γίνεται μέσω της εμπειρικής ανάλυσης. Εφαρμόζεται η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου στον λόγο που έχει παραχθεί σε γεγονότα έμφυλης βίας κυρίως στην Ελλάδα.

Αρχικά, επιλέγονται οι περιπτώσιολογικές αναλύσεις. Η πρώτη, που προέρχεται από το εξωτερικό, αφορά ένα περιστατικό πραγματικής απολογίας και αυτό την φέρνει σε αντιδιαστολή με τις υπόλοιπες, όπου το στοιχείο της ψευδο-απολογίας είναι κυρίαρχο. Στο επίκεντρο της εμπειρικής ανάλυσης των τελευταίων βρίσκεται η περίπτωση του βιασμού και της απόπειρας δολοφονίας της Μυρτούς Παπαδομιχελάκη, του βιασμού και της δολοφονίας της Ελένης Τοπαλούδη και του βιασμού του κοριτσιού από τον Κολωνό.

Για καθεμία από αυτές τις περιπτώσιολογίες συγκροτείται ένα σώμα κειμένων, το οποίο περιλαμβάνει τον διαθέσιμο παραχθέντα λόγο. Στην συνέχεια, αξιοποιείται η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Απομονώνονται και αναλύονται, σε κλείδα παρατηρήσεων, φράσεις οι οποίες πραγματώνουν στρατηγήματα, δηλαδή εκφράσεις στρατηγικών απολογίας ή αποτυπώσεις πραγματικής απολογίας.

3.2 Περιπτώσιολογικές Αναλύσεις

3.2.1. Deborah Coraken: Ο βιαστής μου απολογήθηκε

Η περιπτώσιολογία αυτή επιλέχθηκε, καίτοι εκτός ελληνικού συγκείμενου, επειδή προσφέρει μία ξεκάθαρα θετική απάντηση στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα. Είναι μία πραγματική απολογία σε αντιδιαστολή προς την οποία μπορεί να εξεταστούν οι ψευδο-απολογίες που ακολουθούν.

Η συγγραφέας, Deborah Coraken, στην εφημερίδα *The Atlantic*, δημοσίευσε κείμενο με τίτλο «Ο βιαστής μου απολογήθηκε». Η ίδια, εντός

του κειμένου, αναφέρει πως αποφάσισε να στείλει μήνυμα στον βιαστή της, με σκοπό να του υπενθυμίσει το συμβάν, καθώς και να εκφράσει την δυσκολία ανάκαμψης από αυτό. Ο ίδιος αποφάσισε να επικοινωνήσει μαζί της, ενώ κατά την διάρκεια της συνομιλίας απολογήθηκε:

«Με κάλεσε στο τηλέφωνο και μου είπε: Ω, Ντεμπ. Ω Θεέ μου. Λυπάμαι πολύ. Δεν είχα ιδέα. Είμαι γεμάτος ντροπή. Μιλήσαμε πολύ, ίσως 20 λεπτά. Δεν θυμόταν να με βιάζει. Το μόνο που θυμόταν ήταν το πάρτι όπου είχαμε γνωριστεί. Είχε λιποθυμήσει εκείνο το βράδυ από την υπερβολική κατανάλωση ποτού και αμέσως μετά μπήκε στους Ανώνυμους Αλκοολικούς. Αλλά αυτό, είπε, δεν ήταν δικαιολογία.»

Το ανωτέρω απόσπασμα δεν εμπίπτει στο ρητορικό φαινόμενο της ψευδο-απολογίας. Παρά ταύτα, ο θύτης χρησιμοποιεί στρατηγικές ανάταξης εικόνας, με σκοπό να αποδώσει κάποια εξήγηση. Στο απόσπασμα, παρατηρείται η στρατηγική της αδυναμίας ελέγχου της κατάστασης, σύμφωνα με την οποία ο ομιλητής δηλώνει πως η πράξη συνέβη λόγω έλλειψης των απαραίτητων πληροφοριών και ικανότητας ελέγχου των γεγονότων. Ο δράστης επιχειρεί να δείξει πως, λόγω της υπερβολικής κατανάλωσης αλκοολούχων ποτών, δεν κατάφερε να συγκρατήσει τον εαυτό του. Επίσης, παρατηρείται η στρατηγική της ενίσχυσης, σύμφωνα με την οποία ενισχύονται τα θετικά χαρακτηριστικά του ομιλητή και κατ' επέκταση η θετική στάση του κοινού. Ο ομιλητής ενισχύει την εικόνα του, δηλώνοντας πως αναγνώρισε το πρόβλημά του και ζήτησε βοήθεια.

Παρά τη χρήση των στρατηγικών ανάταξης εικόνας, το απόσπασμα συνιστά μία περίπτωση πραγματικής συγγνώμης και όχι μία ψευδο-απολογία, επειδή ο θύτης κατανοεί και δηλώνει στο θύμα ότι η κατάσταση στην οποία περιέπεσε δεν αποτελεί δικαιολογία για την συμπεριφορά του και μετανοεί με ειλικρίνεια, εκφράζοντας την ντροπή του. Το στοιχείο της μεταμέλειας και όχι η χρήση στρατηγικών ανάταξης εικόνας είναι αυτό που καθορίζει την ουσία της απολογητικής πράξης. Συνεπώς, η χρήση των στρατηγικών ανάταξης εικόνας δεν περιχαρακώνεται στην ψευδο-απολογία, αλλά αξιοποιείται και στην πραγματική συγγνώμη με σκοπό την απόδοση κάποιας εξήγησης, προκειμένου το θύμα να κατανοήσει πλήρως το πλαίσιο στο οποίο συνέβη η επιβλαβής εις βάρος του πράξη. Στο απόσπασμα

παρατηρείται η επίδραση της πραγματικής απολογίας, καθώς το θύμα δηλώνει τα εξής:

«Ξαφνικά έπεσαν από μέσα μου 30 χρόνια πόνου και θλίψης. Έκλαψα. Και έκλαψα πάλι. Και συνέχισα να κλαίω για τις επόμενες ώρες, καθώς προετοιμαζόμουν για το Yom Kippur, την εβραϊκή γιορτή της συγχώρεσης. Και τότε, ξαφνικά, καθαρίστηκα. Αναγευνημένη. Το τραύμα είχε φύγει. Και όλα αυτά λόγω μιας καθυστερημένης συγγνώμης».

Το θύμα απελευθερώνει τον πόνο και τον θυμό που του προκάλεσε η εις βάρος του επίθεση. Η μαρτυρία της Deborah Coraken αποτελεί ένδειξη πως μία εγκάρδια απολογία μπορεί να οδηγήσει στην αποβολή αρνητικών συναισθημάτων και να δώσει στο θύμα το κίνητρο που χρειάζεται για να προχωρήσει, ενώ αποδεικνύει πως οι θύτες είναι ικανοί να απολογηθούν πραγματικά. Η περιπτώσιολογία αυτή προσφέρει μία απάντηση και στο τέταρτο ερευνητικό ερώτημα: Οι στρατηγικές ανάταξης εικόνας μπορούν να συνυπάρξουν με μία πραγματική απολογία.

3.2.2 Ο βιασμός και η απόπειρα δολοφονίας της Μυρτούς Παπαδομιχελάκη

Τον Ιούλιο του έτους 2012, η Μυρτώ (16 ετών) με την μητέρα της, την αδελφή της και τις φίλες της, βρίσκονταν σε διακοπές στο νησί της Πάρου. Την ημέρα του εγκλήματος, επισκέφτηκαν την παραλία της Χρυσής Ακτής, όπου η Μυρτώ ζήτησε άδεια από την μητέρα της να περιπλανηθεί στο νησί, καθώς δεν επιθυμούσε να κολυμπήσει. Την ανακάλυψαν αναισθητη στην παραλία της Χρυσής Ακτής, με χτυπήματα στο κεφάλι και στο σώμα. Η εξέταση επιβεβαίωσε κακώσεις στο κρανίο και στον εγκέφαλο, καθώς και βιασμό. Η βάνουση επίθεση είχε ως αποτέλεσμα την μόνιμη και ολοκληρωτική αναπηρία του κοριτσιού.

Περιγραφή των δηλώσεων της συνηγόρου υπεράσπισης του θύτη, κας Δήμου:

Κάλεσε το Δικαστήριο να δείξει επιείκεια προς τον Αχμέτ Βακάς, διότι όταν διέπραξε το έγκλημα (καλοκαίρι 2012) στην Πάρο διανύαμε την μεγάλη Νηστεία του Ραμαζανιού, η οποία απαγορεύει στους μουσουλμάνους όχι μόνο να τρώνε, αλλά και να

συνουσιάζονται και να αυνανίζονται, οπότε ο Αχμέτ ήταν στερημένος. Γι' αυτό και «του άναψαν τα λαμπάκια» όταν είδε την Μυρτώ μπροστά του και έκανε τα όσα έκανε!

Επίσης, η κ. Δήμου ζήτησε επιείκεια από το Δικαστήριο, διότι ο Βακάς μεγάλωσε στα βουνά του Πακιστάν, όπου οι άνθρωποι είναι σκληροί και δεν έχουν σε μεγάλη υπόληψη τις γυναίκες, τις οποίες θεωρούν αναλώσιμες!

Η δικηγόρος χρησιμοποιεί την στρατηγική της αδυναμίας ελέγχου της κατάστασης, η οποία αποδίδεται στις θρησκευτικές πρακτικές και πολιτισμικές καταβολές του δράστη. Επιπλέον, η συνήγορος επιθυμεί να παρουσιάσει τον θύτη ως θύμα των ιδεολογιών με τις οποίες μεγάλωσε, καθώς στο Πακιστάν η γυναίκα θεωρείται αναλώσιμη. Η δικηγόρος δεν αντιμετωπίζει την Μυρτώ ως αναλώσιμη, όμως, στα πλαίσια της μεταεπικοινωνίας, παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο ο θύτης αντιλαμβάνεται το θύμα, με σκοπό να δείξει τις βίαιες αντιλήψεις με τις οποίες γαλουχήθηκε. Η κα. Δήμου προσπαθεί να πείσει το κοινό να τοποθετηθεί στην πλευρά του θύτη και να κατανοήσει τις πράξεις του, προκειμένου να μειώσει τις ευθύνες του.

Η αναφορά της δικηγόρου στις διαφορετικές πολιτιστικές και θρησκευτικές καταβολές του Βακάς, ως παραγωγικό αίτιο της συμπεριφορά του, χτίζει το επιχειρήμα ότι κάποιος που έχει κοινωνικοποιηθεί σε ένα διαφορετικό αξιακό σύστημα δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δεσμεύεται από το άτυπο κοινωνικό συμβόλαιο το οποίο συνέχει την ελληνική κοινωνία. Αυτή η υπερασπιστική γραμμή αποτελεί μία διά της τεθλασμένης υπονόμησης του κοινωνικού συμβολαίου. Συνιστά έναν ψευδο-απολογητικό λόγο, ο οποίος δεν πραγματώνει την βασική κοινωνική λειτουργία της πραγματικής απολογίας που, σύμφωνα με τους Andrieu (2009) και Lazare (2004), είναι η επιβεβαίωση ενός κοινού ηθικού υπόβαθρου και η οικοδόμηση της κοινωνικής εμπιστοσύνης.

Η ρητορική της κας Δήμου αποτελεί τυπική περίπτωση ψευδο-απολογίας. Ο λόγος της δεν εμπεριέχει την αναγνώριση της βαρύτητας της επιβλαβούς πράξης εκ μέρους του θύτη. Αντιθέτως, η ίδια προσπαθεί να δικαιολογήσει τις πράξεις του θύτη και να μειώσει την σημαντικότητα του εγκλήματος, με σκοπό να κερδίσει την κατανόηση του κοινού και να

αποδοθεί στον δράστη μειωμένη ποινή. Η συνήγορος υπεράσπισης αναφέρεται αποκλειστικά στο πρόσωπο του δράστη, επιχειρώντας να ανατάξει την εικόνα του και να ελαχιστοποιήσει της ευθύνες του. Παράλληλα, απουσιάζει από τον λόγο της η οποιαδήποτε αναφορά στην τραγωδία που βίωσαν η Μυρτώ και το οικογενειακό της περιβάλλον. Ο πόνος και τα αρνητικά συναισθήματα της οικογένειας δεν αναγνωρίζονται και έτσι δεν λαμβάνεται η δικαίωση που επιζητά. Ούτε ο απολογούμενος ούτε η συνήγορός του, ως θεσμικός απολογητής του, εκφράζουν την ουσιαστική μεταμέλεια η οποία θα καθιστούσε την απολογία πραγματική.

3.2.3 Ο βιασμός και η δολοφονία της Ελένης Τοπαλούδη

Στις 18 Νοεμβρίου 2018 και ώρα 7:30, στην παραλία «Φώκια» της Ρόδου, ένα ζευγάρι παρατήρησε ένα μεγάλο αντικείμενο να πλέει. Αργότερα, το ζευγάρι, με την χρήση κιαλιών, συνειδητοποίησε πως το αντικείμενο πρόκειται για άνθρωπο και ειδοποίησε τις αρχές, οι οποίες επιβεβαίωσαν τον θάνατο της Ελένης Τοπαλούδη. Οι θύτες, Εμμανουήλ Κούκουρας και Αλέξανδρος Λούτσης, παραδέχτηκαν πως η Ελένη δέχτηκε βίαιη επίθεση από αυτούς, όμως η απολογία τους αποτελεί μια συνεχή επίρριψη ευθυνών μεταξύ τους, καθώς και στο θύμα. Στο τέλος, η ποινή που αποδόθηκε ήταν ισόβια κάθειρξη για την πράξη της ανθρωποκτονίας και 15 χρόνια κάθειρξη για τον βιασμό της Ελένης.

Εξετάζουμε στην συνέχεια μία δήλωση του Εμμανουήλ Κούκουρα, ενός εκ των θυτών:

«Το έπαιζε λίγο δύσκολη, άλλα ήθελε να γίνουν όλα αυτά [...]Η Ελένη είχε πει και τα δικά της στο σπίτι της. Έτσι την έκοψα κοκαϊνη και μαύρο. Δεν το ξέρω 100% αλλά φαίνονταν ότι είχε πει κάτι, ήταν παρανοϊκή.»

Στο παραπάνω απόσπασμα παρατηρείται η στρατηγική της αντιπίθεσης, κατά την οποία αμφισβητείται η αξιοπιστία του θύματος για να μειωθεί η ισχύ της κατηγορίας. Ο θύτης αντιπιθεται στην κατηγορία του βιασμού, δηλώνοντας πως η Ελένη ήταν πρόθυμη να συνευρεθεί σεξουαλικά με τα δύο άτομα, ενώ με σκοπό να αποβάλει την ιδέα ότι μπορεί να έβλεπε τον

εαυτό της σαν θύμα, την παρουσιάζει ως ναρκομανή και παρανοϊκή. Και συνεχίζει την απολογία του ως εξής;

«Ανέβηκαν οι δυο τους πάνω στο κρεβάτι και της έλεγε: «θα σε μαχαιρώσω», επειδή του είπε του είπε ότι εγώ ήμουν καλύτερος από εκείνου. Έτσι χύμα το πετάτε. Ο Αλέξανδρος αναστατώθηκε, την έβριζε, φώναζε, δε θυμάμαι αν τη χτύπησε πρώτα με το σίδερο ή αν τη μαχαίρωσε πρώτα. Τη χτυπούσε από τη ζήλεια του. Της χτυπούσε το κεφάλι κάτω στο πάτωμα και μετά τη χτυπούσε με το σίδερο στο κεφάλι της».

Ο θύτης αξιοποιεί την στρατηγική της μεταφοράς ευθύνης. Μέσω της συγκεκριμένης στρατηγικής οι θύτες επιδιώκουν, διά του λόγου τους, να διαχωρίσουν τον εαυτό τους από την επιβλαβή πράξη και να ορίσουν άλλα άτομα ως υπαίτια. Στην παρούσα περίπτωση, ο δράστης αποδίδει ευθύνες στον συγκατηγορούμενό του, προκειμένου να διαχωρίσει τον εαυτό του από τις επιβλαβείς πράξεις εις βάρος του θύματος και να παρουσιάσει τον συγκατηγορούμενό του ως τον πραγματικό θύτη. Επιπλέον, ο απολογούμενος μεταφέρει ευθύνες στην Ελένη, καθώς ήταν προσβλητική εις βάρος του συγκατηγορούμενου.

Από νομικής άποψης, ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου είναι η προσωποποίηση του ηθικού εαυτού του και των πράξεών του (Lamb, 1996:9). Στις περιπτώσεις εγκληματικών πράξεων, ο χαρακτήρας του ατόμου εξετάζεται με σκοπό να γίνει κατανοητό το αν η πράξη αντιπροσωπεύει τον πραγματικό εαυτό του ή αν εκείνος βρισκόταν εκτός εαυτού. Ο ομιλητής μεταφέρει ευθύνες στον συγκατηγορούμενο, όμως ταυτόχρονα επιχειρεί να δείξει πως βγήκε, δικαιολογημένα, εκτός εαυτού, χρησιμοποιώντας ένα εμποτισμένο με πατριαρχικά στοιχεία επιχείρημα. Η Ελένη ως γυναίκα τόλμησε να αμφιβάλλει για το «πόσο άντρας είναι» και επομένως η αντίδραση του θύτη αποτέλεσε λογικό επόμενο. Συνεπώς, παρατηρείται μία πορεία απόδοσης ευθυνών, η οποία αποσκοπεί στην αποποίηση των ευθυνών του θύτη, ταυτόχρονα όμως έχει ως τελικό προορισμό την Ελένη, την γυναίκα.

Ο Εμμανουήλ Κούκουρας, αξιοποιεί στρατηγικές ανάταξης εικόνας εντός του πλαισίου της ψευδο-απολογίας. Ο θύτης δεν ενδιαφέρεται για τον πόνο της οικογένειας Τοπαλούδη, η οποία θρηνεί την απώλεια της κόρης

της και δεν τοποθετείται ενώπιον του δικαστηρίου με σκοπό να απολογηθεί με ειλικρίνεια για τις πράξεις του. Ο δράστης δεν αντιλαμβάνεται την βαρύτητα που φέρει η πράξη του βιασμού και της δολοφονίας της Ελένης, καθώς, κατά την απολογία του, δεν παρουσιάζεται πραγματικά μετανιωμένος, ενώ προσπαθεί να αποποιηθεί των ευθυνών του. Περιγράφοντας την νύχτα του εγκλήματος, επιχειρεί να δημιουργήσει αρνητική εικόνα για το θύμα, προκειμένου να μεταφερθούν σε αυτό ευθύνες για την κατάληξή του. Σύμφωνα με τους Acock & Ireland (1983:180), οι γυναίκες που θεωρούνται ευυπόληπτες έχουν μικρότερες πιθανότητες να κατηγορηθούν για τον βιασμό τους, σε αντίθεση με εκείνες οι οποίες σχετίζονται με αναξιοπρεπείς πράξεις και συνεπώς δεν αντιμετωπίζονται ως άξιες σεβασμού. Η παρουσία της Ελένης ως ναρκομανούς, παρανοϊκής, αλλά και προσβλητικής αποσκοπεί στην απομείωσή της, προκειμένου ο θύτης να κερδίσει την κατανόηση του κοινού.

Η ανάλυση συνεχίζει με μία δήλωση του έτερου θύτη, Αλέξανδρου Λούτση:

«Έχω αντιληφθεί πολλά στη φυλακή. Θέλω να ζητήσω συγγνώμη στην οικογένεια της Ελένης. Εγώ τη γνώριζα. Έχουμε καταστραφεί τρεις οικογένειες. Η δική τους χειρότερα. Μακάρι να με συγχωρέσουν κάποτε. Και οι δύο ήμασταν εκεί. Και οι δύο κάναμε τη λάθος πράξη [...] Του είπε "άντε, τελειώνε", και άρχισε να τη χτυπάει, της έπιασε το λαιμό και την έσφιγγε, εκείνη τη στιγμή του δάγκωσε».

Στο απόσπασμα παρατηρείται μία διατύπωση πραγματικής συγγνώμης, η οποία καταγράφεται ως στρατηγική ανάταξης εικόνας, καθώς ο θύτης αποσκοπεί στην δημιουργία μιας πιο θετικής εικόνας. Επιπλέον, συνεχίζει με άλλες στρατηγικές ανάταξης εικόνας προκειμένου να μειώσει τις ευθύνες του. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται η στρατηγική της μεταφοράς ευθύνης, καθώς ο ομιλητής υποστηρίζει πως δεν είχε κάποιο αφετηριακό ρόλο στην επίθεση εις βάρος του θύματος, αφού ο συγκατηγορούμενός του είναι εκείνος που επιτέθηκε πρώτος στην Ελένη.

Ο θύτης, Αλέξανδρος Λούτσης, επιχειρεί να αποδείξει πως μετανιώνει για τις πράξεις του και απολογείται στην οικογένεια του θύματος, όμως στην πραγματικότητα δεν επιδιώκει την αποκατάσταση της σχέσης. Αντιθέτως,

αποσκοπεί στην επίδειξη ενός καλύτερου και βελτιωμένου εαυτού, προκειμένου να είναι ευκολότερη η μεταφορά ευθυνών εις βάρος του συγκατηγορούμενου. Σύμφωνα με τον Lazare (2004:26), η φύση της απολογητικής διαδικασίας είναι περίπλοκη, ταυτόχρονα όμως απλή και χωρίς περιστροφές. Ο λόγος του θύτη δεν είναι απλός και ειλικρινής. Ο ίδιος εκφράζει την λύπη του και αναλαμβάνει τις ευθύνες του, πράξη η οποία καθίσταται επιφανειακή, καθώς προχωρά απευθείας στην απόδοση ευθυνών εις βάρος του συγκατηγορούμενου του. Ο δράστης προσπαθεί να παρουσιαστεί μετανιωμένος, με σκοπό να αποκομίσει τα οφέλη μιας πραγματικής απολογίας, ενώ στην πραγματικότητα ψευδο-απολογείται. Ο ομιλητής δεν εντάσσεται σε μία διαδικασία αυτό-τιμωρίας και δεν επιδεικνύει ταπείνωση μπροστά στην οικογένεια του θύματος.

Εν κατακλείδι, οι απολογίες των δύο κατηγορουμένων αποτελούν μία συνεχή διαμάχη απόδοσης ευθυνών. Η οικογένεια Τοπαλούδη αναγκάζεται να παρακολουθεί τους θύτες να ομιλούν με σκοπό την αποποίηση των ευθυνών τους, ενώ δεν λαμβάνουν την δικαίωση που απαιτούν για την Ελένη. Στην περιπτώσιολογία αυτή, η εμπειρική ανάλυση αναδεικνύει την διαφορά μεταξύ της πραγματικής απολογίας και της ψευδο-απολογίας απαντώντας στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα.

3.2.4 Το κορίτσι του Κολωνού

Τον Αύγουστο του 2022, το κορίτσι από τον Κολωνό (12 ετών), βρισκόταν σε διακοπές με συγγενείς, οι οποίοι ανακάλυψαν μηνύματα σεξουαλικού περιεχομένου, για τα οποία ενημέρωσαν την μητέρα του κοριτσιού, η οποία προχώρησε σε καταγγελία. Το Τμήμα Ανηλίκων της Ασφάλειας και η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος παρακολούθησαν τον 53 χρονών Ηλία Μίχο, με αποτέλεσμα να εντοπίσουν υλικό με βίντεο και γυμνές φωτογραφίες του παιδιού, ενώ επιβεβαίωσαν πως ο δράστης εξέδιδε το θύμα έναντι χρηματικών ποσών. Σύμφωνα με την κατάθεση του κοριτσιού, ο Ηλίας Μίχος το απειλούσε με όπλο και προχωρούσε στον βιασμό του εντός της επιχείρησής του. Το κορίτσι συννευρέθηκε με δέκα επιπλέον άτομα, και, όπως ανακάλυψαν οι αρχές, τουλάχιστον 200 άντρες επικοινωνήσαν με τον θύτη, με σκοπό να συννευρεθούν με το θύμα. Το κορίτσι αναγνώρισε έναν ακόμα από τον οποίο είχε υποστεί βιασμό, τον 42 χρονών Γιάννη Σοφινίδη.

Κατά την συγγραφή του παρόντος κειμένου, η υπόθεση αυτή τελεί εν εξελίξει.

Παρατίθεται μία δήλωση ενός εκ των θυτών, του Γιάννη Σοφιανίδη:

«...μου είπε να συναντηθούμε και μόλις της είπα "δεν θέλω" και να σταματήσει, με εκβίαζε και μου είπε ότι θα πάει στην Αστυνομία γιατί είναι ανήλικη... το παιδί τα έκανε όλα με την συναίνεσή του [...] Την μπλόκαρα αλλά με έβρισκε»

Ο θύτης χρησιμοποιεί την στρατηγική της μεταφοράς ευθύνης, προκειμένου να αποδείξει πως δεν βίασε το κορίτσι. Ο ίδιος μεταφέρει ευθύνες στο θύμα για όσα συνέβησαν, παρουσιάζοντάς το κορίτσι εκβιαστικό και με πλήρη έλεγχο της κατάστασης. Το θύμα δεν παρουσιάζεται ως ένα κορίτσι με ηλικία 12 ετών, αλλά ως ενήλικη γυναίκα, ικανή να εκβιάσει και να χειριστεί ενήλικους άνδρες. Ο ομιλητής παρουσιάζει το 12χρονο κορίτσι ως μία επικίνδυνη γυναίκα, με σκοπό να αποδοθούν ευκολότερα ευθύνες εις βάρος της.

Η ρητορική του δράστη τοποθετείται στο πλαίσιο της ψευδο-απολογίας. Ο δράστης δεν παραδέχεται πως έπραξε με επιβλαβή τρόπο, ενώ επιχειρεί να διαμορφώσει μία ευάλωτη εικόνα και να παρουσιαστεί ως «θύμα» του θύματος. Το κορίτσι υποβλήθηκε σε βιασμό και εξαναγκαστική πορνεία. Ο θύτης δεν παρουσιάζεται μετανιωμένος. Αντιθέτως, εξακολουθεί να προκαλεί πόνο, καθώς δεν μπορεί να αντιληφθεί την σημαντικότητα των πράξεων του και την ζημιά που προκάλεσε, ενώ επιχειρεί να παρουσιάσει το θύμα ως τον μοναδικό υπαίτιο.

Αντίστοιχα, στον λόγο του θύτη και μαστροπού Ηλία Μίχου, εντοπίζονται στρατηγικές ανάταξης εικόνας. Ο θύτης, στις προτάσεις *«Αποδέχομαι ότι είχα βρεθεί ερωτικά με την ανήλικη. Οι συνενυρέσεις μας ήταν με τη συναίνεσή της»*, χρησιμοποιεί την στρατηγική της αντιπίθεσης, σε συνδυασμό με την στρατηγική της διαφοροποίησης. Ο θύτης, με σκοπό να αντικρούσει την κατηγορία του βιασμού, αποδέχεται την σεξουαλική συνενυρέση με το θύμα, παρότι δεν είναι αποδεκτή, όμως τη διαχωρίζει από τον βιασμό. Έπειτα, στην φράση *«Γνώριζα την ηλικία της, αλλά φαινόταν μεγαλύτερη»* παρατηρείται η στρατηγική της υπέρβασης. Ο θύτης υποστηρίζει πως το θύμα φαινόταν μεγαλύτερο της ηλικίας του. Στόχος του είναι να αποδείξει πως δεν θα δεχόταν την μεταξύ τους σεξουαλική συνενυρέση σε περίπτωση

που το κορίτσι είχε παιδική εμφάνιση. Ο θύτης τοποθετεί την πράξη του εντός ενός πιο ευνοϊκού πλαισίου, με σκοπό να αποβάλει την εικόνα του παιδερραστή. Στις προτάσεις:

«Από την αρχή η μικρή μου έστελνε φωτογραφίες και βίντεο ερωτικού περιεχομένου», «Έχω μάρτυρα που έχει δει ότι η 12χρονη μου έπαιρνε το κινητό και το είχε συνέχεια στο χέρι της. Κάποια στιγμή λέω τι συμβαίνει, έβαλα κωδικό στο κινητό αλλά το είδε και το ξεκλείδωνε και το χρησιμοποιούσε πάλι. Μετά χρησιμοποιούσε και το σταθερό του μαγαζιού. Είχε ταυτόχρονα και τα δύο κινητά και τα χρησιμοποιούσε»

εντοπίζεται η στρατηγική της αντεπίθεσης, σε συνδυασμό με την μεταφορά ευθύνης. Ο θύτης επιχειρεί να αντικρούσει την κατηγορία του βιασμού, αποδίδοντας ευθύνες στο κορίτσι, το οποίο εκδιδόταν με την θέλησή του και του έστελνε, ερωτικού περιεχομένου, φωτογραφίες. Επιπλέον, ο Ηλίας Μίχος δηλώνει πως το κορίτσι χρησιμοποιούσε κρυφά το κινητό του και το τηλέφωνο της επιχείρησης, με σκοπό να επικοινωνεί με τους πελάτες του. Ο θύτης επιθυμεί να αντικρούσει την κατηγορία εξαναγκαστικής πορνείας εις βάρος του κοριτσιού.

4. Αντί Επιλόγου

Στις περιπτώσεις έμφυλης βίας όπου ο θύτης έρχεται αντιμέτωπος με τις πράξεις του ενώπιον του θύματος, εκείνος καλείται να επιλέξει ανάμεσα στην πραγματική απολογία και στην ψευδο-απολογία. Η πραγματική απολογία θα επιφέρει εξιλέωση στο θύμα, καθώς, μέσω αυτής, ο θύτης αναγνωρίζει το λάθος του. Με την ψευδο-απολογία ο θύτης δικαιολογεί τον εαυτό του για τις επιβλαβείς πράξεις του και αποποιείται των ευθυνών του ενώπιον του θύματος και της κοινωνίας.

Το παρόν κείμενο επιχειρήσε να συνδέσει τον λόγο για την έμφυλη βία με το εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο για την πραγματική απολογία και την ψευδο-απολογία. Η σύνδεση αυτή επιχειρήθηκε τόσο στο θεωρητικό όσο και στο εμπειρικό επίπεδο. Στην πρώτη περιπτώσιολογική ανάλυση, καταγράφηκε μία πραγματική απολογία (δεύτερο ερευνητικό ερώτημα), καθώς και ο τρόπος με τον οποίο οι στρατηγικές ανάταξης εικόνας είναι

δυνατό να συνυπάρξουν με μία πραγματική απολογία (τέταρτο ερώτημα). Στις υπόλοιπες τρεις περιπτώσιολογίες παρουσιάστηκαν οι εκφάνσεις των στρατηγικών ανάταξης εικόνας (πρώτο ερώτημα) και τεκμηριώθηκε η δυνατότητα να αναδειχθεί η διαφορά μεταξύ της πραγματικής απολογίας και της ψευδο-απολογίας στο εμπειρικό επίπεδο (τρίτο ερώτημα).

Μέσα από αυτή την πιλοτική ανάλυση, από την οποία τεκμαίρεται η παραγωγικότητα του θεωρητικού πλαισίου της απολογίας/ψευδο-απολογίας για τις στρατηγικές ανάταξης εικόνας στην ανάλυση λόγου για την έμφυλη βία. Σε επόμενο στάδιο, η έρευνα θα επεκταθεί σε μεγαλύτερο εύρος περιπτώσεων καθώς και στον πολιτικό λόγο που συγκροτείται σε σχέση με την έμφυλη βία, ενώ το θεωρητικό πλαίσιο θα εμπλουτιστεί με συμβατές προς την απολογία προσεγγίσεις, όπως ο ηθικός αποκλεισμός και οι στρατηγικές υπεκφυγής ευθυνών.

Η πληρέστερη ανάλυση του λόγου για την έμφυλη βία θα επιτρέψει να αναγνωριστούν πλήρως οι πρακτικές οι οποίες ενισχύουν την παθογένεια εντός της κοινωνίας δημιουργώντας έτσι ένα γνωσιακό υπόβαθρο για την ανάπτυξη αποτελεσματικών διδακτικών παρεμβάσεων.

Βιβλιογραφία

- Acock, A. C., & Ireland, N. K. 1983. "Attribution of blame in rape cases: The impact of norm violation, gender, and sex-role attitude." *Sex roles*, Vol. 9, pp. 179-193.
- Andrieu, K. 2009. "Sorry for the Genocide': How Public Apologies Can Help Promote National Reconciliation." *Millennium*, Vol. 38(1), pp. 3-23.
- Benoit, W.L., 1995. *Accounts, Excuses and Apologies, A Theory of Image Restoration Strategies*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Bentley, J. M. 2015. "Shifting Identification: A theory of apologies and pseudo-apologies". *Public Relations Review*, Vol. 41 (1), pp.22-29.
- Carmody, M., & Carrington, K. 2000. "Preventing sexual violence?" *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, Vol. 33 (3), pp. 341-361.
- Copaken, D. 22/09/2018. 'My Rapist Apologized'. *The Atlantic*. Ανακτήθηκε από:

<https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/09/copaken-kavanaugh/571042/>

Ellsberg, M., & Heise, L. 2005. *Researching Violence against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists*. Washington DC: World Health Organization, PATH.

Festinger, L. 1957. *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.

Fitzgerald, L. F., Swan, S., & Fischer, K. 1995. "Why didn't she just report him? The psychological and legal implications of women's responses to sexual harassment". *Journal of Social Issues*, Vol. 51 (1), pp. 117–138.

Frank, E., Turner, S. M., & Duffy, B. 1979. "Depressive symptoms in rape victims". *Journal of Affective Disorders*, Vol. 1 (4), pp. 269-277.

Friedman, H. H. 2006. "The power of remorse and apology." *Journal of College and Character*, Vol. 7(1), pp. 1-14.

Govier T. & Verwoerd W. 2002. "The Promise and Pitfalls of Apology." *Journal of Social Philosophy*, Vol. 33 (1), pp. 67-82.

Govier, T. 1999. "What is Acknowledgement and Why is it Important?" *OSSA Conference Archive*. Vol. 1.

Hearit, M., K. 1994. "Apologies and Public Relations Crises at Chrysler, Toshiba, and Volvo". *Public Relation Review*, Vol. 20 (2), pp. 113-125.

Hearit, M., K. 2006. *Crisis Management by Apology: Corporate Response to Allegations of Wrongdoing*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Heise, L., Ellsberg, M., & Gottmoeller, M. 2002. "A global overview of gender-based violence". *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, Vol. 78 (1), pp. S5-S14.

Lamb, S. 1996. *The trouble with blame: Victims, perpetrators, and responsibility*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Lazare, A. 2004. *On apology*. Oxford: Oxford University Press.

Lederman, N. G., and Lederman. J. S. 2015. "What is a theoretical framework? A practical answer." *Journal of Science Teacher Education*, Vol. 26 (7), pp. 593-597.

Rothbaum, B. O., Foa, E. B., Riggs, D. S., Murdock, T., & Walsh, W. 1992. “A prospective examination of post-traumatic stress disorder in rape victims”. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 5 (3), pp. 455–475.

Smith, N., 2008. *I Was Wrong: The Meanings of Apologies*. Cambridge & New York: Cambridge University Press

Tavuchis, N., 1991. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press.

Κέντρο για τα Έμφυλα Δικαιώματα και την Ισότητα, ΔΙΟΤΙΜΑ. 2022. «Πέντε ερωτήσεις και απαντήσεις για την έμφυλη βία». Ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/pente-erotiseis-kai-apantiseis-gia-ti/>

Σκεύη, Ε. & Σαμαράς, Αθ.Ν., 2017. «Στρατηγικές Επανόρθωσης Εικόνας και Απολογητικός Λόγος για την Μνημονιακή Εμπλοκή της Ελλάδας στην Προεκλογική Εκστρατεία Ιανουαρίου 2015 – Η Περίπτωση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΙΔΗΣΟ». Σελ. 87 – 123 στο Κωνσταντοπούλου, Χ. (Επιμ.) «Αφηγήσεις της Κρίσης, Μύθοι και Πραγματικότητες της Σύγχρονης Κοινωνίας». Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Η ΔΙΑΙΩΝΙΣΗ ΕΜΦΥΛΩΝ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΟΥ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Ελένη Τσαλκατίδου¹⁰
ΕΚΠΑ - Αθλητική συντάκτρια

Περίληψη

Ο γυναικείος αθλητισμός, παρά τα συνεχή επιτεύγματα των αθλητριών, εξακολουθεί να υποεκπροσωπείται στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Ακόμα, όμως, και όταν προβάλλονται οι επιτυχίες των γυναικών, τις περισσότερες φορές πλαισιώνονται με τρόπο που είναι συνυφασμένος με τα έμφυλα στερεότυπα της κοινωνίας. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας εξετάστηκαν 421 συνολικά άρθρα, που αναφέρονται στον γυναικείο αθλητισμό και συγκεντρώθηκαν το διάστημα 15/6-15/7/2022 από έξι ελληνικές ιστοσελίδες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι πράγματι η εστίαση των άρθρων γίνεται σε ο,τιδήποτε αφορά στη γυναικεία τους φύση, όπως επίσης ότι είναι ιδιαίτερα αισθητή η σήμανση του φύλου από τα Μ.Μ.Ε.. Συνεπώς, δεν αρκεί μόνο να είναι ποσοτικά μεγαλύτερη η κάλυψη από τα Μέσα, αλλά να αναβαθμιστεί και ποιοτικά.

Λέξεις-κλειδιά: Έμφυλα στερεότυπα, αθλήτριες, αθλητισμός, Μ.Μ.Ε..

Abstract

Women's sport, despite the continued achievements of female athletes, is still underrepresented in the media. Yet, when women's achievements are showcased, they are often framed in a way that is intertwined with

¹⁰ Διδάκτωρ Τμήματος Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε., ΕΚΠΑ - Αθλητική συντάκτρια
tsalkatidou@yahoo.com

society's gender stereotypes. In the context of this research, a total of 421 articles referring to women's sports were examined and gathered between 15/6-15/7/2022 from six Greek websites. The results showed that the focus of the articles is indeed on everything related to women's sports nature, as well as the fact that gender marking by the M.M.E. is particularly noticeable. Consequently, it is not only sufficient that the coverage by the Media be quantitatively greater, but that it be upgraded qualitatively as well.

Keywords: Gender stereotypes, female athletes, sports, media.

1. Εισαγωγή

Η ανάδυση του γυναικείου αθλητισμού στα τέλη του 19ου αιώνα και έπειτα ήταν απόρροια της δραστηριοποίησης των γυναικών κοινωνικά και οικονομικά. Βέβαια, στους Ολυμπιακούς Αγώνες η συμμετοχή των γυναικών ήταν συμβολική μέχρι το 1924 και μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν σημειώθηκε καμία θεαματική πρόοδος. Ωστόσο, η περίοδος από το 1976 έως το 1992 σηματοδότησε μια περίοδο δίχως προηγούμενο για τον γυναικείο αθλητισμό, με αποτέλεσμα να σημειωθεί μεγάλη αύξηση στον αριθμό των Ολυμπιακών αθλημάτων στα οποία συμμετείχαν οι γυναίκες.

Μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα, η θέση των γυναικών στον αθλητισμό είχε σαφώς βελτιωθεί, ωστόσο, το ίδιο δεν ίσχυσε και για την απεικόνισή τους από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (εφεξής Μ.Μ.Ε.): Όπως, λοιπόν, η γυναίκα στα διάφορα σίριαλ, talk shows ή στα reality shows παρουσιάζεται υποδεέστερη του άντρα, αφελής και εμμονική με την εμφάνισή της, με τον ίδιο τρόπο παρουσιάζεται και στον αθλητισμό.

Τα Μ.Μ.Ε. θεωρείται ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στη διασπορά στερεοτυπικών, πατριαρχικών και ηγεμονικών αντιλήψεων σχετικά με το φύλο, καθώς είναι αυτά που μεταβιβάζουν και αναπαράγουν κληρονομούμενο υλικό που είναι βαθύτατα σεξιστικό με σκοπό να διασφαλίσουν συνέχεια και ενότητα (Χαραμής & Γλαρέντζου, 2009). Αυτό αντικατοπτρίζεται και στην κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού από τα

M.M.E., αφού παρά τα αυξανόμενα επιτεύγματά τους, υποεκπροσωπούνται ακόμα και στις μέρες μας στα M.M.E. και εξακολουθούν να αγνοούνται.

1.1 Έμφυλα στερεότυπα και αθλητισμός

Η έννοια των στερεότυπων εισήχθη για πρώτη φορά στο βιβλίο του «Public Opinion» του Walter Lippmann το 1922: Ο συγγραφέας τόνισε την ικανότητά τους να νομιμοποιούν την υπάρχουσα κατάσταση, το ισχύον καθεστώς, σημειώνοντας πως πρόκειται για «εικόνες στο κεφάλι μας που χρησιμοποιούμε για να κατανοήσουμε τον κόσμο γύρω μας (Albrecht, Bruce & Darwin, 1980: 254). Ο Lippmann (1922) χαρακτήρισε τα στερεότυπα ως «γενικεύσεις για κάποιες κοινωνικές ομάδες που τηρούνται αυστηρά, ως προκαταλήψεις».

Από την πλευρά τους, οι Katz και Braly (1965: 267) όρισαν το στερεότυπο ως «μια σταθερή εντύπωση που πολύ λίγο συμμορφώνεται με τα γεγονότα, τα οποία προσποιείται ότι αντιπροσωπεύει», ενώ μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα, οι κοινωνικοί ψυχολόγοι είχαν προσδιορίσει τα στερεότυπα ως «τις γνωστικές εκείνες δομές που περιέχουν τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις και τις προσδοκίες μας για μια κοινωνική ομάδα» (Kunda, 1999: 315).

Στις μέρες μας ακούμε όλο και πιο συχνά να γίνεται λόγος για «έμφυλα στερεότυπα» (gender stereotypes) με τα οποία νοούνται οι παγιωμένες εκείνες αντιλήψεις για τα δύο φύλα, από τις οποίες πηγάζουν και εκδηλώνονται τόσο οι στάσεις όσο και η συμπεριφορά των ανδρών και των γυναικών σε όλους τους τομείς της καθημερινής τους ζωής. Ουσιαστικά, τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων αποτελούν τις κατευθυντήριες γραμμές, που υπαγορεύουν το πώς πρέπει κάθε άνδρας και κάθε γυναίκα να φέρεται στους συνανθρώπους του αλλά και να ενεργεί εντός του κοινωνικού του περιγυρού (Vinacke, 1956: 229).

Πιο πρόσφατα οι Μοσκοβάκου και Χατζηαντωνίου (2018: 15), επικαλούμενοι τον ορισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2010), ανέφεραν ότι τα έμφυλα στερεότυπα μπορούν να οριστούν ως «οι σχηματικές και καθολικές εκείνες αναπαραστάσεις, που αποδίδουν χαρακτηριστικά, τα οποία υποτίθεται ότι είναι ‘φυσικά’ στις γυναίκες και στους άνδρες και καθορίζουν τι είναι και τι δεν είναι οι γυναίκες και οι άνδρες αντίστοιχα ‘από τη φύση τους’». Με άλλα λόγια,

πρόκειται για πεποιθήσεις, οι οποίες έχουν υιοθετηθεί εκ των προτέρων σχετικά με τα χαρακτηριστικά του ανδρικού και του γυναικείου φύλου, χωρίς να λαμβάνονται υπόψιν τα μεμονωμένα ατομικά χαρακτηριστικά.

Οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με τα έμφυλα στερεότυπα από την πρώτη στιγμή της γέννησής τους και δεν τα «αποχωρίζονται» μέχρι το θάνατό τους, καθώς αυτά αποτελούν ισχυρά ριζωμένες πεποιθήσεις για τους φυσικούς ρόλους των φύλων. Αν και προσφέρουν χρήσιμους προσανατολισμούς στην καθημερινή ζωή, δεν αποκλείεται να παράγουν υπεραπλουστευμένες αντιλήψεις που με τη σειρά τους να προκαλούν μελλοντικά λανθασμένες ή παραπλανητικές αξιολογήσεις στο πλαίσιο των κοινωνικών ρόλων των δύο φύλων (Eisend, 2010: 419).

Όπως γίνεται κατανοητό, «ερχόμαστε στον κόσμο σε μια συνθήκη όπου η κοινωνία έχει θέσει προ πολλού τις βάσεις για εμάς. Αυτό σημαίνει ότι η οποιαδήποτε έννοια της δυναμικής που σχετίζεται με το άτομο πρέπει πρώτα να ιδωθεί σε ένα πλαίσιο έξω από αυτό, πριν ξεκινήσει να φαντάζεται τον Εαυτό του. Και αυτό γιατί τα αντανακλαστικά του είναι κοινωνικά κατασκευασμένα. Δεν μπορεί να γίνει ο Εαυτός του χωρίς να συνταχθεί με τις κοινωνικές νόρμες που προηγούνται και υπερβαίνουν τον Εαυτό του» (Ridgeway, 2011: 65).

Οι πιο συχνές στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα δύο φύλα είναι οι εξής:

- Ο σκοπός των γυναικών να γίνουν μητέρες, που είναι ο βασικός τους ρόλος στην κοινωνία.
- Η εκ φύσεως ασχολία τους με τις οικογενειακές ανάγκες (βλ. φροντίδα για το μεγάλωμα των παιδιών, οικιακές εργασίες).
- Οι γυναίκες είναι πιο αδύναμες, παθητικές και συναισθηματικές συγκριτικά με τους άνδρες, με αποτέλεσμα να χρειάζονται προστασία.
- Οι άνδρες είναι υπεύθυνοι για την εισροή χρημάτων και αγαθών στο σπίτι, καθώς είναι πιο δυνατοί, δυναμικοί, σκέφτονται πιο λογικά και έχουν υψηλότερο κύρος συγκριτικά με τις γυναίκες (Eisend, 2010: 419).

Τα προαναφερθέντα στερεότυπα αντικατοπτρίζουν τις έμφυλες προσδοκίες που υπάρχουν για τα μέλη συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, με αποτέλεσμα να ασκούν επιρροή στις προσδοκίες που έχουμε για τις ιδιότητες, τις προτεραιότητες και τις ανάγκες μεμονωμένων ανδρών και γυναικών. Ο αντίκτυπος των έμφυλων στερεότυπων - έστω και σιωπηρός

μερικές φορές - είναι ξεκάθαρα ορατός στην έρευνα που αποκαλύπτει ότι τα σχεσιακά κριτήρια κυριαρχούν στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε και αξιολογούμε τις γυναίκες (Ellemers, 2018: 280).

Οι επιδράσεις των έμφυλων στερεότυπων δεν είναι ορατές μόνο στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τους άλλους, και στο πώς αντιλαμβανόμαστε τον ίδιο μας τον εαυτό, το ποια συμπεριφορά θεωρούμε επιθυμητή, τις φιλοδοξίες ζωής που θεωρούμε κατάλληλες και τα αποτελέσματα που προσδοκούμε. Όλα τα παραπάνω μπορεί να έχουν αρνητική επιρροή στην αποφασιστικότητά μας να ασχοληθούμε με τομείς που θεωρούμε προσωπικά πολύτιμους, να υπονομεύσουν την ικανότητά μας να αποδίδουμε καλά και εν τέλει να μας βλάψουν (Ellemers, 2018: 291). Στο ίδιο πλαίσιο, το ιδρυθέν το 2010 Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE) επεσήμανε ότι τα έμφυλα στερεότυπα είναι πιθανό να περιορίσουν την ανάπτυξη των φυσικών ταλέντων και των ικανοτήτων των κοριτσιών και των αγοριών, των γυναικών και των ανδρών αντίστοιχα, όπως επίσης και την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους εμπειρία και τις ευκαιρίες ζωής. Πού έχουν, όμως, τις ρίζες τους αυτά τα στερεότυπα για τα δύο φύλα; Είναι κοινώς αποδεκτό πως προέρχονται από βαθιά ριζωμένες συμπεριφορές, αξίες, κανόνες και προκαταλήψεις κατά των γυναικών, με αποτέλεσμα η επίκλησή τους να αφορά συχνά τη δικαιολόγηση και τη συντήρηση ιστορικών σχέσεων εξουσίας των ανδρών επί των γυναικών, καθώς επίσης και σεξιστικών συμπεριφορών που αποτελούν τροχοπέδη για την πρόοδο των γυναικών (Principle of equal treatment, x.x.).

Η σχέση των έμφυλων στερεότυπων με τον αθλητισμό ανάγεται στο μακρινό 1978, όταν η Καναδή αθλητική κοινωνιολόγος Ann Hall εισήγαγε επίσημα για πρώτη φορά την έννοια του «φύλου» στις αθλητικές σπουδές σε μια μονογραφία της με τίτλο «Sport and Gender: A Feminist Perspective on the Sociology of Sport» (μτφ. «Σπορ και φύλο: Μία φεμινιστική προσέγγιση στην κοινωνιολογία του αθλητισμού»). Στο πλαίσιο αυτής έκανε ανασκόπηση της κοινωνιολογικής έρευνας και βιβλιογραφίας ως προς την εμπειρία της γυναίκας στον αθλητισμό και προσέφερε μια κριτική αυτού του υλικού από μια φεμινιστική άποψη. Τότε η Hall εισήγαγε για πρώτη φορά τον όρο του «κοινωνικού φύλου» (gender) και, εκ των υστέρων η εργασία της αποδείχθηκε κρίσιμη για την ανάπτυξη των αθλητικών

σπουδών, επειδή έβαλε την έννοια του φύλου στη συζήτηση, ζητώντας μια φεμινιστική προοπτική, η οποία θα άρχιζε να αλλάζει σημαντικά την έρευνα στις αθλητικές σπουδές.

Γρήγορα τον δρόμο που χάραξε η Hall ακολούθησαν και άλλοι, οι οποίοι άρχισαν να χρησιμοποιούν την έννοια του «κοινωνικού φύλου» (gender) αντί του «βιολογικού» (sex)¹¹ όπως συνέβαινε μέχρι τότε: Το κοινωνικό φύλο, λοιπόν, χρησιμοποιήθηκε για την απόρριψη του βιολογικού ντετερμινισμού και για την προβολή των συμπεριφορικών, πολιτισμικών ή ψυχολογικών χαρακτηριστικών που συνήθως συνδέονται με το βιολογικό φύλο ως κοινωνικές κατασκευές (Bandy, 2014: 16).¹²

Είναι κοινό μυστικό πως οι γυναίκες αποτελούσαν πάντοτε το «άλλο φύλο» στο χώρο του αθλητισμού, καθώς ήταν οι «ξένες» σε αντίθεση με τους άνδρες αθλητές. Εξάλλου, για πολλά χρόνια υπήρχε κοινώς η πεποίθηση ότι ορισμένα είδη αθλητισμού ήταν κατάλληλα μόνο για γυναίκες και αντίστοιχα άλλα ήταν ακατάλληλα γι' αυτές (πεποίθηση που συναντά αρκετά συχνά κανείς ακόμα στις μέρες μας). Όπως θεωρούνταν, για παράδειγμα, ότι οι άνδρες μπορούν να παίξουν ποδόσφαιρο, έτσι και οι γυναίκες έχουν περισσότερες ικανότητες στη γυμναστική ή στο χορό, αλλά όχι στο ποδόσφαιρο. Από τις πρώτες μέρες του αθλητισμού τον 20ό αιώνα, αυτή η υπόθεση φαινόταν να επιβεβαιώνεται όχι μόνο από τις καθημερινές πεποιθήσεις και πρακτικές αλλά και από την επιστημονική γνώση (Pfister, 2010: 234) διά στόματος του φιλόσοφου Buytendijk το 1853, ο οποίος σχολιάζοντας το θέμα του γυναικείου ποδοσφαίρου τόνισε πως «το ποδόσφαιρο ως παιχνίδι είναι ουσιαστικά μια επίδειξη αρρενωπότητας, όπως το καταλαβαίνουμε από την παραδοσιακή μας άποψη για τα πράγματα και όπως γίνεται αντιληπτό εν μέρει από τη σωματική διάπλαση

¹¹ Ο όρος «κοινωνικό φύλο» (gender) αφορά μια προσωπική ταυτότητα: Αναφέρεται στους ρόλους, τους κανόνες και τις σχέσεις που σχετίζονται με την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα. Οι προσδοκίες για το φύλο ποικίλλουν μεταξύ των κοινωνιών και μπορούν να αλλάξουν με την πάροδο του χρόνου. Ο όρος «βιολογικό φύλο» (sex) αναφέρεται στις βιολογικές πτυχές του αρσενικού και του θηλυκού: Αυτό καθορίζεται από τις ορμόνες και τα δευτερεύοντα χαρακτηριστικά του φύλου του ανθρώπου, όπως τα γεννητικά όργανα (White & Smith, 2022).

¹² Σύγχρονοι μελετητές έχουν επισημάνει ότι το βιολογικό φύλο ενός ατόμου ενδέχεται να είναι διαφορετικό από το κοινωνικό του φύλο. Αυτό σημαίνει ότι το φύλο με το οποίο γεννήθηκε και τα βιολογικά χαρακτηριστικά που το συνοδεύουν μπορεί να αλλάξουν στην πορεία της ζωής του, καθώς θα μεταβληθούν τα λοιπά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα (Laqueur, 2003: 404).

των ανδρών. Κανείς δεν κατάφερε ποτέ να κάνει τις γυναίκες να παίξουν ποδόσφαιρο» (Pfister, 2005: 100).¹³

Οι Schmalz και Kerstette (2006: 550) μελέτησαν τη συμμετοχή των ατόμων σε αθλήματα που θεωρούνται «κατάλληλα» για το εκάστοτε φύλο και κατέληξαν στα ακόλουθα συμπεράσματα:

α) Περιορίζεται η συμμετοχή των παιδιών στον αθλητισμό, προκειμένου να ταιριάζουν με τους κοινωνικούς κανόνες κατάλληλων συμπεριφορών βάσει του φύλου τους.

β) Τα αθλήματα για το «ουδέτερο» φύλο (βλ. κολύμπι, τρέξιμο, ποδηλασία) είχαν τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής σε αγόρια και κορίτσια.

γ) Τα παιδιά ηλικίας οκτώ ετών και άνω είχαν επίγνωση και φάνηκε να επηρεάζονται από τα στερεότυπα του φύλου στον αθλητισμό (Schmalz & Kerstette, 2006: 551).

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι, αν και η συμμετοχή των γυναικών στον αθλητισμό έχει σημειώσει ραγδαία άνοδο, εντούτοις, τα στερεότυπα για το φύλο εξακολουθούν να είναι παρόντα.

Από την πλευρά του, ο Pfister (2010: 237-248) προσέφερε μια πιο αισιόδοξη εικόνα, τονίζοντας στην έρευνά του πως στον 21ο αιώνα οι έμφυλες διαφορές στον αθλητισμό χάνουν σταδιακά το διακριτό τους περίγραμμα, κάτι που μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κανείς εξετάζοντας προσεκτικά τις προτιμήσεις των δύο φύλων στην επιλογή των αθλημάτων: Οι γυναίκες συμμετέχουν ολοένα και περισσότερο σε αθλήματα που για πολλά χρόνια θεωρούνταν ταμπού γι' αυτές (π.χ. δίαθλο, υδατοσφαίριση, μαραθώνιο, ποδόσφαιρο ή στην ποδηλασία), καθώς ήταν αποκλειστικά «ανδρικά» αθλήματα μέχρι τη δεκαετία του 1970. Επίσης, στον 21ο αιώνα οι γυναίκες λαμβάνουν μέρος με επιτυχία σε αθλήματα μάχης, δύναμης και κινδύνου (π.χ. άρση βαρών, bodybuilding, χόκεϊ επί πάγου, πυγμαχία, σφυροβολία κ.τλ.).

¹³ Η παραπάνω άποψη δεν αντικατοπτρίζει την κατάσταση που επικρατεί σήμερα, καθώς όλο και περισσότερες γυναίκες όχι μόνο ασχολούνται με το ποδόσφαιρο, αλλά διαπρέπουν σε αυτό.

1.2. Η προβολή του γυναικείου αθλητισμού από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Ο αθλητισμός είναι ένας θεσμός που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην υποστήριξη των Μ.Μ.Ε., καθώς σύμφωνα με τον Rowe (2004: 4) τα Μ.Μ.Ε. και ο κόσμος του αθλητισμού (βλ. ομοσπονδίες, σύλλογοι, αθλητές-αθλήτριες κ.τ.λ.) έχουν «μια σχέση αλληλεξάρτησης». Αυτή η συμβιωτική σχέση μεταξύ αθλητισμού και Μ.Μ.Ε. είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση των Ολυμπιακών Αγώνων (Rowe, 2004: 25).

Μεγάλο μερίδιο ευθύνης, λοιπόν, τόσο στη δημιουργία όσο και στη συντήρηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων που αφορούν στην ενασχόληση των γυναικών με τον αθλητισμό έχουν και τα Μ.Μ.Ε.. Και αυτό γιατί ο γυναικείος αθλητισμός απολαμβάνει περιορισμένη κάλυψη από τα Μέσα, που σε καμία περίπτωση δεν αντικατοπτρίζει τις επιτυχίες που έχουν σημειωθεί στα γυναικεία αθλήματα ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες. Συνεπώς, ο γυναικείος αθλητισμός δεν έχει ακόμη εξασφαλίσει μια παγιωμένη θέση στην ειδησεογραφική ατζέντα (Bishop, 2003: 184). Αυτή η έλλειψη αναφοράς στις αθλήτριες έχει πολλαπλές συνέπειες στην καριέρα τους, όπως για παράδειγμα στην αναζήτηση χορηγών, στη διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών προπόνησης ή ακόμα-ακόμα και στην προσπάθειά τους να βελτιώσουν την εικόνα που έχει το κοινό γι' αυτές (Κνιζνίκ & Soares de Souza, 2012: 24).

Κάνοντας μια σύντομη αναδρομή στο παρελθόν θα διαπιστώσουμε ότι τα γυναικεία αθλήματα κατείχαν ελάχιστη έως καθόλου εξέχουσα θέση στις αθλητικές σελίδες των έντυπων Μέσων παγκοσμίως (Messner, Duncan & Cooky, 2003: 47), με αποτέλεσμα οι αθλήτριες να υποεκπροσωπούνται σε αυτά (Vincent, Imwold, Masemann & Johnson, 2002: 320). Χαρακτηριστικά, στο πλαίσιο της μελέτης της για το περιοδικό *Inside Sport*, η Lenskyj (1998: 28) διαπίστωσε ότι περίπου το 88% όλων των άρθρων μεγάλου μήκους επικεντρώνονταν σε αθλητές και σε ανδρικά αθλήματα, ενώ από το υπόλοιπο 12% των άρθρων «τέσσερα ασχολήθηκαν με ζητήματα του ανδρικού και γυναικείου αθλητισμού, δίνοντας μεγαλύτερη προσοχή στους άνδρες, και δύο επικεντρώθηκαν στη χρήση ναρκωτικών, δίνοντας έμφαση στις γυναίκες κολυμβήτριες. Μόλις ένα ήταν το άρθρο, που ασχολήθηκε αποκλειστικά με μια αθλήτρια».

Επιπλέον, οι Harris και Clayton (2002: 397), που μελέτησαν τον αγγλικό ταμπλόιντ Τύπο κατά τη διάρκεια μιας μη Ολυμπιακής χρονιάς, βρήκαν ότι μόνο το 5,9% των αθλητικών ρεπορτάζ επικεντρώνονταν σε αθλήτριες ή σε γυναικεία αθλήματα. Ομοίως, οι αναφορές των εφημερίδων *Sun* και *Mirror* στον γυναικείο αθλητισμό ήταν πολύ περιορισμένες, καθώς μόλις το 5,9% των αθλητικών ρεπορτάζ τους επικεντρωνόταν σε αυτόν το 2000.

Η κατάσταση δεν διαφέρει στα τηλεοπτικά Μέσα, όπως κατέδειξαν οι Martin, Suh, Williams, Locey, Ramirez και Alea (2016: 18), οι οποίοι εξέτασαν την κάλυψη που παρείχε το *ESPN* στους αθλητές. Η έρευνά τους αποκάλυψε ότι υπήρχε στατιστικά σημαντική διαφορά στον αριθμό των αναφερόμενων πληροφοριών που έλαβαν τα γυναικεία αθλήματα σε σύγκριση με αυτά των ανδρών.

Αντίθετα, πιο ενθαρρυντικά ήταν τα μηνύματα από την έρευνα των Cooky, Messner και Musto (2015: 19), καθώς αυτοί παρατήρησαν μια εντυπωσιακή αύξηση στην ποσότητα της ζωντανής τηλεοπτικής κάλυψης ορισμένων γυναικείων αθλημάτων τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και έπειτα. Συγκεκριμένα, στα αθλητικά Μ.Μ.Ε. το 1989 δεν υπήρχε σχεδόν καμιά ζωντανή κάλυψη του γυναικείου μπάσκετ του NCAA - ακόμη και οι αγώνες του φάιναλ φορ μεταδίδονταν, στην καλύτερη περίπτωση, τηλεοπτικά σε μεταμεσονύκτιες ώρες. Σήμερα, το *ESPN*, αλλά και πολλά εθνικά δίκτυα και περιφερειακά καλωδιακά κανάλια (όπως το *Big Ten Network*) μεταδίδουν αρκετούς αγώνες του πρωταθλήματος NCAA γυναικών, όχι όμως στις νυχτερινές τηλεοπτικές ειδήσεις ή σε σημαντικές εκπομπές, όπως είναι το *SportsCenter*. Οι θεατές μπορούν, επίσης, να παρακολουθούν τακτικά ζωντανά τηλεοπτικά γυναικεία κολεγιακά πρωταθλήματα, όπως αυτά του βόλεϊ, του σόφτμπολ και της γυμναστικής, το επαγγελματικό τένις των γυναικών, αγώνες WNBA και άλλα αθλήματα.

Σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στα ελληνικά Μ.Μ.Ε. και πιο συγκεκριμένα στον Τύπο, η έρευνα των Σπηλιόπουλου και Τσιγγίλη (2018) προσέφεραν σημαντικά στοιχεία. Από αυτήν προκύπτει ότι η κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού από τα ελληνικά Μ.Μ.Ε. παραμένει περιορισμένη και τα κείμενα που σχετίζονται με αυτόν είναι μεσαιάς έως μικρής έκτασης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο γυναικείος αθλητισμός δεν είναι μόνο περιθωριοποιημένος στα Μ.Μ.Ε., αλλά συχνά παρουσιάζεται και με διαφορετικό τρόπο, ενισχύοντας τα έμφυλα στερεότυπα (Division for the Advancement of Women, 2007: 3), αφού οι αθλήτριες προβάλλονται είτε ως κατώτερες των ανδρών είτε ως αδύναμες και ανίκανες (Bachmann, 1998: 326). Με άλλα λόγια, το φως στο οποίο απεικονίζονται οι γυναίκες είναι πολύ πιο σκοτεινό από αυτό που λάμπει για τους άνδρες στα επαγγελματικά αθλήματα (Hanson, 2012: 15).

Επιπλέον, τα Μέσα συνηθίζουν να τονίζουν τα γυναικεία χαρακτηριστικά των αθλητριών, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στο πώς ντύνονται και ενεργούν παρά στην απόδοσή τους στον αγωνιστικό χώρο (Nelson, 1998: 147). Αυτός ο τύπος αναφοράς παρουσιάζει στερεοτυπικά τις αθλήτριες ως ελκυστικές και θηλυκές, μετατοπίζοντας την προσοχή από τη σωματική τους ικανότητα στην εμφάνισή τους, ενώ ελαχιστοποιεί τη συμβολική απειλή που αποτελούν αυτές για την ανδρική ηγεμονία (Duncan & Messner, 1998: 182).

Επιπροσθέτως, η εμφάνιση των αθλητριών συνοδεύεται από μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το άθλημα με το οποίο ασχολούνται, κάτι που ισχύει μόνο όταν η αθλήτρια συμμετέχει σε ένα στερεοτυπικά γυναικείο άθλημα (Jones & Greer, 2011: 369-370). Τις προηγούμενες δεκαετίες, η σεξουαλικότητα των αθλητριών είχε αποκτήσει αυξανόμενη σημασία. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, ωστόσο, ότι άνδρες και γυναίκες αθλητές συμμετέχουν ενεργά στη σκηνοθεσία των «παραστάσεων» τους, στην κατασκευή των εικόνων και στην παρουσίασή τους στα Μ.Μ.Ε.. (Pfister, 2010: 240).

Πέραν, όμως, των αναφορών στην εξωτερική εμφάνιση και τη σεξουαλικότητα των αθλητριών, άλλες τακτικές των Μ.Μ.Ε. περιλαμβάνουν τα ακόλουθα:

α) Έμφαση στην «ηλικία» (βλ. «κορίτσια», «νεαρές κυρίες» ή χρήση μόνο των μικρών τους ονομάτων με την οποία μειδιάζουν τη συμβολική απειλή των επιτυχημένων αθλητριών [(Wensing & Bruce, 2003: 388])).

β) Χρήση γλώσσας που ενισχύει το επίπεδο θηλυκότητας (βλ. «μικρή», «αδύναμη», «όμορφη», «χαριτωμένη», «συναισθηματική», «εξαρτημένη», «που δείχνει αυτοθυσία και ενδιαφέρεται για τους άλλους»): Οι τεχνικές αυτές τοποθετούν τις αθλήτριες σε τέτοιο επίπεδο, ώστε να μην αποτελούν απειλή

για την πατριαρχική τάξη, παρόλο που μπορεί να αθλούνται καλά και να συμμορφώνονται με τα ιδανικά μιας «πραγματικής γυναίκας». Τέτοιου είδους ρεπορτάζ υποδηλώνουν, επίσης, ότι οι «πραγματικές» γυναίκες, που διαθέτουν τα παραδοσιακά σωματικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά, δεν θα μπορούσαν ενδεχομένως να ανταγωνιστούν σε ισότιμη βάση τους μεγαλύτερους, ισχυρότερους, χωρίς συναισθήματα και ανεξάρτητους άντρες (Wensing & Bruce, 2003: 388).

2. Στοιχεία μελέτης

Το δείγμα της παρούσας μελέτης αποτελείται από 421 συνολικά άρθρα, τα οποία αναφέρονται στον γυναικείο αθλητισμό και συγκεντρώθηκαν από τις 15 Ιουνίου έως τις 15 Σεπτεμβρίου του 2022 κατά την εξέταση έξι συνολικά ιστοσελίδων, τριών αθλητικών (sport24.gr, gazzetta.gr, sDNA.gr) και τριών ειδησεογραφικών (zougla.gr, kathimerini.gr, protothema.gr). Η επιλογή των συγκεκριμένων ιστοσελίδων έγινε με κριτήριο την αναγνωσιμότητά τους και η αναζήτηση των άρθρων έγινε με τη χρήση κατάλληλων λέξεων-κλειδιών, όπως «αθλήτρια», «γυναικείος αθλητισμός».

Για την εξέταση των υπό μελέτη άρθρων επιλέχθηκε η ανάλυση περιεχομένου, που σύμφωνα με τον Berelson (1952: 18), αποτελεί μια ερευνητική τεχνική, η οποία στοχεύει στην αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του πρόδηλου περιεχομένου της επικοινωνίας. Επιπλέον, ο Bryman (2017: 323) τονίζει ότι η ανάλυση περιεχομένου σχετίζεται με την αποκάλυψη του προφανούς περιεχομένου του εκάστοτε στοιχείου για το οποίο γίνεται ξεκάθαρα λόγος. Βάσει των παραπάνω στοιχείων γίνεται κατανοητό πως πρόκειται για μια μέθοδο, η οποία επιτρέπει στον ερευνητή τη συστηματική κωδικοποίηση και ποσοτικοποίηση του γραπτού και του προφορικού λόγου (Κυριαζή, 2001: 284). Συνεπώς, η εφαρμογή της κρίθηκε αναγκαία στην παρούσα μελέτη, καθώς πρόκειται για μια ερευνητική μέθοδο, που μας οδηγεί στην εξαγωγή συμπερασμάτων από την ανάλυση γραπτών κειμένων ή άλλου είδους «κειμένων» (Smith, 2000: 313-314).

3. Αποτελέσματα

α) Έμφαση στην εξωτερική εμφάνιση: Πολλές φορές τα άρθρα που αφορούν στις γυναίκες επικεντρώνονται σε θέματα θηλυκότητας και ομορφιάς. Αντίθετα, εκείνα που αναφέρονται στους άνδρες δίνουν έμφαση στην αθλητική τους ικανότητα (Knijnik & Soares de Souza, 2012). Το παραπάνω αποδεικνύεται και στην παρούσα έρευνα. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα:

- «...στα *καλογυμνασμένα πόδια* της κρέμονταν όλα τα μετάλλια»... (protothema.gr, 29/8)

- «Η διεθνής πολίστρια *προσέχει το σώμα της και τη διατροφή της...*» (protothema.gr, 3/8)

- «Η Γερμανίδα αθλήτρια που έχει χαρακτηριστεί ως *η πιο σέξι αθλήτρια* στον κόσμο...» (protothema.gr, 20/7)

- «...το άλλοτε σκληρό κορμί της έγινε *ελκυστικό*, με στρογγυλάδες...» (zougla.gr, 22/6)

- «Η *29χρονη καλλονή* έγραψε...» (zougla.gr, 21/6)

Βάσει των παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι οι αθλητικοί συντάκτες τείνουν να τονίζουν κυρίως τα γυναικεία χαρακτηριστικά των αθλητριών, δίνοντας μεγαλύτερη προσοχή στο πώς ντύνονται και ενεργούν παρά στην απόδοσή τους στον αγωνιστικό χώρο (Nelson, 1998). Επίσης, η γυναικεία εμφάνιση των αθλητριών είθισται να συνοδεύεται από μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το άθλημά τους, ιδίως εάν η αθλήτρια συμμετέχει σε ένα στερεοτυπικά γυναικείο άθλημα (βλ. συγχρονισμένη κολύμβηση, γυμναστική, τένις, βόλεϊ κ.τ.λ.) (Jones & Greer, 2011).

Επειδή αυτή η μορφή αθλητικής αναφοράς παρουσιάζει «στερεοτυπικά τις αθλήτριες ως ελκυστικές και θηλυκές», μετατοπίζει την προσοχή από τη σωματική τους ικανότητα στην εμφάνισή τους και ελαχιστοποιεί τη συμβολική απειλή που αποτελούν οι αθλήτριες για την ανδρική ηγεμονία (Duncan & Messner, 1998).

β) Αναφορά με μικρά ονόματα: Οι αθλητικοί σχολιαστές αναφέρονται συχνά στις αθλήτριες με τα μικρά τους ονόματα, με αποτέλεσμα να πρόκειται για μια γλωσσική πρακτική που ενισχύει τις υπάρχουσες

διαφορές κατάστασης με βάση το φύλο, αφού οι άνδρες αθλητές θεωρούνται ανώτεροι και οι γυναίκες αθλήτριες κατώτερες (Bernstein, 2002). Χαρακτηριστικά είναι τα εξής παραδείγματα:

- «Εκτός US Open η *Μαρία* (σ.σ. Σάκκαρη) (sport24.gr, 31/8)
- «...η *Αντιγόνη* (σ.σ. Ντρισμπιώτη) δεν θα σταματήσει» (protothema.gr, 29/8)
- «...η *Κατερίνα* (σ.σ. Στεφανίδη) δεν υπήρχε περίπτωση ούτε μία στο εκατομμύριο» (protothema.gr, 16/7)
- «*Η Ευαγγελία* (σ.σ. Πλατανιώτη) ανέφερε στον ΟΠΑΠ πως...» (zougla.gr, 1/8)

γ) Έμφαση στα συναισθήματά τους: Ένας ακόμα σεξιστικός τρόπος κάλυψης του γυναικείου αθλητισμού είναι η έμφαση στο πόσο εύθραυστες είναι συναισθηματικά οι αθλήτριες αντί της προβολής της σωματικής τους δύναμης (Bishop, 2003). Ακολουθούν τα παραδείγματα:

- «*Η κολυμβήτρια* από τα Χανιά που συγκίνησε όλους τους Έλληνες με το *κλάμα* της...» (sport24.gr, 5/7)
- «*Στεναχωρήθηκε, πικράθηκε, εκνευρίστηκε*, αλλά ποτέ δεν σταμάτησε να προσπαθεί η Τζένγκο» (sport24.gr, 24/8)
- «*Τα δάκρυα* της Ντρισμπιώτη στην ανάκρουση του Εθνικού Ύμνου» (gazzetta.gr, 16/8)
- «*Δακρυσμένη* η Ντουντουνάκη...» (sport24.gr, 15/8)

δ) Αναφορά σε στερεοτυπικούς ρόλους: Ήδη από τη δεκαετία του 1970, η γυναίκα απεικονιζόταν στα Μ.Μ.Ε. σε στερεοτυπικούς ρόλους (π.χ. ως νοικοκυρά, σύζυγος, μητέρα), τους οποίους διατήρησε και στα επόμενα χρόνια (Μαλαθράκη, 2010), ενώ το ίδιο εξακολουθεί να γίνεται και σήμερα, ενισχύοντας τα έμφυλα στερεότυπα. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν:

- Ως σύζυγος: «*Η αγκαλιά και το φιλί* της Ντρισμπιώτη στο *σύζυγό* της μετά το χρυσό μετάλλιο» (sport24.gr, 16/8)
- Ως μητέρα: «*Βασιλική Ματιάδη: Μια... σούπερ μαμά* που ονειρεύεται ένα μετάλλιο στον Άγιο Νικόλαο» (protothema.gr, 27/7)

ε) Έμφαση στην (βρεφική) ηλικία: Η τάση αυτή «μειδιάζει τη συμβολική απειλή που θέτουν οι επιτυχημένες ενήλικες αθλήτριες με το να τις αντιπροσωπεύουν ως ‘κορίτσια’ ή ‘νεαρές κυρίες’ (Wensing & Bruce, 2003), όπως φαίνεται στα ακόλουθα παραδείγματα:

- «Το χρυσό κορίτσι από την Καρδίτσα...» (protothema.gr, 17/8)
- «...η βενιαμίν της ελληνικής αποστολής...» (zougla.gr, 3/7)
- «Τα κορίτσια της Αλεξίας Καμμένου παρουσιάστηκαν...» (sport24.gr, 3/9)

στ) Σήμανση του φύλου: Η «σήμανση του φύλου» στα αθλητικά Μέσα είναι παρούσα, όταν αυτά προσδιορίζουν έναν αθλητικό αγώνα ως «γυναικείο» ή μια αθλήτρια ως «γυναίκα» αθλήτρια, προκειμένου να ορίσουν το γεγονός/τον αθλητή ως δεύτερης κατηγορίας» (Litchfield, 2006). Αντίθετα, τα αγωνίσματα των ανδρών συχνά ταξινομούνται ως «το/ένα αγώνισμα» και οι άνδρες αθλητές απλώς ορίζονται ως αθλητές, χωρίς να επισημαίνεται το φύλο τους. Αυτό αποδεικνύουν και τα ακόλουθα παραδείγματα:

- «Ο Ολυμπιακός ανακοίνωσε την απόκτηση της Στεφανίας Σάντα ενισχύοντας ακόμα περισσότερο την ομάδα πόλο των γυναικών» (sport24.gr, 8/9)
- «Νορβηγία - Ελλάδα 0-3: Η Εθνική γυναικών σφράγισε την παρουσία της στο Ευρωπαϊκό» (sport24.gr, 3/9)
- «Ευρωπαϊκό πρωτάθλημα πόλο γυναικών, Ελλάδα - Ισπανία 6-9» (protothema.gr, 9/9)

ζ) Αναφορά στον σεξουαλικό τους προσανατολισμό: Οι κοινωνικές αντιλήψεις για τις γυναίκες αθλήτριες εξακολουθούν να είναι στερεοτυπικές, καθώς όσες ασχολούνται με τον αθλητισμό αναφέρονται ως «λεσβίες», «ομοφυλόφιλες», «αντρογυναίκες», «αγοροκόριτσα» ή «αρρενωπές» (McClung & Blinde, 2002). Χαρακτηριστικά:

- «Είμαι λεσβία, άντεξα 34 χρόνια το... κρυφτό!» (τίτλος) (zougla.gr, 22/6)
- «Τένις: Η Ντάρια Κασάτκινα έκανε «coming out» ως ομοφυλόφιλη - Η φωτογραφία που ανέβασε με την «εκλεκτή» της καρδιάς της!» (zougla.gr, 19/7)

- «Ντάρια Κασάτκινα: Μίλησε για πρώτη φορά ανοικτά για την *ομοφυλοφιλία* στη Ρωσία» (gazzetta.gr, 18/7).

4.Συμπεράσματα

Τα Μ.Μ.Ε. είναι υπεύθυνα τόσο για τη δημιουργία όσο και για τη συντήρηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων για τις αθλήτριες, αφού όπως διαπιστώθηκε μέσω της παρούσας έρευνας, ο γυναικείος αθλητισμός στα ελληνικά Μ.Μ.Ε. αλλά και γενικότερα δεν είναι μόνο περιθωριοποιημένος, αλλά συχνά παρουσιάζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να ενισχύει τα στερεότυπα των φύλων (Division for the Advancement of Women, 2007) .

Τα Μ.Μ.Ε. συνηθίζουν να απεικονίζουν τις αθλήτριες στις μέρες μας με τρόπο που να συμβάλλουν στην περιθωριοποίηση του γυναικείου αθλητισμού λόγω της έμφασης που δίνεται σε στοιχεία, τα οποία δεν έχουν σχέση με την απόδοσή τους, για παράδειγμα, μέσα στον αγωνιστικό χώρο, αλλά αφορούν στη θηλυκότητα και τη σεξουαλική τους έλξη. Αυτό οδηγεί μοιραία στο να πλήττεται το κύρος των γυναικών στον αθλητισμό, το οποίο περνάει σε δεύτερη μοίρα, αφού ο γυναικείος αθλητισμός «δεν έχει πραγματικά σημασία» (McClung & Blinde, 2002).

Είναι χαρακτηριστικό πως μεγαλύτερη προσοχή και ενθουσιασμό προκαλεί στο κοινό (και συνακόλουθα στα Μ.Μ.Ε.) όταν οι παίκτριες του βόλεϊ αφήνουν τους εαυτούς τους ελεύθερους να φωτογραφηθούν με γυμνά στήθη ή όταν οι αθλήτριες του καλλιτεχνικού πατινάζ εμφανίζονται σχεδόν γυμνές στο Playboy παρά όταν μια γυναικεία ομάδα χάντμπολ κερδίζει το γερμανικό πρωτάθλημα (Pfister, 2010).

Συνεπώς, το ζητούμενο δεν είναι μόνο η αύξηση της κάλυψης των επιτευγμάτων των αθλητριών, αλλά είναι απαραίτητο να τροποποιηθεί εν γένει ο τρόπος με τον οποίο αυτές απεικονίζονται από τα Μέσα, ώστε συνακόλουθα να αλλάξει και η στάση του κοινού απέναντί τους. Και αυτό γιατί εξαιτίας της έμφυλης κάλυψης που παρέχεται μειώνεται τόσο η εκτίμηση στις αθλητικές τους δεξιότητες όσο και η πιθανή επιρροή τους στο κοινό, όπως και η σημασία του να αθλούνται οι γυναίκες (Knijnik & Soares de Souza, 2012: 24).

Βιβλιογραφία

- Albrecht, S.L., Bruce A.C. & Darwin, I.T. 1980. *Social Psychology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Bachmann, A. 1998. “Wie eine Katze schmiegt sie sich an, an die Hochsprunglatte. Geschlechterdifferenz in der Sportberichterstattung”. Dissertation, Universität Salzburg.
- Bandy, S.J. 2014. “Gender and sports studies: an historical perspective”. *Movement & Sport Sciences - Science & Motricite* 86: 15-27.
- Berelson, B. 1952. *Content analysis in Communication Research*. New York: Free Press.
- Bernstein, A. 2002. “Is it time for a Victory Lap?: Changes in the Media Coverage of Women in Sport”. *International Review for the Sociology of Sport* 37 (No 3): 415-428.
- Bryman, A. 2017. *Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας* (μτφ. Π. Σακελλαρίου). Αθήνα: Gutenberg.
- Bishop, R. 2003. “Missing In Action: Feature Coverage of Women’s Sports in Sports Illustrated”. *Journal of Sport and Social Issues* 27: 184-194.
- Cooky, C., Messner, M.A. & Musto, M. 2015. “«It’s Dude Time!»: A Quarter Century of Excluding Women’s Sports in Televised News and Highlight Shows”. *Communication & Sport*, 1-27.
- Division for the Advancement of Women. 2007. *Women, gender equality and sport*. Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat.
- Duncan, M.C. & Messner, M. 1998. “The media image of sport and gender”. In *Media Sport*, edited by L. Wenner, 170-185. Boston: Routledge Kegan Paul.
- Eisend, M. 2010. “A meta-analysis of gender roles in advertising.” *Journal of the Academy of Marketing Science* 38 (No 4): 418-440. DOI:10.1007/s11747-009-0181-x.
- Ellemers, N. 2018. “Gender Stereotypes”. *Annual Review of Psychology* 69: 275-298.
- European Commission. 2010. *Opinion on Breaking Gender Stereotypes in the Media. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men*. Social Europe, Brussels: European Commission.

- Hanson, V. 2012. “The Inequality of Sport: Women < Men”. *The Review: A Journal of Undergraduate Student Research* 13: 15-22.
- Harris, J. & Clayton, B. 2002. “Femininity, Masculinity, Physicality and the English Tabloid Press: The Case of Anna Kournikova”. *International Review for the Sociology of Sport* 37 (No 3-4): 397-413. DOI:10.1177/1012690202037004024.
- Jones, A. & Greer, J. 2011. “You Don't Look Like an Athlete: The Effects of Feminine Appearance on Audience Perceptions of Female Athletes and Women's Sports”. *Journal of Sport Behavior* 34 (No 4): 358-377.
- Κυριαζή, Ν. 2011. *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.
- Katz, D. & Braly, K. 1965. “Verbal stereotypes and racial prejudice”. In *Basic studies in social psychology*, edited by H. Proshansky & B. Seidenberg, 266-272. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Knijnik, J.D. & Soares de Souza, J.S. 2012. “Brazilian women in the sports press: A case study”. *Journal of Human Sport and Exercise* 6 (1): 12-26. DOI:10.4100/jhse.2011.61.02.
- Kunda, Z. 1999. *Social cognition: Making sense of people*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lenskyj, H.J. 1998. “Sport and corporate environmentalism”. *International Review for the Sociology of Sport* 33 (No 4): 341-354. DOI:10.1177/101269098033004002.
- Litchfield, C. 2006. “Playing by the Rules? Australian Newspaper Coverage of Annika Sorenstam’s Participation in a 2003 Professional Golf Association Tour Event”. In *Making Histories, Making Memories: The Construction of Australian Sporting Identities*, edited by R. Hess, 75-94. Melbourne: Australian Society for Sports History Incorporated.
- Laqueur, W.T. 2003. *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως το Φρόνυτ* (μτφ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Πολύτροπον.
- Μαλαθράκη, Μ. (2010). “Η επίδραση του περιοδικού Τύπου που απευθύνεται στις έφηβες γυναίκες όσον αφορά στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και στην υιοθέτηση συγκεκριμένων ταυτοτήτων σε σχέση με το φύλο και τη σεξουαλικότητά τους”. Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

- Μοσχοβάκου, Ν. & Χατζηαντωνίου, Λ. 2018. *Οδηγός προς τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας για την εξάλειψη του σεξισμού και των έμφυλων διακρίσεων*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Martin, T.G., Suh, Y.Ik., Williams, A.S., Locey, J., Ramirez, J. & Alea, M. 2016. “Comparative Analysis of Female and Male Coverage on ESPN’s SportsCenter“. *Global Sport Business Journal* 4 (No 1): 14-22.
- Messner, M., Duncan, M. & Cooky, C. 2003. “Silence, Sports Bras, And Wrestling Porn“. *Journal of Sport & Social Issues* 27 (No 1): 38-51. DOI:10.1177/0193-723502239583.
- McClung, L. & Blinde, E. 2002. “Sensitivity to gender issues: Accounts of women intercollegiate athletes“. *International Sports Journal*, 117-133.
- Nelson, M.B. 1998. “I won, I’m sorry“. *Self*: 145-147.
- Pfister, G. 2010. “Women in sport - gender relations and future perspectives“. *Sport in Society* 13 (No 2): 234-248.
- Pfister, G. 2005. *The future of football is female!?! On the past and present of women’s football in Germany* (1st edition). London: Routledge.
- Ridgeway, C.L. 2011. *Framed by gender: how gender inequality persists in the modern world*. New York: Oxford University Press.
- Rowe, D. 2004. *Sport, Culture and the Media: The Unruly Trinity* (2nd edition). Maidenhead, UK: Open University Press.
- Σπηλιόπουλος, Π. & Τσιγγίλης, Ν. 2018. “Η κάλυψη/απεικόνιση του γυναικείου αθλητισμού από τον ελληνικό Τύπο 2016-2018”. Εισήγηση στο 5ο Θερινό Σχολείο του Πανελληνίου Συνδέσμου Αθλητικών Συντακτών (ΠΣΑΤ), Αρχαία Ολυμπία, 11-14 Οκτωβρίου 2018.
- Schmalz, D. & Kerstetter, D. 2006. “Girlie girls and manly men: Children’s stigma consciousness of gender in sports and physical activities“. *Journal of Leisure Research* 38 (No 4): 536-557.
- Smith, B.G. 2010. “The evolution of the blogger: Blogger considerations of public relations-sponsored content in the blogosphere“. *Public Relations View*, 175-177.
- Χαραμής, Π. & Γλαρέντζου, Ε. 2009. “Σtereότυπα του φύλου στο σχολείο και στην τηλεόραση“. *Συνεργαζόμενες Εκπαιδευτικές Κινήσεις Καθηγητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, 28 Μαΐου 2009. <https://synekde.wordpress.com/2009/05/28/28-5-09->

[%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%8C%CF%84%CF%85%CF%80%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/.](#)

Vincent, J., Imwold, C., Masemann, V. & Johnson, J.T. 2002. “A Comparison of Selected 'Serious' and 'Popular' British, Canadian, and United States Newspaper Coverage of Female and Male Athletes Competing in the Centennial Olympic Games: Did Female Athletes Receive Equitable Coverage in the 'Games of the Women'? “ *Acoustics, Speech, and Signal Processing Newsletter* 37 (No 4): 319-335.

Wensing, E.H. & Bruce, T. 2003. “Bending the Rules: Media Representations of Gender during an International Sporting Event”. *International Review for the Sociology of Sport* 38 (No 4): 387-396.

White, T. & Smith, J. 2022. “Sex and Gender: What’s the Difference? “ Ανακτήθηκε 5 Φεβρουαρίου, 2023.
[https://psychcentral.com/health/sex-vs-gender.](https://psychcentral.com/health/sex-vs-gender)

**ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΕΞΙΣΜΟΣ ΣΤΗ
ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΑΙΤΙΕΣ, ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΜΙΑΣ ΒΑΘΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗΣ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑΣ**

Μίνα Καούνη¹⁴

Mina Kaouni and associates law firm

Περίληψη

Η γλώσσα ως κοινωνικό και ανθρώπινο κατασκεύασμα, εμπεριέχει - μεταξύ άλλων - τις προκαταλήψεις των εκάστοτε κοινωνιών. Η παρακμή αυτών δε μπορεί να αντικατοπτρίζεται διαμέσου της γλωσσικής μας εξέλιξης. Στο χώρο του Δικαίου παρατηρούμε το φαινόμενο αυτό ως μια χρόνια «δικαιϊκή αρρώστια», που προκύπτει από ουδέτερες και αντικειμενικές θεωρήσεις, οι οποίες για χρόνια καταπιέζουν γυναίκες και μειονότητες, καθιστώντας αυτόν ως ένα ανδροκρατούμενο πεδίο, μεροληπτικό και βαθιά μισογυνικό. Μέσα σε ένα κλίμα πολιτικής και δικαιοσύνης οπισθοδρόμησης, με την παγκόσμια άνοδο νεοσυντηρητικών ιδεολογιών και κυβερνήσεων, την ψήφιση αντιπροοδευτικών νομοθετημάτων και την υπονόμηση σύγχρονων όρων στη δημόσια συζήτηση, όπως η γυναικοκτονία, ως νεολογισμοί από μεγάλο μέρος της νομικής επιστημονικής κοινότητας, είναι σημαντικό να δηλώσουμε ξεκάθαρα και απερίφραστα πως για την αντιμετώπιση των ολοένα και αυξανόμενων γυναικοκτονιών, της κλιμακούμενης έμφυλης βίας, της λεκτικής και ψυχολογικής κακοποίησης των γυναικών στο χώρο εργασίας, του γλωσσικού σεξισμού και της εν γένει κουλτούρας του βιασμού και της δευτερογενούς θυματοποίησης εντός των δικαστηρίων πρέπει να πραγματοποιηθούν βαθιές και ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις. Περισσότερο από ποτέ προτάσσεται η ανάγκη παραδοχής του γεγονότος πως αμερόληπτη δικαιοσύνη δεν σημαίνει απαραίτητα «αναίσθητη» δικαιοσύνη. Το Δίκαιο δεν

¹⁴ Δικηγόρος, ιδρύτρια/managing partner «Mina Kaouni and associates law firm»
info@mcaounilaw.gr

είναι απολιτικό ούτε ανιστόρητο ούτε αταξικό. Για τούτες δε τις σεισμικές για το παρόν σύστημα μεταρρυθμίσεις είναι θεμελιώδης η συστράτευση γυναικών και θηλυκοτήτων από ολόκληρο το φάσμα της κοινωνίας. Γυναίκες και θηλυκότητες, που θα διεκδικήσουν μια πραγματική ισοτιμία στον κοινωνικό και επαγγελματικό χώρο, και που θα γκρεμίσουν τις παλαιές και αναχρονιστικές νομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές για να επινοήσουν νέες, πιο ολιστικές και ρηξικέλευθες.

Λέξεις κλειδιά: Γυναικοκτονία, γλώσσα, ελληνικό δίκαιο, έμφυλα στερεότυπα.

Abstract

Language, as a social and human construct, contains - among other things - the prejudices of the societies concerned. The decline of these prejudices can be reflected in our linguistic evolution. In the field of law, we see this phenomenon as a chronic 'legal disease', resulting from neutral and objective considerations that have for years oppressed women and minorities, making it a male-dominated, biased and deeply misogynistic field. In a climate of political and legal regression, with the global rise of neoconservative ideologies and governments, the passing of anti-progressive legislation and the undermining of contemporary terms in public discourse, such as femicide, as neologisms by much of the legal academic community, it is important to state clearly and unequivocally that in order to address the ever-increasing femicide, escalating gender-based violence, verbal and psychological abuse of women in the workplace, linguistic sexism and the general culture of rape and secondary victimisation within the Courts, deep and substantial reforms must take place. More than ever before, there is a need to acknowledge that impartial justice does not necessarily mean insensitive justice. Justice is not apolitical, nor is it unreliable, nor is it classless. And for these seismic reforms of the present system, it is fundamental that women and women from across the spectrum of society be brought

together. Women and femininities who will claim a real equality in the social and professional sphere, and who will tear down old and anachronistic legal, political, and social structures to invent new, more holistic, and radical ones.

Key words: femicide, language, Greek law, gender stereotypes.

1. Εισαγωγή

Η Ελλάδα βρίσκεται μόλις στην 48η θέση (βλ. τρίτη από το τέλος) της παγκόσμιας κατάταξης για την δικαιοσύνη και το κράτος δικαίου για το έτος 2021 και με σκορ 0.61 είναι πιο κάτω στη σχετική κατάταξη του «World Justice Project Rule of Law Index» από χώρες όπως η Ναμίμπια, η Ρουάντα, η Ρουμανία, η Χιλή, η Κόστα Ρίκα, η Ουρουγάη, η Λετονία, και η Λιθουανία. Οι τέσσερις βασικές αρχές που λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση του κράτους δικαίου είναι:

- Η ανάληψη ευθύνης, κατά πόσο δηλαδή η κυβέρνηση αλλά και ο ιδιωτικός τομέας είναι υπόλογοι βάσει του νόμου.
- Η σαφήνεια, η σταθερότητα και η ομοιόμορφη εφαρμογή του νόμου και κατά πόσο εξασφαλίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ιδιοκτησία και τα διαδικαστικά δικαιώματα.
- Η διαδικασία ψήφισης, εφαρμογής και εκτέλεσης της νομοθεσίας
- Η δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία, δηλαδή κατά πόσο η δικαιοσύνη αποδίδεται έγκαιρα από ικανούς, ηθικούς, και ανεξάρτητους δικαστές.

Σε όλους τους ανωτέρω τομείς πάσχουμε. Στην εισήγησή μου θα αναφερθώ, μεταξύ άλλων, στα έμφυλα στερεότυπα, τις προκαταλήψεις και τον σεξισμό που περιφέρονται διάχυτα και διαιωνίζονται μέσω της γλώσσας του δικαίου και των εργαλείων της. Εν συνεχεία, θα προβώ σε μια επισκόπηση των αιτιών στις οποίες οφείλεται αυτή η βαθιά και διαχρονική παθογένεια και εν τέλει θα συνοψίσω τους τρόπους με τους οποίους

εκδηλώνεται και τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να αντιμετωπιστεί μια τέτοιου είδους φύσης και μεγέθους παθολογία.

2. Η γλώσσα ως κοινωνικό «κατασκεύασμα»

Η γλώσσα, ως κοινωνικό κατασκεύασμα, εμπεριέχει τις προκαταλήψεις και τις περιθωριοποιήσεις που υπάρχουν στην κοινωνία που την κατασκεύασε. Αυτή τη δύναμη της γλώσσας ο Ζιλ Ντελέζ (Deleuze, 2021) την ονομάζει ως «μια δύναμη ασώματη που αλλάζει το καθεστώς του σώματος. Η γλώσσα συμμετέχει στη διαμόρφωση της κοινωνικής σκέψης και αντικατοπτρίζει το τι γίνεται στην κοινωνία. Οι λέξεις υπάρχουν για να εκφραζόμαστε, όχι για να φυλακίζομαστε σε αυτές. Καθώς οι κοινωνίες παρακμάζουν, παρακμάζει μαζί τους και η γλώσσα. Σήμερα η γλώσσα είναι στο επίκεντρο του ζητήματος της εξουσίας, η κοινωνία του θεάματος είναι η κοινωνία που χρησιμοποιεί τα ΜΜΕ και τη γλώσσα για να εδραιώσει την εξουσία της, ενώ σε αναλύσεις όπως αυτές του Νέγκρι διαβάζουμε ότι σήμερα το κεφάλαιο έχει «στρώσει τη γλώσσα στη δουλειά».

Όσον αφορά στο δίκαιο, η γλώσσα είναι το σύμπτωμα μιας βαθιάς και διαχρονικής παθολογίας του δικαίου. Μόνο εάν κατανοήσουμε τη δικαιοσύνη αρρώστια θα μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε το σύμπτωμα, αλλιώς θα κάνουμε ό,τι κάνει ο υπουργός Δικαιοσύνης, δηλαδή αποσπασματικές κινήσεις για να χαϊδέψει τα συντηρητικά ακροατήρια χωρίς να προσφέρει καμία λύση.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να κάνουμε μια εισαγωγή στο «τι εστί εθνικό δίκαιο για τα γυναικεία δικαιώματα», προκειμένου να μπορέσουμε να αποκωδικοποιήσουμε και τη δικαιοσύνη γλώσσα.

3. Η διαχρονικότητα του δικαίου ως έμφυλου και οι συνταγματικές αιτίες

Η θεώρηση του δικαίου ως ουδέτερου και αντικειμενικού είναι ψευδοθεωρία, που έχει επινοηθεί για να δικαιολογήσει την αδυναμία της δικαιοσύνης γλώσσας να μεταφράσει και να περιγράψει διαχρονικά τη γυναικεία εμπειρία, με αποτέλεσμα την αναπαραγωγή των συνθηκών υποταγής των γυναικών και των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων.

Η διάταξη του άρθρου 4 παρ.2 του Συντάγματος, που κατοχυρώνει κατά τρόπο δεσμευτικό την ισότητα των φύλων, είναι νέα στη συνταγματική τάξη της χώρας μας. Εντάχθηκε ρητά εντός της ύλης του Συντάγματος για πρώτη φορά το 1975 υπό την επήρεια του διεθνούς έτους της γυναίκας και υπό την πίεση των γυναικείων οργανώσεων και μάλιστα όχι απλά ως κατευθυντήρια αρχή, αλλά ως διάταξη με δεσμευτικό κανονιστικό περιεχόμενο για όλες τις λειτουργίες και διευρυμένο πεδίο προστασίας όσον αφορά στη δικαιολόγηση αποκλίσεων από το περιεχόμενό της. Υπό το καθεστώς αυτό υποτίθεται ότι ο νομοθέτης δεν μπορούσε να εισάγει διακρίσεις εις βάρος των γυναικών, παρόλα αυτά η νομοθεσία ήταν γεμάτη από διατάξεις που συνιστούσαν ευθείες διακρίσεις εις βάρος τους και ιδιαίτερα στις εργασιακές και οικογενειακές σχέσεις. Τέλος, με τη Συνταγματική αναθεώρηση του 2001, το αρθ.101 παρ.2 όρισε: «Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών». Ωστόσο, το 2009 καταψηφίστηκε η αναθεώρηση του Άρθρου 5 παράγραφος 2 του ελληνικού Συντάγματος, το οποίο εγγυάται την προστασία όλων όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια χωρίς διακρίσεις. Δηλαδή, η Ελλάδα απέτυχε να διευρύνει αυτό το έδαφος και να συμπεριλάβει το φύλο, την ταυτότητα φύλου, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την αναπηρία, την ηλικία και τη συμμετοχή σε εθνική μειονότητα.

Σήμερα πλέον υπάρχει η έντονη αμφισβήτηση στην καλή πρόθεση του νόμου, στην εργαλειακή δυνατότητα του νόμου μέσω των δικών του μεταρρυθμίσεων να αλλάζει ή έστω να αποτιμά την πραγματικότητα. Το υποτιθέμενο ενιαίο κριτήριο δεν είναι καθόλου ουδέτερο. Έχει προ-τεθεί από μια μισογυνίστικη, ανδρική, μεροληπτική εναντίον των γυναικών, λογική, με αποτέλεσμα η προσχώρηση των γυναικών σε αυτό το κριτήριο να τις οδηγεί σε μια «ανδροποίησή» τους, δηλαδή σε μια απανθρωποίησή τους. Με άλλα λόγια, το νεωτερικό δίκαιο δεν είναι το «όπλο» εναντίον της πατριαρχικής ιδεολογίας, αλλά ένα εργαλείο της. Ο χώρος του νόμου διαπερνάται από την Πατριαρχία.

Η απουσία του γυναικών στη σύνταξη συνταγματικών χαρτών και στην παραγωγή δικαίου και της επαγόμενης συμπεριληπτικής δικαιοϊκής γλώσσας

ήταν καθοριστικός παράγοντας της αναπαραγωγής στερεότυπων και γλωσσικού σεξισμού στο δίκαιο. Το πόσο καθοριστικός ήταν αυτός ο παράγοντας παγκοσμίως φαίνεται και από την πρόσφατη ανατροπή από το ανώτατο δικαστήριο στην Αμερική, που αναίρεσε το δεδικασμένο της απόφασης *Roe v. Wade*, με αφορμή την δικαστική αμφισβήτηση της συνταγματικότητας του νόμου της πολιτείας του Mississippi, ο οποίος απαγόρευε την άμβλωση μετά τις 15 εβδομάδες κύησης, ακόμη και για περιστάσεις βιασμού και αιμομιξίας, με τη σαθρή αιτιολογία ότι δεν αναφέρεται τίποτα στο Σύνταγμα.

Πράγματι, δεν αναφέρεται τίποτε στο αμερικανικό Σύνταγμα για τις εκτρώσεις. Το δικαίωμα στην έκτρωση δεν θεμελιώνεται εκεί. Γιατί το κείμενο αυτό των 4.000 λέξεων που γράφτηκε το 1787 από 55 άντρες δεν αναφέρει τίποτα απολύτως για γυναίκες. Τίποτα σε αυτό το κείμενο δεν δείχνει ότι οι συγγραφείς του φαντάστηκαν τις γυναίκες ως μέρος της πολιτικής κοινότητας που αγκαλιάζει η φράση «We, the people». Τόσο απλά, τόσο ξεκάθαρα, τόσο συντριπτικά. Πρόκειται για Συντάγματα χωρίς γυναίκες, όπως είναι όλα τα διεθνή συντάγματα.

Κι εδώ ας μην ησυχάζουμε. Δεν είναι καιροί για κακά παραμύθια και δεν υπάρχουν βίοι παράλληλοι και ασύμπτωτοι. Οι αφίσες στο μετρό, οι υπόγειες χρηματοδοτήσεις, τα συνέδρια υπό την αιγίδα πολιτειακών αρχόντων, οι «σαβούρες» της κάθε σκοτεινής σχέτας ως «εκπαιδευτικό υλικό» απορρέουν από την ίδια συμπαγή και κεντρική γραμμή: Ενστάλαξη του σκοταδισμού και του νεοσυντηρητισμού στον δημόσιο λόγο, στην εκπαίδευση, στον ίδιο τον πυρήνα της αλήθειας, κανονικοποίησή τους μέσα από την κρατική πιστοποίηση επιστημονικότητας στις αντιδραστικές ανοησίες. Συνεχείς δοκιμές διαφορετικών τρόπων, πάντα με την αντίληψη πως μέσα στον ορυμαγδό της υγειονομικής και κοινωνικής κατάρρευσης, εξαιτίας της αποσιώπησης από τα ελεγχόμενα ΜΜΕ, κάτι θα ξεγλιστρήσει απαραίτητο, κάτι θα εδραιωθεί στο ημίφως, προετοιμάζοντας το έδαφος για το επόμενο βήμα. Και κάθε φορά που η δοκιμή επιφέρει ανοικτή δημόσια κριτική και κατακραυγή ακολουθεί οπισθοχώρηση, μουλωχτιά, χωρίς απονομή ευθυνών, για να μη διαταραχθούν περισσότερο οι (αν)ισορροπίες της αδιαφάνειας.

Γι' αυτό, όταν θέλουμε να εξετάσουμε τη θέση της γυναίκας μέσα σε ένα σύστημα δικαίου, πρέπει να ξεκινήσουμε από την ίδια τη δημιουργία του συστήματος αυτού. Το πρώτο, λοιπόν, ερώτημα είναι: Πώς επηρέασε την επιστήμη του δικαίου η, από της απαρχές της, απουσία των γυναικών; Οι γυναίκες μέχρι (σχετικά) πρόσφατα δεν συμμετείχαν στη σύνταξη συνταγματικών χαρτών ούτε εκτελούσαν καθήκοντα νομικών, ερμηνεύοντας το νόμο από τον οποίο οι ζωές τους ρυθμίζονται. Σύμφωνα με την θεωρία του Τόμας Κουν, το δίκαιο αποτελεί «αρσενικό παράδειγμα», δηλαδή, δημιουργήθηκε από το άρρεν φύλο με βάση τις δικές του εμπειρίες και αντιλήψεις, τις οποίες χρησιμοποιεί ως δείγμα ανθρώπινης εμπειρίας, χωρίς στην πραγματικότητα να λαμβάνει υπόψη του τα διαφορετικά βιώματα του συλλογικού υποκειμένου γυναίκες (Κουδουνάκου, 2021).

Ένα διαφωτιστικό παράδειγμα παρέχει το επίκαιρο δίλημμα γύρω από την εγκυμοσύνη στο χώρο εργασίας. Εάν οι γυναίκες είχαν συμμετάσχει ισότιμα στο σχεδιασμό του χώρου εργασίας από την αρχή, τότε δεν θα υπήρχε ανάγκη να υποχρεωθούν με νόμο οι εργοδότες να κάνουν τις απαραίτητες παραχωρήσεις σε έγκυες εργαζόμενες. Απεναντίας, ο χώρος εργασίας θα είχε οργανωθεί κατά τέτοιον τρόπο ώστε οι έγκυες εργαζόμενες να μην αντιμετωπίζονται ως άτομα που ξεφεύγουν από τη νόρμα (την οποία αντιπροσωπεύουν οι άνδρες εργαζόμενοι). Χρησιμοποιούμε, για παράδειγμα, την έκφραση «η ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας» και θεωρούμε πως έτσι περιγράφουμε ένα ευνοϊκό προς τις γυναίκες γεγονός. Ωστόσο, αυτή η εκφορά υποκρύπτει το γεγονός ότι η ίδια η ιδέα της (μισθωτής) εργασίας έχει ήδη δομηθεί με βάση την κυρίαρχη παράσταση του αρσενικού εργαζόμενου υποκειμένου και ότι η οργάνωση του χώρου και του χρόνου εργασίας έχει υιοθετήσει την ανδρική οπτική. Κανονικά θα έπρεπε να λέμε «έλευση των γυναικών στην αγορά εργασίας», υπονοώντας ότι στην αγορά εργασίας εμφανίζεται ένα νέο υποκείμενο, φορέας ιδίων (έμφυλων) εμπειριών και αντιλήψεων, η έλευση του οποίου απαιτεί μια αναδιάταξη όλου του εργασιακού τοπίου.

4. Η δικαστική αντιμετώπιση των έμφυλων συστημάτων

Η συνάντηση των γυναικών με τον λόγο της δικαιοσύνης είναι μια τραυματική υπόθεση. Οι γυναίκες νομικοί της πράξης συνειδητοποιούμε τα

πολλαπλά προσκόμματα που ανακύπτουν τόσο στο επίπεδο του κανόνα όσο και στο επίπεδο ερμηνείας και εφαρμογής του. Οι γλώσσες που επιτρέπουν την οργάνωση του κόσμου και την αναπαράσταση του πολιτικού, μέρος του οποίου είναι και οι νομικές κατηγορίες, πάσχουν ως προς την ικανότητά τους να μεταφράσουν τη γυναικεία εμπειρία. Από εκεί ξεπηδά η ανάγκη για μια νομική θεωρία ή κριτική, που θα είναι δεσμευμένη στην υπόθεση των καταπιεσμένων ομάδων. Κοντολογίς, αυτή η νομική θεωρία αναλαμβάνει να εισχωρήσει στον προ-διαμορφωμένο, όχι μόνο ερήμην αλλά και εναντίον των γυναικών, «εσωτερικό» κόσμο της νομικής επιστήμης, προκειμένου να διαμορφώσει μια κριτική θεώρηση/ παρέμβαση στο δίκαιο από τη γυναικεία σκοπιά.

Μια επαναστατική στιγμή του δικαϊκού μας συστήματος ήταν η δεκαετία του '80 με το οικογενειακό δίκαιο (Ν.1329/1983) (άκρως πατριαρχικό από τη δεκαετία του 1940), όταν και πετύχαμε να νομιμοποιηθεί η άμβλωση (Ν.1609/1986) και να ποινικοποιηθεί ο βιασμός (Ν.1419/1984) σε συνδυασμό και με άλλες κατακτήσεις στο εργατικό και συνδικαλιστικό δίκαιο, την ίδρυση του ΕΣΥ κ.λ.π. Οι αντιστάσεις της εκκλησίας μείωσαν το εύρος πολλών διατάξεων (π.χ. πολιτικός γάμος), ενώ οι αντιστάσεις του ανδροκρατούμενου πολιτικού συστήματος παρέπεμψαν στις καλένδες την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βία. Όλες αυτές οι αλλαγές ήταν αποτέλεσμα και όχι αίτιο ενός τεράστιου προχωρήματος της κοινωνίας μετά από τη Μεταπολίτευση και από μια δεκαετία σκληρών μαχών του εργατικού και του γυναικείου κινήματος, που πήγαν την κοινωνία μπροστά. Από εκεί πρέπει να πιάσει το νήμα η κοινωνία και να συνεχίσει την εξέλιξη.

Οι νόμοι της δεκαετίας του '80 ήταν προοδευτικοί, όχι γιατί ο νομοθέτης επί ΠΑΣΟΚ καθορίστηκε από μια αφηρημένα προοδευτική μεταρρυθμιστική στρατηγική, αλλά γιατί ο νόμος υπαγορεύτηκε από την ορμητικότητα των διεκδικήσεων των γυναικών, που (σε μεγάλο βαθμό) είχαν βγει νωρίτερα στην παραγωγή και έπαιζαν ήδη πρωταγωνιστικό ρόλο στο εργατικό κίνημα.

Δυστυχώς, μέσα στο 2021 βιώσαμε μια απίστευτη οπισθοδρόμηση με τον αντι-μεταρρυθμιστικό νόμο του οικογενειακού δικαίου, που κατέρριψε όλες τις κατακτήσεις πριν από 40 χρόνια. Κι αυτό ήταν σε μια στιγμή που σε όλη

την Ευρώπη, στο κέντρο των προσπαθειών αντιμεταρρύθμισης του οικογενειακού δικαίου και γενικώς της προστασίας από τις έμφυλες διακρίσεις, βρίσκονταν οι δυνάμεις της νέας μαζικής ακροδεξιάς. Στην Ιταλία η Λέγκα του Σαλβίνι (τόρα να χαιρόμαστε τη Μελόνι), στην Ισπανία το νεοφρανκικό Vox, στην Πορτογαλία οι νεοναζί του Τσεγκά. Αυτοί τουλάχιστον δε μασάνε τα λόγια τους. Κατέθεσαν (όλοι!) προτάσεις νόμων για τη συνεπιμέλεια των παιδιών σε περίπτωση διαζυγίου, αλλά και προτάσεις αλλαγής της νομοθεσίας για τους βιασμούς, δηλώνοντας ευθέως ότι κατά την περίοδο μετά το παγκόσμιο 1968, οι γυναίκες πέτυχαν υπερβολικές κατακτήσεις σε βάρος των λευκών-straight ανδρών.

Η αντίστιξη ανάμεσα σε αυτές τις δυο διαφορετικές περιόδους, τη Μεταπολίτευση και τη σημερινή, μας δείχνει ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι κάποιες αφηρημένες κοινωνιολογικές παρατηρήσεις, αλλά κυρίως το πώς προσέρχονται οι γυναίκες στην αγορά εργασίας και σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής: Ισχυρές, με συλλογικότητα, με αυτοπεποίθηση και διεκδικητικό πνεύμα ή αντίθετα, εξατομικοποιημένες, τσακισμένες από την κρίση, ως «κρέας για τα κανόνια» των αντιμεταρρυθμίσεων και των από τα πάνω νεοσυντηρητικών ιδεών.

Όσον αφορά στο δικαστικό μας σύστημα, θα πρέπει να πω με απόλυτη εμπιστοσύνη στην πλασματική ουδετερότητα της αστικής δικαιοσύνης, ότι έχει συχνά μια τεχνοκρατική αντίληψη της εφαρμογής των κανόνων δικαίου, αγνοώντας την κοινωνική διάσταση αλλά και τις άνισες ιεραρχίες που ενισχύουν. Και πριν τις αναλύσεις του Φουκώ, γνωρίζαμε ότι, όπως η επιστήμη, έτσι αντίστοιχα και το δίκαιο αποτελεί από μόνο του μια κατασκευή πολιτική, ιδεολογική, καθ' όλα έμφυλη, και συνεπώς επ' ουδενί ουδέτερη.

Η έννοια της Δικαιοσύνης δεν μπορεί να καθοριστεί έξω από την ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας, λες και το δίκαιο είναι ένας αντικειμενικός «δαιτητής» ενός αγώνα που παίζεται σε ένα ουδέτερο γήπεδο. Το έχουμε δει πολλές φορές ότι η ποινική δικαιοσύνη ακόμα και σε υποθέσεις έμφυλης βίας προστατεύει τους ισχυρότερους, και περιορίζει τον κύκλο των ενόχων για τα εγκλήματα. Ο λεγόμενος «δικαιϊκός θετικισμός» κατολισθαίνει με ολόένα μεγαλύτερη ταχύτητα πολύ μακριά από τα αιτήματα ισονομίας,

συνολικής μέριμνας για τη δικαιοφροσύνη και τα κοινωνικά δικαιώματα που χαρακτηρίζουν μια στοιχειωδώς ουσιαστική δημοκρατία.

5. Δικαιϊκές μεταρρυθμίσεις

Γίνεται αντιληπτό πως η γλώσσα, τουλάχιστον στο χώρο της νομικής επιστήμης δεν πρόκειται να αλλάξει εάν δεν αποδομηθεί και επαναιδρυθεί όλο το δικαιοϊκό οικοδόμημα. Δύσκολο έργο; Τιτάνιο. Γιατί το δίκαιο ανθίσταται σε δομικές αλλαγές. Γιατί η ενσωμάτωση των γυναικείων προσεγγίσεων, η δημιουργική συνδιαλλαγή με ένα αίτημα βαθιά πολιτικό όπως αυτό της κατοχύρωσης της γυναικοκτονίας ή ευρύτερα της μεγαλύτερης ορατότητας στο δίκαιο των εγκλημάτων με έμφυλη διάσταση, αποτελεί πράγματι αφετηριακό σημείο για δομικές αλλαγές. Οι τελευταίες τροποποιήσεις του ΠΚ, που κατήργησαν απλώς τη διάζευξη στο έγκλημα της ανθρωποκτονίας και πλέον τιμωρούνται μόνο με ισόβια, δεν αναγνώρισαν τον όρο «γυναικοκτονία» και μας έδειξαν με τρόπο απόλυτο ότι η πολιτική ηγεσία δεν προτίθεται να πάρει κανένα ουσιαστικό μέτρο για την έμφυλη βία.

Η εργαλειοποίηση των συντηρητικών κοινωνικών αντανάκλαστικών στην περίπτωση των γυναικοκτονιών έγινε εσκεμμένως, προκειμένου να αποφυγεί η πολιτική ηγεσία να πάρει τα άκρως αναγκαία μέτρα και να αποσυνδέσει τέτοιες πράξεις από τη γενικότερη πατριαρχική και εξουσιαστική-υστεροκαπιταλιστική κοινωνία, ώστε να εμφανίζονται αποκλειστικά ως απόρροια ενός δήθεν χαλαρού ποινικού συστήματος που πρέπει να αυστηροποιηθεί. Έτσι, όμως, εδραιώνεται η καταστολή σε νομοθετικά πλαίσια, χωρίς να αγγίζεται ο σκληρός πυρήνας της έμφυλης βίας, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει την κοινωνική κατακραυγή με όρους φυλακής, που μας έρχεται από το μακρινό παρελθόν της δεκαετίας του '50 και καθιστώντας το σύστημα στην Ελλάδα εσκεμμένα ανεπαρκές και στρεφόμενο κατά των θυμάτων σε κάθε τους βήμα.

Πριν λίγο καιρό, η κυβέρνηση πέρασε νέα αναθεώρηση του ποινικού κώδικα όπου μαζί με τη διεύρυνση του αντιτρομοκρατικού νόμου ώστε να ποινικοποιείται... ακόμα και η σκέψη, πέρασε και ένα άρθρο σχετικό με το «revenge porn» (διαδικτυακή βία). Δεν είναι η πρώτη φορά φυσικά που η κυβέρνηση πετάει ένα «τυράκι» στις γυναίκες μαζί με τους πιο δυστοπικούς

της νόμους - κάτι τέτοιο δεν έκανε και με τον αντεργατικό νόμο, όπου πέρασε μαζί και κάτι σχετικό με την σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας; Το κράτος θα μας προστατέψει τάχα από τη διαρροή προσωπικών φωτογραφιών - εάν φυσικά έχουμε αρκετό κουράγιο και χρήματα να το κυνηγήσουμε με κίνδυνο να υποτιμηθούμε σωρηδόν και να εξοντωθούμε οικονομικά - αλλά θα μας τιμωρήσει εάν διαμαρτυρηθούμε κάπως εριστικά.

6. Πολιτική και ακαδημαϊκή άρνηση και υποκρισία

Το φαινόμενο της έμφυλης βίας είναι πολιτικό και κλιμακώνεται παγκοσμίως, όπως και η γλώσσα είναι πολιτική σύμφωνα με τον εύστοχο τίτλο του τόμου αυτού, όπως και η λέξη γυναικοκτονία είναι πολιτική. Η έμφυλη βία είναι τρομοκρατία με περισσότερα θύματα, μόνο που το μπάτζετ που προορίζεται για την αντιμετώπισή της είναι πολύ μικρότερο. Η βία κατά των γυναικών δεν εκδηλώνεται σε ουδέτερο έδαφος, αλλά μέσα σε ένα κοινωνικό - οικονομικό σύστημα που τους επιφυλάσσει μια διπλή βαριά εκμετάλλευση.

Το δικό μας αίτημα δεν είναι απλώς να προστεθεί μια λέξη - η γυναικοκτονία - αλλά να υπάρξει μια ολιστική νομική αντιμετώπιση της κλιμακούμενης έμφυλης βίας σε όλες της τις μορφές. Εάν αρνείται το έλασσον, αρνείται και τη συστηματοποίηση, την αποκωδικοποίηση και εν τέλει την προστασία μας, που είναι συνταγματική υποχρέωση της πολιτείας. Μιλάμε για καθολική αλλαγή του δικαϊκού συγκειμένου και της γλώσσας του και ακόμα η λέξη και μόνο «γυναικοκτονία» προκαλεί μίσση και πάθη σε πολλούς, αλλά ανάμεσα και στους καθηγητές μας, οι οποίοι όταν δεν εκπροσωπούν τράπεζες ή έχουν θέσεις στα Νομικά Συμβούλια Τραπεζών.... για να καθοδηγείται η νομική σκέψη σε τραπεζικούς μονοδρόμους από τα φοιτητικά κιόλας χρόνια, μάχονται να μη καθεί η δήθεν φιλελεύθερη πνοή του ποινικού δικαίου.

Οι καθηγητές αυτοί, που στελεχώνουν τις σημαντικές νομοπαρασκευαστικές επιτροπές (με ελάχιστη εκπροσώπηση φυσικά γυναικών) και λοιποί νομικοθετικιστές, έχουν ως την καλύτερη αιτιολογία τους ότι ο όρος προέρχεται από την κοινωνιολογία και, για κάποιον απροσδιόριστο λόγο, την αποτάσσονται σαν το σατανά και πρέπει να μένουμε σε απόσταση ασφαλείας (και) από αυτήν.

Ο όρος «γυναικοκτονία» είναι ένας γλωσσικός όρος προερχόμενος από την κοινωνιολογία, όπως τόσοι άλλοι όροι που εντάχθηκαν στη νομική ορολογία, όπως π.χ. η σεξουαλική παρενόχληση, το «mobbing» κ.λ.π.. Γιατί, λοιπόν, δεν πρέπει να εισαχθεί σε ένα μη ουδέτερο, καθόλα μεροληπτικό και ταξικό ποινικό δίκαιο, του οποίου ο βασικός του κορμός χρονολογείται από το 1950, πριν ακόμα επιτραπεί να ψηφίζουν οι γυναίκες; Μάλιστα, οι ως άνω νομικοί με την ευαίσθητη, αριστοκρατική ακοή δυσφορούν ακόμα και στον ήχο της λέξης «γυναικοκτονία», ειδικά όταν ακούγεται σε νομικά συνέδρια. Καμιά απολύτως ενόχληση δεν αισθάνονται, όμως, όταν ακούγονται νομικές εισηγήσεις για την απαγόρευση των εκτρώσεων (true story). Αλλιώς, ας αφήσουμε να πεθαίνουν και να βιάζονται ανενόχλητα οι γυναίκες μας, όσο εμείς θα ενοχλούμαστε από μια πλαστή καθαρότητα του ποινικού δικαίου, η οποία υπάρχει μόνο στο μυαλό κάποιων. Γενικά, η άρνηση του όρου «γυναικοκτονία» δεν είναι αθώα, αλλά συνιστά συγκεκαλυμμένο μισογυνισμό και μια απολίτικη και ανιστόρητη πρόσληψη της πραγματικότητας. Δεν είναι, λοιπόν, αθώα αυτή η ενόχληση και άνευ συνεπειών, όταν πλέον γνωρίζουμε, με βάση στοιχεία του ΟΗΕ, ότι 137 γυναίκες την ημέρα δολοφονούνται από άντρες της οικογένειάς τους και σύμφωνα με ευρήματα που ανακοίνωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης, η ενδοοικογενειακή βία έχει καταστεί για τις Ευρωπαίες, μεταξύ 15 και 44 χρόνων, η πρώτη αιτία αναπηρίας και θανάτου, αφήνοντας πίσω ακόμη και τα αυτοκινητικά δυστυχήματα ή τον καρκίνο.

Έχουμε δει και έχουμε τόσο σοκαριστεί με την αύξηση ή πιο σωστά με την ανακάλυψη της έμφυλης βίας και τον αυξανόμενο αριθμό γυναικοκτονιών στη χώρα μας, ώστε τα λόγια της Ούρσουλα Λε Γκεν να φαντάζουν πιο επίκαιρα παρά ποτέ: «Όταν αντιληφθείς την αδικία αυτό που ήταν αφοσίωση πριν, τώρα γίνεται προδοσία. Από δω και στο εξής, αν δεν αντισταθείς, είσαι συνεργός». Κι εμείς γίναμε μάρτυρες πολλών γυναικοκτονιών για να έχουμε πια το υποκριτικό επιχείρημα της λεκτικής «καθαρότητας» ως φερετζέ ενός άγριου και προνομιακού ελιτισμού και μισογυνισμού.

7. Δευτερογενής δικαστική θυματοποίηση

Το νομικό πλαίσιο είναι ανεπαρκές και εχθρικό προς τα θύματα. Διαχρονικά στα εγκλήματα έμφυλης βίας δεν πιστεύουν τις γυναίκες, θεωρώντας τες ύπουλες, υστερικές, ραδιούργες. Προκύπτει, επομένως, επείγουσα ανάγκη αλλαγής του κλασικού ποινικού δικαίου και άλλων κωδίκων και για έναν ακόμα λόγο: Να τεθούν όρια ως προς την επιθετική υπεράσπιση των θυτών και τον ανεμπόδιστο γλωσσικό σεξισμό εντός των δικαστικών αιθουσών, που οδηγούν στη δευτερογενή θυματοποίηση των θυμάτων ή στην σπύλωση της μνήμης τους.

Ίσως είμαστε πολύ επιεικείς με τη λέξη «λεκτικός σεξισμός», όταν αναφερόμαστε στον πιο ακραίο, κακοποιητικό, θα λέγαμε, λόγο που αρθρώνεται στις δικαστικές αίθουσες από εμάς τους συνηγόρους στις υποθέσεις βιασμών. Δεν αισθάνομαι καμιά συντεχνιακή ανάγκη να προστατέψω κανέναν, γιατί ο ρόλος ημών των δικηγόρων και όλου του νομικού συστήματος είναι καθοριστικός ως προς την αναπαραγωγή ρυπαρών στερεοτύπων. Μας περιποιεί τιμή η διαδικασία που εκτυλίσσεται στις δίκες βιασμών; Ας αφήσουμε την κοινωνία στην άκρη, σε εμάς τους νομικούς δεν λέει τίποτα αυτός ο βορβορώδης λόγος, που χρησιμοποιείται δήθεν για τη καλύτερη υπεράσπιση του κατηγορουμένου; Και βέβαια η ευθύνη της έδρας κάθε φορά είναι θεμελιώδης, που αφήνει να εκτυλίσσεται ανενόχλητος ένας λόγος μίσους, ακραίας υποτίμησης κι εξευτελισμού των μαρτύρων και των θυμάτων, όταν μάλιστα υπάρχουν Διεθνείς Συνθήκες υπερνομοθετικής ισχύος για τις διαδικασίες αυτές και εάν δεν τις σεβαστεί το δικαστήριο, θα ενεργήσει αντισυνταγματικά. Πλήττειται κανένα υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου ή το τεκμήριο αθωότητας, αν η έδρα θέσει ένα τέρμα σε αυτόν τον ανεξέλεγκτο και ανοριακό κατήφορο; Έχει απαντήσει πολλές φορές το ΕΔΔΑ σε αυτό το θέμα. Σε ποιες άλλες υποθέσεις επιθέσεων άλλης φύσεως διανοείται οποιοσδήποτε παράγοντας της δικαιοσύνης να το κάνει αυτό;

Από τη δίκη για τον βιασμό και την αποτρόπαια γυναικοκτονία της Ελένης Τοπαλούδη, προτρέπαμε να ληφθούν μέτρα, αλλά οι δικηγορικοί σύλλογοι θεωρούν ότι δεν είναι θέμα που πρέπει να τους απασχολήσει, όταν δικηγόροι κατασυκοφαντούν και στοχοποιούν θύματα βιασμών, βεβηλώνουν τη μνήμη τους και ενισχύουν αδιάντροπα την κουλτούρα βιασμού. Όταν θεωρούν ότι είναι επιτρεπτό και δεοντολογικό να απευθύνουν

στα θύματα ερωτήσεις του στυλ «τι εσώρουκα φορούσε», «πόσους σεξουαλικούς συντρόφους είχε», «είχε πει», «είπε αρκετά δυνατά το όχι ή απλά έκανε την δύσκολη», «πού βρήκε λεφτά να κάνει διακοπές», «γιατί κυκλοφορούσε τη νύχτα», «γιατί φορούσε προκλητικά ρούχα» και άλλες ων ουκ έστι αριθμός. Μια προσπάθεια όμως, που απανθρωποιεί το θύμα, το οποίο δεν αξίζει συμπάθεια όπως ο βιαστής.

Όμως, με αυτόν τον τρόπο βάζουμε όχι λιθαράκι, αλλά ολόκληρη ταφόπλακα στο πιο στοιχειώδες ανθρώπινο δικαίωμα, που δεν είναι άλλο από την αυτοδιάθεση, και ενισχύουμε την κουλτούρα του βιασμού. Μια κουλτούρα που δημιουργεί γόνιμο και δεκτικό περιβάλλον σε κάθε είδους σεξουαλική επίθεση, καθώς η κοινωνία αλλά και οι αρχές και οι συλλειτουργοί τους δείχνουν ότι ανέχονται τον βιαστή, τον δικαιολογούν ή εν πάση περιπτώσει τον αφήνουν να δρα ανενόχλητος. Αυτά προσβάλλουν συνολικά τον δικηγορικό κόσμο και αυτά μειώνουν τον σεβασμό, που πρέπει να αποδίδεται στους συλλειτουργούς της δικαιοσύνης.

8. Σύνοψη

Αμερόληπτη δικαιοσύνη δεν σημαίνει αναίσθητη δικαιοσύνη. Εν τέλει αυτόν το «λάκκο των λεόντων» προετοιμάζουμε για να υποδεχθεί στις αγκάλες του τις καταγγελίες των θυμάτων βιασμού, που τα καλεί υποκριτικά η κυβέρνησή μας να μιλήσουν; Δηλαδή, μιλήστε εσείς και θα δείτε τι σας περιμένει μετά; Έχουμε την Πραιτοριανή Φρουρά να σας «περιποιηθεί»; Δεν ήταν μεμονωμένη περίπτωση η εν λόγω. Είναι σχολή, είναι συγκροτημένη τάση, μέρος της θεσμικής συνείδησης και της καθημερινής λειτουργίας τμήματος του νομικού σώματος. Και τώρα πρέπει να ανοίξει άμεσα ο επιστημονικός διάλογος για τα όρια της υπεράσπισης σε τέτοιες ειδικά υποθέσεις και την «αναβάθμιση» του θύματος στην ποινική διαδικασία.

Εάν η αλλαγή του δικαίου είναι ένα τιτάνιο έργο, η προστασία του θύματος με τις κατάλληλες διατάξεις και τις κατάλληλες ποινικές και πειθαρχικές διώξεις μπορεί να γίνει και άμεσα κιόλας. Εάν δεν πούμε τα πράγματα με το όνομά τους, εάν ακκιζόμαστε με χάρη για να διατηρήσουμε επωφελείς ισορροπίες και συμμαχίες, εάν ωθούμε στη λήθη με την επίκληση σε μεμονωμένα περιστατικά, τότε ρίχνουμε νερό στο μύλο της πιο

μαύρης συντήρησης και αντίδρασης και συμβάλλουμε καθοριστικά στη «λουμπανοποίηση» και εκβαρβαρισμό της κοινωνίας μας.

Και ας μη τολμήσουμε να διεκδικήσουμε το ρόλο μας ως συλλειτουργών και υπερασπιστών των ανθρώπινων δικαιωμάτων και λαϊκών ελευθεριών, ας μη συνεχίσουμε να προσφέρουμε τις «ανεκτίμητες» υπηρεσίες μας απέναντι σε ένα σύστημα, που μια γλώσσα έχει μόνο -τη βία-. Και, κυρίως, ας μη ξαναπούμε ότι κάνουμε το ίδιο επάγγελμα με τον Μανδηλαρά, τον πρώτο νεκρό της Χούντας, τον Γκότση, τον Πουλιδη κ.ά. των οποίων το όνομα δεν κοσμεί κάποια από τις αίθουσες του ΔΣΑ και πολύ καλά έκαναν για να μη «βλέπουν» πώς κατάντησαν οι κατ' όνομα διάδοχοί τους.

Άφησα τελευταίο το θέμα του αφόρητου σεξισμού και της λεκτικής και πολλές φορές και σεξουαλικής παρενόχλησης, που δεχόμαστε οι γυναίκες δικηγόροι στους επαγγελματικούς μας χώρους. Και αυτό, όχι γιατί το θεωρώ έλασσον, αλλά γιατί είναι ακριβώς οι γνωστές συμπεριφορές που δεχόμαστε όλες οι γυναίκες στην κοινωνία μας. Δεν είμαστε κάτι διαφορετικό, δεν πετάμε πάνω από την κοινωνία, είμαστε μέλη της και υφιστάμεθα τις ίδιες συνέπειες. Όποιος φαντάζεται τη σημερινή εργατική τάξη σαν τον μεταλλωρύχο με την αξίνα του και δεν συμπεριλαμβάνει σε αυτήν τις στρατιές από καλοντυμένους επιστήμονες και επιστημότισσες μπροστά στον υπολογιστή τους ή τους μαέστρους πολύπλοκων γραμμών βιομηχανικής παραγωγής υψηλής τεχνολογίας, έχει άγνοια της ιστορικής συνέχειας.

Επειδή, όμως, η ελπίδα πεθαίνει τελευταία, ας ονειρευτούμε τουλάχιστον ότι όλα αυτά είναι ο επιθανάτιος ρόγχος του παράνομα ευνοημένου μπροστά στο ενδεχόμενο να χάσει τα προνόμιά του και την εργολαβία του στην επιστήμη. Οι παλιές δομές τρέμουν, γιατί οσφρίζονται την κατάρρευση. Και σχεδόν όλες δεν αρκεί να σιλωθούν και να αναπαλαιωθούν, χρειάζονται γκρέμισμα και να επινοηθούν νέες, σύγχρονες και συμπεριληπτικές. Όπως λέει και η Άτγουντ, ο κόσμος αλλάζει επειδή κάθε μέρα οι γυναίκες ξυπνάνε και αποφασίζουν να είναι διαφορετικές από τις μητέρες τους.

Βιβλιογραφία

Deleuze, G. 2021. *LOGIQUE DU SENS* (ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ). Μτφρ. Μπουντιάς Κωνσταντίνος. Αθήνα: Εκδόσεις “ΕΚΚΡΕΜΕΣ”.

Negri, A. 2005. *Fine secolo. Un'interpretazione del Novecento*. Roma: Manifestolibri.

Roe v. Wade, 1970. United States District Court, N.D. Texas, Dallas Division. From casetext.com: Smarter Legal Research.

Αλιβιζάτος, Κ. Νίκος, 2011. *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία, 1800-2010*. Αθήνα: Πόλις.

Ηλεκτρονικές πηγές

Καούνη, Α. 2022. “Σχέση φύλου και δικαίου. Γυναικοκτονίες, βιασμοί, ενδοοικογενειακή βία: Μια διεπιστημονική προσέγγιση”.

<https://www.mcaounilaw.gr/%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF>

Κουδουνάκου, Ε. 2021. “Νομικός Φεμινισμός”. ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΑΛΜΟΣ, Μάρτιος 22.

Μανιτσούδη, Ε. 2021. “Μεταρρύθμιση οικογενειακού δικαίου ή πισωγύρισμα στην πατριαρχία;”.

<https://www.documentonews.gr/article/metarrythmisi-oikogeneiakoy-dikaioy-i-pisogyrisma-stin-patriarxia/>

Λαμπρίδη, Φ. 2022. “Επιχείρηση «απαγόρευση αμβλώσεων»: Το ελληνικό ημερολόγιο του τρόμου και η αντίσταση του φεμινιστικού κινήματος”.

<https://tomov.gr/2022/09/16/epicheirisi-apagoreysi-amvloseon-to-elliniko-imerologio-tromoy-antistasi/>

Μποτόπουλος, Κ. 2022. “Πλειοψηφία ή ελευθερία. Το ζήτημα των αμβλώσεων κατά το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ”.

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pleiopshfia-h-elftheria-to-zhthma-twn-amvhwsewn-kata-to-anwtato-dikasthrio-twn-hpa/>

**ΕΞΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ:
Ο ΠΟΝΟΣ ΩΣ ΤΡΟΠΟΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**

Βιργινία Καρβούνη¹⁵
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Περίληψη

Η γλώσσα αποτελείται από λέξεις που εκφράζουν τις συναισθηματικές καταστάσεις του ανθρώπου. Η παρούσα εργασία διερευνά τη σύνδεση μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους η γλώσσα εκφράζει το συναίσθημα μέσω της προβολής τόσο των νοητικών όσο και των αναλογικών πτυχών της εμπειρίας. Η μελέτη εστιάζει στο αίσθημα του «πόνου», το οποίο διερευνάται ως τρόπος έκφρασης και επικοινωνίας και τέλος ο πόνος εξετάζεται και μελετάται ως βίωμα και ως συμπεριφορά του ατόμου.

Λέξεις κλειδιά: Γλώσσα, επικοινωνία, συναίσθημα, πόνος.

Abstract

Language consists of words that express human emotional states. This paper explores the connection between language and emotion. It examines the ways in which language expresses emotion by projecting both the mental and analogical aspects of experience. The study focuses on the feeling of "pain", which is explored as a way of expression and

¹⁵ Φιλολόγος, Υπ. Διδάκτωρ Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
karvounivirginia@gmail.com

communication, while finally, pain is examined and studied as an individual's experience and behavior.

Keywords: Language, communication, emotion, pain.

1. Εισαγωγή

Η γλώσσα αποτελείται από λέξεις που εκφράζουν συναισθηματικές καταστάσεις και ευρύτερα τον συναισθηματικό βίο του ανθρώπου (Clare & Ortony, 1991). Η σχέση μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος έχει αποκτήσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ως εκ τούτου έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής μελέτης τις τελευταίες δεκαετίες. Σύμφωνα μάλιστα με τον γνωσιακό προσανατολισμό, η γλώσσα συνδέεται άρρηκτα με το συναίσθημα και τη νόηση, εφόσον κατασκευάζει και ανακατασκευάζει τον κόσμο των συναισθημάτων (Pavlenko, 2002: 209). Τα συναισθήματα με τη σειρά τους ασκούν ισχυρή δύναμη στην ανθρώπινη συμπεριφορά, καθώς αποτελούν φυσικές σωματικές και ασυνείδητες εμπειρίες του ατόμου που προϋπάρχουν της γλώσσας (Tsitsanoudis & Dervení, 2018: 5-7).

Εάν υποθέσουμε ότι το συναίσθημα είναι ένα φαινόμενο τότε αυτό έχει τις ρίζες του στη βιολογία, βρίσκοντας την πρωταρχική του έκφραση μέσα στο ανθρώπινο σώμα. Αυτή η σημασία της φυσικής πτυχής τονίζει τον ρόλο που διαδραματίζει το συναίσθημα ακριβώς τη στιγμή που αποτελεί ανθρώπινη εμπειρία. Προκειμένου να γεφυρωθεί το χάσμα της συζήτησης γύρω από την καθολικότητα ή την πολιτισμική παραλλαγή των συναισθημάτων, έχει υιοθετηθεί η άποψη ότι οι συναισθηματικές εμπειρίες προκύπτουν από το συνδυασμό φυσιολογικών και ψυχικών καταστάσεων και διεργασιών, οι οποίες συνδέονται με ένα σύνολο κοινωνικά κατασκευασμένων γεγονότων. Κατά συνέπεια, η γλωσσική αναπαράσταση των συναισθημάτων αντικατοπτρίζει ένα μείγμα ψυχοβιολογικών και κοινωνικοπολιτισμικών συναντήσεων (Kövecses, et al., 2002: 140). Αυτή η οπτική για την εννοιοποίηση και τη γλωσσική απεικόνιση των συναισθημάτων, παράλληλα με τη θέση της στον συνεχιζόμενο λόγο για τη φύση των συναισθημάτων, πηγάζει από τις ιδέες που αναπτύχθηκαν στον

τομέα της Γνωστικής Γλωσσολογίας, ένα εξέχον πεδίο στην επιστημονική μελέτη της σχέσης μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος (Bednarek, 2008).

2. Γλώσσα και συναίσθημα

Η διερεύνηση της σύνδεσης μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος είναι μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη στο πεδίο της γλωσσικής έρευνας. Αυτή η καθυστέρηση μπορεί να αποδοθεί στην αρχική επίγνωση του ρόλου του συναισθήματος, καθώς θεωρούνταν ως ξεχωριστή οντότητα με απόκλιση από την καθαρή επικοινωνία. Η στροφή του ενδιαφέροντος στη μελέτη του συναισθήματος οδήγησε στην ανάδυση της Γνωσιακής Γλωσσολογίας, καθώς «η γλώσσα μορφοποιεί ένα άμορφο βίωμα, το συναίσθημα, σχηματοποιώντας το και προκαλώντας μορφοποιήσεις όσον αφορά στη συναισθηματική ποιότητά του» (Θεοδοροπούλου, 2001: 35-39). Εξάλλου, η γλώσσα έχει τη δύναμη όχι μόνο να περιγράφει, αλλά και να εκφράζει συναισθήματα (Grondelaers & Geeraerts 1998), μεταδίδοντας μια πληροφορία και περιγράφοντας την εσωτερική κατάσταση του υποκειμένου. Η μελέτη της σχέσης μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος απέκτησε ιδιαίτερη έλξη με την εμφάνιση πλέον της Γνωσιακής Γλωσσολογίας δεύτερης γενιάς. Αυτή η νέα προσέγγιση αμφισβήτησε το κυρίαρχο γνωστικό παράδειγμα, επιτρέποντας μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς το νόημα και τις προηγουμένως αγνοημένες πτυχές της γλώσσας. Επιπλέον, αυτή η αλλαγή παραδείγματος τόνισε τη σημασία της σωματικότητας της σκέψης και της μη προτασιακής φύσης της, καθιερώνοντας τελικά μια σύνδεση μεταξύ συναισθήματος και γνώσης.

Κατά τον Bamberg (1997: 219), η γλώσσα και το συναίσθημα θεωρούνται «δύο συντρέχοντα παράλληλα συστήματα, εν χρήσει». Αντίστοιχα, για την Pavlenko (2002), η έκφραση των συναισθημάτων οδηγεί στη γλωσσική πραγμάτωση. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούν γλώσσα και συναίσθημα κάθε φορά διαφέρει και καθορίζεται από μια συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να γίνει ευκρινές ότι τα συναισθήματα γίνονται αντιληπτά με διαφορετικό τρόπο από γλώσσα σε γλώσσα και από πολιτισμό σε πολιτισμό, εφόσον κάθε γλώσσα κατηγοριοποιεί με διαφορετικό τρόπο τα ανθρώπινα συναισθηματικά βιώματα (Wierzbicka, 1992).

Για να επιτευχθεί η μελέτη της γλωσσικής έκφρασης των συναισθημάτων αρχικά επιχειρείται η διάκριση των συναισθημάτων σε ευχάριστα και δυσάρεστα συναισθήματα. Ειδικότερα, υπάρχουν ορισμένα οικουμενικά στοιχεία συναισθηματικής έκφρασης που πηγάζουν από τη βιολογική εξέλιξη της ανθρωπότητας. Οι ενδεχόμενες, συνεπώς, διαφορές κατηγοριοποίησης των συναισθημάτων οφείλονται, κατά κύριο λόγο, σε γεωγραφικές αποστάσεις, εφόσον γλωσσικές ομάδες που βρίσκονται κοντά γεωγραφικά έχουν περισσότερα κοινά όσον αφορά στο περιεχόμενο των συναισθηματικών λέξεων που χρησιμοποιούν σε σχέση με τις απομακρυσμένες μεταξύ τους γεωγραφικά ομάδες. Η διερεύνηση του λεξιλογίου των συναισθημάτων προϋποθέτει τη συλλογή του λεξιλογίου και την ταξινόμηση του σε κατηγορίες. Σύμφωνα με την οικουμενιστική προσέγγιση, υπάρχει ένα σύνολο ορισμένων βασικών συναισθημάτων, όπως *ο θυμός, ο φόβος, η χαρά, η θλίψη και η ντροπή*, τα οποία απαντούν σε όλες τις γλώσσες του κόσμου και σε όλους τους πολιτισμούς (Ekman, 1993). Επιπρόσθετα, αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση των Grondelaers & Geeraerts (1998: 357-358) για την ύπαρξη δύο ειδών σχέσεων γλώσσας – συναισθήματος: η «*γλώσσα για τα συναισθήματα*» και η «*γλώσσα ως συναίσθημα*». Αναμφίβολα, η κατηγορία του συναισθηματικού λόγου είναι ευρεία, ενώ, επιπλέον, η διαφοροποίηση των δύο επιμέρους κατηγοριών δεν είναι δυνατό να νοηθεί απόλυτα, εφόσον ο συναισθηματικός λόγος περιλαμβάνει σε μεγάλο βαθμό την αναφορά σε συναισθηματικούς όρους, η οποία σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται με στόχο την έκφραση συναισθημάτων.

Δίχως αμφιβολία η στροφή προς τη σφαίρα του συναισθήματος επέτρεψε την εξερεύνηση της προγλωσσικής διάστασης του συναισθήματος, καθώς και την αναγνώριση του ρόλου της σωματικότητας και την κατανόηση της σχέσης μεταξύ σωματικής εμπειρίας και γλώσσας. Άνοιξε επίσης τον δρόμο για ένα ποικίλο φάσμα γλωσσικών μελετών σχετικά με το συναίσθημα από διάφορες οπτικές. Ωστόσο, η διερεύνηση της σύνδεσης μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος περιπλέκεται από το γεγονός ότι αυτά τα δύο φαινόμενα είναι εγγενώς αντίθετα, όπως τονίζεται από τη σύγκριση των κύριων χαρακτηριστικών τους. Οι συγκρούσεις που προκύπτουν συγκλίνουν στην υπόθεση ότι η γλώσσα ταξινομεί την συναισθηματική εμπειρία, με

αποτέλεσμα την «απώλεια εμπειρίας κατά την επικοινωνία» (Θεοδωροπούλου, 2012). Συνεπώς, δεδομένου ότι «η γλώσσα διαμορφώνει μια αδιάκριτη εμπειρία-συναίσθημα», προκύπτει ένα ζήτημα που αφορά τον επικοινωνιακό σκοπό της γλώσσας στο σύνολό της και την έκφραση του συναισθήματος (Foolen, 2012: 355).

Η διαδικασία με την οποία η γλώσσα εκφράζει το συναίσθημα φαίνεται να περιλαμβάνει την προβολή τόσο των νοητικών όσο και των αναλογικών πτυχών της εμπειρίας. Το φαινόμενο αυτό επεκτείνεται σε διάφορα γλωσσικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένου του συντακτικού και του λεξιλογίου, που χρησιμεύουν ως θεμέλιο της κατηγορικής ιδιαιτερότητας (Θεοδωροπούλου, 2012: 455). Ακολουθώντας αυτή τη γραμμή σκέψης, το γλωσσικό φαινόμενο έχει ένα μοναδικό χαρακτηριστικό που του επιτρέπει να ξεπεράσει τους δικούς του περιορισμούς και να αποσπαστεί από την άμεση εμπειρία. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται ικανό να ενσωματώνει, να εκφράζει, ακόμη και να προκαλεί συναισθήματα (Semino, 2010: 214).

Ο Steen (2011) υποστήριξε ότι η γνωστική γλωσσολογική έρευνα μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως σημειωτική έρευνα, η οποία έρχεται σε αντίθεση με τη συμπεριφορική έρευνα και εστιάζει στη μελέτη γλωσσικών φαινομένων, συγκεκριμένα αφηρημένων γλωσσικών σημείων και δομών. Κατά τον ίδιο η μελέτη της γλώσσας, ιδιαίτερα της εικονιστικής γλώσσας, μπορεί να χωριστεί σε τρία επιπλέον επίπεδα πέρα από το επίπεδο συμπεριφοράς. Αυτά τα επίπεδα περιλαμβάνουν το γλωσσικό, το εννοιολογικό και το επικοινωνιακό επίπεδο, ενώ ακόμη σε εννοιολογικό επίπεδο, η κατανόηση μπορεί να οριστεί ως μια συλλογή αφηρημένων εννοιολογικών δομών, όπως τα εννοιολογικά πεδία. Ένας άλλος κλάδος της Γνωστικής Γλωσσολογίας είναι αφιερωμένος στην εξέταση της μη κυριολεκτικής γλώσσας. Αυτός ο κλάδος εστιάζει συγκεκριμένα σε μεταφορικές και μετωνυμικές εκφράσεις, οι οποίες χρησιμεύουν ως τα κύρια δομικά συστατικά των γνωστικών μοντέλων. Ο στόχος αυτού του κλάδου είναι να αναδείξει τις περιφερειακές πτυχές των σημασιών των λέξεων «συναίσθημα» και «αίσθημα» και συγκεκριμένα τις συνδηλώσεις τους. Ο συναισθηματικός λόγος αναφέρεται σε οποιαδήποτε μορφή επικοινωνίας, προφορική ή γραπτή, που περιλαμβάνει την έκφραση συναισθημάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, τα άτομα συνήθως μεταφέρουν τις συναισθηματικές τους εμπειρίες προκειμένου να προκαλέσουν μια

συναισθηματική ή ενσυναίσθητη απάντηση από τον αποδέκτη τους. Κατά συνέπεια, αναμένεται ότι αυτός ο συνεχής λόγος χαρακτηρίζεται από πλήθος μεταφορικών εκφράσεων τόσο από τον ομιλητή όσο και από τον ακροατή. Η μεταφορά, ως το πρωταρχικό μέσο έκφρασης των συναισθημάτων, γίνεται φυσικά το θεμελιώδες εργαλείο για τη μετάδοση και ενσυναίσθησης γλωσσικών αντιδράσεων. Επομένως, η μελέτη του συνεχούς συναισθηματικού λόγου έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους η συναισθηματική έκφραση δηλώνεται και γίνεται αποδεκτή.

Καταληκτικά, το γλωσσικό φαινόμενο στη συνάντησή του με το συναίσθημα έχει την ικανότητα να φέρει στο φως στοιχεία του βιώματος – της συναισθηματικής δηλαδή, εμπειρίας αλλά και άλλων προ-γλωσσικών εμπειριών του ατόμου. Και τα στοιχεία, βέβαια, αυτά δεν είναι προσωπικά, ατομικά, αλλά διυποκειμενικά, με την έννοια ότι οι καταβολές τους είναι «το σημείο όπου συναντιούνται οι υποκειμενικότητες όλων μας» (Θεοδωροπούλου, 2001: 35-39).

3. Τα μέρη του λόγου και η έκφραση συναισθήματος

Το λεξιλόγιο κάθε φυσικής γλώσσας αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό λέξεων που ανήκουν σε διαφορετικά μέρη του λόγου (ουσιαστικά, ρήματα, επίθετα, μετοχές, άρθρα, αντωνυμίες, επιφωνήματα, σύνδεσμοι, προθέσεις, επιρρήματα). Το μέρος του λόγου που επιλέγει να αξιοποιήσει το υποκείμενο εκφράζει είτε ως συνειδητή επιλογή του είτε ασυνείδητα και αυθόρμητα την συναισθηματική του κατάσταση. Πιο ειδικά, η επιλογή του μέρους λόγου δηλώνει τη συναισθηματική εμπλοκή του ατόμου ή τη συναισθηματική αποστασιοποίηση του από μια κατάσταση.

Στην ελληνική γλώσσα η κυριαρχία της ρηματικής απεικόνισης του πόνου, όπως ενδιαφέρει τη μελέτη μας, δηλαδή η λεκτικοποίηση του πόνου ως διαδικασία μέσα από τις ρηματικές δομές, δηλώνει ότι η επώδυνη εμπειρία του υποκειμένου αποτελεί βασικό παράγοντα που καθορίζει τον χαρακτήρα της γλωσσικής πραγμάτωσης (Λασκαράτου, 2012: 25). Για παράδειγμα, ο αμετάβαστος τύπος *πονάω* αποδίδει την εμπειρία του πόνου με τρόπο άμεσο. Χρησιμοποιώντας το ρήμα «πονάω», το υποκείμενο εκφράζει τη συναισθηματική του συμμετοχή. Δηλώνει, δηλαδή, ότι

εμπλέκεται άμεσα σε μια κατάσταση, αυτήν που δημιουργεί το αίσθημα του πόνου, καθώς αυτό είναι έντονο και πιθανώς επηρεάζει το άτομο σωματικά και ως εκ τούτου συναισθηματικά έντονα ως βίωμα. Αντίθετα, η χρήση του ουσιαστικού «πόνος», π.χ. *έχω έναν πόνο*, δηλώνει την απόσταση του υποκειμένου από τη λέξη «πόνος». Ενδεχομένως, στην περίπτωση αυτήν, το υποκείμενο αισθάνεται τον πόνο ως κάτι έξω από την ύπαρξή του. Ο ομιλητής, σε αυτήν την περίπτωση, δηλώνει έμμεσα ότι ο πόνος, ως κατάσταση και ως βίωμα, δεν επηρεάζει άμεσα τη ζωή του. Συνεπώς, φαίνεται να προκύπτει μια αξιολογική διαφορά τουλάχιστον σημασιολογικά και μια διακριτή νοηματική απόκλιση από τη χρήση ρήματος – ουσιαστικού.

Τα ρήματα, λοιπόν, εκφράζουν συναισθηματικές καταστάσεις και ιδίως η χρήση του α' ενικού προσώπου είτε χρησιμοποιούνται ως μονολεκτικοί τύποι π.χ. *χαίρομαι, λυπάμαι, υποφέρω*, είτε περιφραστικά ως ρηματικές φράσεις, π.χ. *Είμαι ευτυχισμένος, είμαι ευχαριστημένος*. Για ορισμένα από αυτά υπάρχουν αντίστοιχα ομόρριζα ουσιαστικά (*χαρά, λύπη, ευτυχία*), ενώ για κάποια άλλα όχι, όπως για παράδειγμα το ρήμα *υποφέρω*, το οποίο δεν διαθέτει αντίστοιχο ουσιαστικό (Λασκαράτου, 2012: 24-26). Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία σε ένα ρηματικό τύπο αντιστοιχεί ένα ομόρριζο ουσιαστικό αυτό δεν συνεπάγεται ότι οι δύο λεκτικοί τύποι αντικατοπτρίζουν το ίδιο συναισθηματικό επεισόδιο, ούτε ότι το ρήμα φέρει βαρύτερο συναισθηματικό φορτίο απαραίτητως. Η χρήση του ρήματος και του αντίστοιχου ομόρριζου ουσιαστικού του ενδέχεται να έχουν διαφορετική ένταση στον λόγο ή να παρουσιάζουν διαφορετική διάρκεια στον χρόνο. Για παράδειγμα, ο ρηματικός τύπος *τρόμαξα* παραπέμπει σε σύντομης διάρκειας συναισθηματικό επεισόδιο σε αντιδιαστολή με το ουσιαστικό *τρόμος*, το οποίο παραπέμπει σε μεγαλύτερης διάρκειας συναισθηματικές καταστάσεις που οφείλονται σε επίκαιρη ή επικείμενη απειλή (Brandstätter, Grossman & Filipp, 1992).

Συνεπώς, η επιλογή και αξιοποίηση του εκάστοτε μέρους του λόγου μπορεί να τροποποιεί και να διαφοροποιεί το νόημα, καθώς επίσης και την ένταση της συναισθηματικής κατάστασης που κάθε φορά περιγράφεται. Προκύπτει, καταληκτικά, ότι η λεπτομερής και προσεκτική μελέτη της χρήσης της γλώσσας αποδεικνύει ότι η γλώσσα περιλαμβάνει μεγαλύτερο

αριθμό πληροφοριών από αυτές που στην πραγματικότητα αντιλαμβάνεται ο ομιλητής ή ο εκάστοτε ερευνητής σε μια πρώτη και επιφανειακή ενασχόληση του με αυτήν.

4. Ο μεταφορικός λόγος και η συναισθηματική λειτουργία του

Η μεταφορά αποτελεί βασικό μέρος του τρόπου επικοινωνίας των ανθρώπων. Αποτελεί το μέσο με το οποίο τα άτομα μπορούν να εκφράσουν ιδέες και εμπειρίες που ίσως δυσκολεύονται να περιγράψουν με όρους μονοσημίας (Τσιτσανούδη, 2019: 187). Η χρήση του μεταφορικού λόγου διευκολύνει την «εννοηματική μετάδοση» του συναισθήματος. Μέσω της μεταφοράς επιτυγχάνεται με σαφήνεια η περιγραφή του βιώματος του ατόμου, αποκτώντας ο δέκτης έμμεση πρόσβαση σε αυτό (Τσιτσανούδη, 2021: 54). Κατά τον Gibbs (1999: 35), «η μεταφορά είναι αναπόσπαστο μέρος του τρόπου που οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους σχετικά με αφηρημένες ιδέες, ιδέες για τις οποίες τους είναι δύσκολο να μιλήσουν, καθώς και σχετικά με απόψεις που αφορούν σε συνήθεις εμπειρίες». Οι μεταφορικές εκφράσεις χρησιμοποιούνται συχνά από τους ομιλητές με σκοπό να εκφράσουν λεκτικά το έντονο συναισθηματικό φορτίο που φέρει η συναισθηματική κατάσταση που βιώνουν (Kövecses, 2000).

Η μεταφορά προτάσσεται ως ο κατεξοχήν γλωσσικός χώρος ανάδειξης των βιωματικών προ-γλωσσικών/προ-εννοιακών στοιχείων του συναισθήματος σε αντιδιαστολή με την τοποθέτηση της μεταφοράς στη νόηση και την ταυτόχρονη περιθωριοποίηση του ρόλου της γλώσσας. Η άποψη αυτή, χωρίς ωστόσο να παραγκωνίζει και να περιθωριοποιεί τη γνωσιακή πλευρά της μεταφοράς (Θεοδωροπούλου 2012: 180), εστιάζει στο επίπεδο της γλώσσας, δηλαδή στην «επιλογή της λέξης» (= της γλωσσικής πραγμάτωσης), μέσω της οποίας αποτυπώνεται το υποκειμενικό στοιχείο και ο βαθμός εμπλοκής του χρήστη της γλώσσας. Δεν μπορεί, λοιπόν, παρά να αναγνωριστεί ο βιωματικός καθορισμός των μεταφορών των συναισθημάτων (Θεοδωροπούλου 2004: 365).

Επιπροσθέτως, αυτό που προσδίδει την εκφραστική δύναμη και τον πλούτο στις μεταφορικές εκφράσεις του συναισθηματικού λόγου είναι η γνωσιακή, πληροφοριακή, λειτουργία της μεταφοράς, η οποία κατορθώνει, συγχρόνως, να αποδώσει το συναισθηματικό φορτίο του ομιλητή με επιτυχία

(Θεοδωροπούλου 2012: 180). Σε έναν άλλο γλωσσικό χώρο, στις μεταφορές που βρίσκονται μέσα σε μετωνυμίες (*metaphor within metonymy*), η γλώσσα φαίνεται να αντλεί ουσιαστικά από την προ-γλωσσική περίοδο, προ-εννοιακά, διυποκειμενικά βιώματα. Στο σχήμα αυτό, επομένως, η επιλογή της λέξης σηματοδοτεί την ανάδυση της ψυχικής συναισθηματικής κατάστασης του υποκειμένου (Theodoropoulou 2012: 459-460).

4.1. Η έννοια του πόνου

Ο πόνος είναι η σωματική αίσθηση που προκαλείται από κάποιο αίτιο. Πρόκειται για μια αίσθηση υποκειμενική και συγχρόνως δυσάρεστη που αποτελεί μια συναισθηματική εμπειρία. Ένας ολοκληρωμένος και πλήρης ορισμός της έννοιας του πόνου δόθηκε από τη Διεθνή Εταιρεία για τη Μελέτη του Πόνου¹⁶. Έτσι ο πόνος ορίζεται ως «μια δυσάρεστη αισθητική και συναισθηματική εμπειρία που σχετίζεται, ή μοιάζει με αυτήν που σχετίζεται με πραγματική ή πιθανή βλάβη των ιστών» (IASP, 2020). Ο αισθητηριακός – συναισθηματικός χαρακτήρας του πόνου έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα εκτενώς. Βαρύνουσας σημασίας, για την έρευνά μας, αποκτά το γεγονός ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν ως μέσο τον λόγο για να εκφράσουν το αίσθημα του πόνου. Συνεπώς, ο πόνος εκφράζεται μέσω της γλώσσας, άρα το αίσθημα του πόνου αποκτά μια γλωσσική διάσταση.

Πιο συγκεκριμένα υπάρχουν λεκτικές εκφράσεις και περιγραφές με τις οποίες το υποκείμενο επιδιώκει να γίνει κατανοητή η εσωτερική εμπειρία του πόνου την οποία αισθάνεται. Με τον τρόπο αυτό η γλώσσα πετυχαίνει να αποδώσει στον πόνο δημόσιο χαρακτήρα ξεπερνώντας τα όρια του προσωπικού βιώματος. Ο Wittgenstein (1989) υποστηρίζει ότι κάθε άτομο δύναται να εκφράσει τον πόνο με τη συμβολή της κοινής καθημερινής γλώσσας. Εξάλλου ήδη από την παιδική ηλικία το άτομο διδάσκεται με φυσικό τρόπο να εκφράζει επώδυνες εμπειρίες μέσω της γλώσσας, υποκαθιστώντας την κραυγή και τις πρωτόγνωρες φυσικές εκδηλώσεις. Καταληκτικά, η γλωσσική έκφραση του πόνου λειτουργεί αφενός ως

¹⁶ IASP (2020): https://algologia.org/?option=com_content&view=article&id=101&fontstyle=f-larger

έκφραση και απεικόνιση του βιώματος του πόνου και αφετέρου ως πληροφοριακή περιγραφή αυτού.

Ο πόνος συνιστά ένα πανανθρώπινο βίωμα. Ως εκ τούτου έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης ήδη από τα αρχαία χρόνια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο πόνος στην ελληνική μυθολογία αποτελούσε θεότητα. Κατά τον Ησίοδο, ο Πόνος ήταν γιός της θεάς Έριδος (Liddell & Scott, 2007). Ενώ ακόμη, ιστορικά, στο ευρύ και ποικιλόμορφο εννοιολογικό πλαίσιο του πόνου, αξίζει να σημειωθεί η στενή ετυμολογική προέλευση και η σχέση της λέξης «πόνος» με το ομηρικό ρήμα «πένομαι» (μοχθώ) και τη λατινική λέξη «roena» (ποινή). Η σχέση αυτή μεταγενέστερα αντανακλάται στην «ηθικά ανυψωτική αντίληψη» που επικρατεί για τον πόνο και την καταπόνηση σε διάφορες θρησκείες (Σολδάτος, 1991: 7-16).

Κατά την εποχή του Ιπποκράτη ο όρος πόνος συνδέθηκε άμεσα με την έννοια της νόσου και του τραύματος, παίρνοντας ένα καθαρά νοσολογικό περιεχόμενο. Ωστόσο, ο εννοιολογικός προσδιορισμός του πόνου δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση, καθώς επηρεάζεται από ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες, οι οποίοι έχουν αυστηρά εξατομικευμένο χαρακτήρα, ενώ ακόμη εξαρτάται από την πλευρά από την οποία μελετάται και προσεγγίζεται, αλλά και τους σκοπούς που πρόκειται να εξυπηρετήσει.

Συνεπώς, πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο για το οποίο δεν υπάρχει αντικειμενική μέτρηση και εκτίμηση. Έτσι, η φυσιολογία θεωρεί τον πόνο ως διέγερση των περιφερικών απολήξεων (αλγοϋποδοχέων) και μελετά τη ροή αυτής της διέγερσης μέσω των νευρικών οδών. Η βιοχημεία ενδιαφέρεται και εξετάζει τα διάφορα μόρια, νευροπεπτίδια, μεσολαβητές που σχετίζονται με τον πόνο. Η ψυχολογία και η ψυχιατρική ασχολείται με τον ψυχογενή πόνο, τους ψυχικούς και ψυχοσωματικούς παράγοντες που παράγουν ή διαμορφώνουν την ένταση του πόνου. Η εμβιομηχανική και η εργονομία εξετάζουν τη στάση, τις κινήσεις και τις ασκούμενες δυνάμεις που προκαλούν ή επιδεινώνουν τον πόνο και τη νόσο. Η κλινική θεραπευτική ενδιαφέρεται κυρίως για τη φύση και τη θεραπεία της παθολογοανατομικής βλάβης που ευθύνεται για τον πόνο. Το υποκείμενο, τέλος, που βιώνει τον πόνο έχει μια προσωπική άποψη, θεώρηση και «ερμηνεία» του αισθήματος του πόνου (Σολδάτος, 1991: 7-16).

Ο πόνος αποτελεί, αναμφίβολα, μια προσωπική εμπειρία που επηρεάζεται σημαντικά από βιολογικούς, ψυχολογικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς παράγοντες, όπως η υποκείμενη νοσηρή διεργασία, η προσωπικότητα του ατόμου, τα βιώματα του, οι συμπεριφορές του. Μέσα από τις εμπειρίες της ζωής τους, τα άτομα μαθαίνουν την έννοια του πόνου. Αρκεί να αναλογιστούμε ένα μικρό παιδί, το οποίο δεν έχει ανεπτυγμένο το αίσθημα του φόβου και πέφτοντας ή χτυπώντας σε κάποιο σημείο του σώματός του ξεσπά σε κλάματα, διότι αισθάνεται τον πόνο που του προκάλεσε η ενέργεια αυτή.

4.2 Εννοιολογία του πόνου ως βίωμα και ως συμπεριφορά

Ένα από τα βασικότερα μέσα εκδήλωσης των συναισθημάτων του ανθρώπου είναι η γλωσσική έκφραση. Οι σχετικές λεκτικές αντιδράσεις του υποκειμένου περιλαμβάνουν την αλλαγή της χροιάς της φωνής, την αξιοποίηση των μερών του λόγου, με έμφαση στα επιφωνήματα και ευρύτερα τις περιγραφές της εσωτερικής κατάστασης μέσω του λόγου.

Ο πόνος, ως συναίσθημα αποτελεί προσωπική υπόθεση για το κάθε άτομο ξεχωριστά και συγχρόνως παραμένει ένα υποκειμενικό και αναφερόμενο σύμπτωμα χωρίς αντικειμενική σημειολογία, εκτός βέβαια από τη συμπεριφορά του πόνου. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται και εκτιμά το άτομο την πληροφορία του πόνου ποικίλει, ενώ ο τρόπος έκφρασης του συναισθήματος του πόνου μπορεί να είναι λεκτικός, καθώς περιγράφοντας με τη χρήση του λόγου τα χαρακτηριστικά του πόνου γίνεται η μετάδοση της πληροφορίας της κατάστασης του πόνου. Ωστόσο, η πλήρης και ακριβής περιγραφή του πόνου αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες υποκειμενικούς, μορφωτικούς και περιβαλλοντικούς. Το ύψος, η ένταση και οι αποχρώσεις του λόγου συνιστούν αναμφίβολα καθοριστικά στοιχεία για την ανάδειξη του επιπέδου, της σοβαρότητας του αισθήματος του πόνου (Lang, 1988).

Βαρύνουσας σημασίας κρίνεται το γεγονός ότι από την πρώτη κτύλας στιγμή που έρχεται ο άνθρωπος στη ζωή έρχεται αντιμέτωπος με το αίσθημα του πόνου, καθώς ήδη τη στιγμή της γέννησης το μωρό αισθάνεται σωματικό και ψυχικό πόνο. Σωματικό λόγω της δύναμης που ασκείται στο έμβρυο προκειμένου να αποδεσμευτεί από το σώμα της μητέρας και ψυχικό αφενός

λόγω του χειρουργικού χώρου μέσα στον οποίο έρχεται στη ζωή και αφετέρου λόγω της απότομης εναλλαγής περιβάλλοντος του νεογνού. Ο πρωταρχικός αυτός πόνος καταλαμβάνει καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα ζωή του ατόμου, καθώς ο σωματικός και ο ψυχικός πόνος βιώνεται και κωδικοποιείται από το έμβρυο και εν συνεχεία από το νήπιο, αποτελώντας αφετηρία των διαφόρων ψυχοσωματικών διαταραχών που ενδέχεται να συνοδεύουν την ενήλικη ζωή του ατόμου.

Οι αξίες του υποκειμένου, καθώς επίσης και ο κοινωνικός αλλά και ο εργασιακός χώρος μέσα στον οποίο κινείται, διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τις συναισθηματικές καταστάσεις το άτομο, άρα και το αίσθημα του πόνου. Ακόμη, ο τρόπος που εκφράζει το υποκείμενο τον πόνο εξαρτάται από τις αντιλήψεις, τις πεποιθήσεις και τις καθημερινές συνήθειες και συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει (Μούζας, 2012: 188-190). Η ολοκλήρωση, συνεπώς της ωρίμανσης της προσωπικότητας του ατόμου, η οποία εξαρτάται από ποικίλους παράγοντες, όπως η οικογένεια και η κοινωνία, διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο μεταξύ άλλων και στην αντιμετώπιση του αισθήματος του πόνου. Άρα, η διαχείριση του πόνου και η αντιμετώπισή του επηρεάζεται σημαντικά από την ιδιοσυγκρασία ευρύτερα του υποκειμένου.

5. Αντί επιλόγου

Τα συναισθήματα, πανταχού παρόντα και εγγενή στην ανθρώπινη εμπειρία, έχουν γοητεύσει τους μελετητές σε διάφορους κλάδους για αιώνες. Ο τρόπος με τον οποίο εκφράζουμε, κατανοούμε και ερμηνεύουμε τα συναισθήματα έχει βαθιές επιπτώσεις στη διαπροσωπική επικοινωνία, τις διαπολιτισμικές σχέσεις και την προσωπική ενδοσκόπηση του ανθρώπου (Ekman & Cordaro, 2011: 364). Κεντρική θέση σε αυτήν την εξερεύνηση κατέχει η αλληλεπίδραση μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος, ένας σύνδεσμος που οι τεράστιες πολυπλοκότητες των ανθρώπινων συναισθημάτων συναντούν τις δομικές περιπλοκές της γλωσσολογίας (Pavlenko, 2008: 147). Η γλώσσα των συναισθημάτων δεν αντανakλά απλώς εσωτερικές καταστάσεις, διαμορφώνει ενεργά τις προσωπικές ταυτότητες, επηρεάζει τις κοινωνικές

αλληλεπιδράσεις και κατασκευάζει πολιτιστικές αφηγήσεις (Wierzbicka, 1999: 14-15). Στην πραγματικότητα, η κατανόηση του συναισθήματος σημαίνει το να κατανοήσει κανείς μια θεμελιώδη πτυχή της ανθρώπινης κατάστασης και η γλώσσα, στις μυριάδες μορφές της, προσφέρει μια πύλη σε αυτήν τη βαθιά εξερεύνηση.

Βιβλιογραφία

- Bamberg, M. (1997). Emotion talk(s): The role of perspective in the construction of emotions. In the language of emotions. (Ed.) Niemeier, S. & Dirven, R., 209 – 225. Amsterdam: John Benjamins.
- Bednarek, M. (2008). *Emotion Talk across Corpora*. Houndmills: Palgrave McMillan.
- Brandstätter, H., Grossman, M. & Filipp, G. (1992). Gefühle im Alltag berichtet von Frauen und Männern. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 77, 64 – 77.
- Clore, G. L. & Ortony, A. (1991). What more is there to emotion concepts than prototypes? *Journal of personality and Social Psychology*, 60, 48 – 50.
- Ελληνική Εταιρεία Αλγολογίας. Ελληνικό Τμήμα της IASP & EFIC. (2020). *Αναθεωρημένος ορισμός του πόνου από την IASP*. Ανακτήθηκε από: https://algologia.org/?option=com_content&view=article&id=101&fontstyle=f-larger
- Ekman, P. (1993). Facial expression and emotion. *American Psychologist*, 48 (4), 394 - 392.
- Ekman, P., & Cordaro, D. (2011). What is meant by calling emotions basic. *Emotion review*, 3(4), 364-370.
- Foolen, A. (2012). The relevance of emotion for language and linguistics. Στο A. Foolen, M. Ludtke, P. Racine, & J. Zlatev, *Moving Ourselves, Moving Others: Motion and Emotion in Intersubjectivity, Consciousness and Language* (σσ. 347-368). Άμστερνταμ & Φιλαδέλφεια: John Benjamin Publishing Company.
- Gibbs, R. (1999). «Researching metaphor». In L. Cameron & G. Low (Eds.), *Researching and Applying Metaphor* (pp. 29-47). Cambridge: Cambridge University Press.
- Grondelaers, St. & Geerates, D. (1998). Vagueness as a euphemistic strategy. *Vagueness as a euphemistic strategy*. In: Angeliki Athanasiadou

& Elzbieta Tabakowska (eds.), *Speaking if Emotions: Concep – tualization and Expressions*, (Cognitive Linguistics Research 10), 357-374. Berlin: Mouton de Gruyter.

Θεοδωροπούλου, Μ. (2001). Ψυχισμός και γλώσσα. Στο Χριστιδης, Α. Φ. (επιμ.). *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα* (σ. 35 – 39). Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Θεοδωροπούλου, Μ. (2004). *Στα γλωσσικά μονοπάτια του φόβου: Ψυχισμός και γλώσσα*. Αθήνα: Νήσος/ Επιχειρήματα.

Θεοδωροπούλου, Μ. (2012). «Μεταφορά: Ένας ευλύγιστος μηχανισμός;». Στο Ι. Ευδοκίμης & Κ. Πόταγας (επιμ.), *Λόγος και νόηση: Συζητήσεις για το λόγο στο Αιγνήτιο*. Αθήνα: Συνάψεις, 172-81.

Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z., Palmer, G., & Dirven, R. (2002). Language and emotion: The interplay of conceptualization with physiology and culture. Στο R. Dirven, & R. Pörings, *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (σ. 133-159). Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Mouton de Gruyter.

Lang, P. J. (1988). What are the data of emotion? In Hamilton, V., Bower, G. H. & Frijda, N. H. (Eds.), *Cognitive perspectives on emotion and motivation* (p. 173-191). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Λασκαράτου, Χ. (2012). «Πόνος και λειτουργίες της γλώσσας». Στο Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (επιμ.) *Η διαχείριση του πόνου στη δημόσια σφαίρα. Από τη νηπιακή ηλικία έως την ενηλικίωση*. (σ. 17 – 37). Αθήνα: Πρόπομπος.

Liddell, H.G. & Scott, R. (2007). *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Πελεκάνος.

Μούζας, Ο.Δ. (2012). «Η διαχείριση του ψυχολογικού πόνου από τα ΜΜΕ». Στο Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (επιμ.) *Η διαχείριση του πόνου στη δημόσια σφαίρα. Από τη νηπιακή ηλικία έως την ενηλικίωση*. (σ. 187 - 198). Αθήνα: Πρόπομπος.

Pavlenko, A. (2002). Emotions and the body in Russian and English. *Pragmatics and Cognition* 10 (1 -2), 207 – 241.

Pavlenko, A. (2008). Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism: Language and Cognition*, 11(2), 147-164.

Semino, E. (2010). Descriptions of pain, metaphor, and embodied simulation. *Metaphor and Symbol*, 25(4), 205-226.

Σολδάτος, Κ. (1991). *Πόνος: κλινικές εικόνες και αντιμετώπιση. Κλινικά φροντιστήρια*. Αθήνα: Ιατρική Εταιρεία Αθηνών.

Steen, G. J. (2011). Metaphor in language and thought: How do we map the field? Στο M. Brdar, S. T. Gries, & M. Z. Fuchs, *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. Άμστερνταμ/ Φιλαδέλφεια: Benjamins.

Theodoropoulou, M. (2012). The emotion seeks to be expressed: Thoughts from a linguist's point of view. Στο A. Chaniotis (επιμ.), *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*. Στουτγάρδη: Steiner, 433-468.

Tsitsanoudis – Mallidis, N. & Derveni, E. (2018). “Emotive language: Linguistic depictions of the three year-old drowned refugee boy in the Greek journalistic discourse”. *Interface Journal of European Languages and Literatures*. National Taiwan University, 6, 1 – 38.

Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2019). «Ανθρώπινα δικαιώματα και λεκτικές πραγματώσεις του κοινωνικού πόνου σε κείμενα της δημόσιας σφαίρας». Στο Α. -Γιώτα (επιμ.) *Ανθρώπινα δικαιώματα & Εκπαίδευση*. (σ.181 – 195). Αθήνα: Gutenberg.

Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2021). «Παιδιά προσφύγων και ΜΜΕ. Γλωσσικές περιγραφές και κλίμακες έντασης». Στο Ν. Τσιτσανούδη – Μαλλίδη (επιμ.) *Γλώσσα Ηθική Και Ιδεολογία στα ΜΜΕ*. (σ.45 – 61). Αθήνα: Πεδίο.

Wierzbicka, A. (1992). Defining emotion concepts. *Cognitive Science*, 16. 539 – 581.

Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across languages and cultures: Diversity and universals*. Cambridge University Press.

Wittgenstein, L. (1989). *Philosophical investigation*. Oxford: Basil Blackwell.

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΠΟΝΑΝΕ:

ΠΩΣ Η ΠΑΘΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΠΑΡΕΜΒΑΙΝΕΙ ΣΤΑ ΣΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΙΝΤΕΡΣΕΞ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Ρηνιώ Συμεωνίδου¹⁷

Intersex Greece- Ελληνική Κοινότητα Ίντερσεξ

Περίληψη

Με αφορμή ένα προσωπικό βίωμα, η εισήγηση εισάγει στη συζήτηση την έως τώρα «αόρατη» πληροφορία για τους ανθρώπους που γεννιούνται με ποικιλομορφίες των χαρακτηριστικών φύλου, την παθολογικοποίηση που αυτοί υφίστανται μέσω μιας γλώσσας ετεροκανονικότητας και παθολογικοποίησης της ιατρο-πολιτικής εξουσίας σε συνδυασμό με τις έμφυλες νόρμες και στερεότυπα. Περιγράφεται ο κοινωνικός στιγματισμός, οι αποκλεισμοί και οι συνακόλουθες διακρίσεις και παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ίντερσεξ ανθρώπων, με κύρια εστίαση στην επιτακτική ανάγκη προστασίας της σωματικής ακεραιότητας των ίντερσεξ ανηλίκων από τις μη ιατρικά αναγκαίες, κοσμητικές και μη αναστρέψιμες ιατρικές παρεμβάσεις «κανονικοποίησης» των σωμάτων τους, οι οποίες πραγματοποιούνται ερήμην τους για κοινωνικούς λόγους.

Λέξεις-κλειδιά: Ίντερσεξ, διαφυλικότητα, βιολογικό φύλο, έμφυλα στερεότυπα, συμπερίληψη.

Abstract

¹⁷ Γραμματέας Σωματείου Intersex Greece- Ελληνική Κοινότητα Ίντερσεξ, Γονέας – Ακτιβίστρια Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ιστορικός Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. intersexgreece@gmail.com

Drawing on personal experience, the paper introduces into the discussion the so far "invisible" information about people born with variations of sex characteristics, the pathologisation they undergo through a language of heteronormativity and pathologisation of medical-political power combined with gender norms and stereotypes. The social stigmatisation, exclusion and consequent discrimination and human rights violations of intersex people are described, with a main focus on the urgent need to protect the physical integrity of intersex minors from non-medically necessary, cosmetic and irreversible medical interventions to 'normalise' their bodies, which are carried out in their absence for social reasons.

Key words: Intersex, transgenderism, biological sex, gender stereotypes, inclusion.

1. Εισαγωγή

Κάτι που, αν και θα έπρεπε, δεν μας είπαν ποτέ στο σχολείο και συνεχίζουν να μη μας λένε, είναι το γεγονός ότι οι άνθρωποι ερχόμαστε στη ζωή με σώματα που συνήθως μοιάζουν - και άρα μπορούν να ταξινομηθούν τουλάχιστον ιατρικά ως - αρσενικά ή θηλυκά. Αυτό σαφώς είναι το σύνηθες, μα δεν συμβαίνει πάντα. Η ποικιλομορφία είναι εγγενής ιδιότητα της ζωής. Από την αυγή του είδους μας, σε ένα ποσοστό που σήμερα υπολογίζεται ότι φτάνει (εάν δεν ξεπερνάει) το 1,7-2% (Blackless et al., 2000; IHRA.au 2019) συμβαίνει να γεννιούνται και άνθρωποι με χρωμοσώματα, γονάδες, γενετική ανατομία ή/και ορμονικά προφίλ όχι και τόσο συνηθισμένα που η ιατρική αδυνατεί να ταξινομήσει ως αμιγώς θηλυκά ή αμιγώς αρσενικά. Γεννιούνται, δηλαδή, άτομα με βιολογικά χαρακτηριστικά φύλου που δεν είναι τα τυπικά ή τα αναμενόμενα για το αρσενικό ή το θηλυκό σώμα ή που είναι και τα δυο ταυτόχρονα ή ακόμα και τίποτε από τα δυο (Ghattas, 2015). Τα άτομα αυτά καλούνται ίντερσεξ (ή σε ακριβή ελληνική μετάφραση «διαφυλικά»¹⁸), καθώς

¹⁸ Διά-φυλικό / inter-sex: αυτό που βρίσκεται ανάμεσα στα άκρα του φάσματος του βιολογικού φύλου, σε αντίθεση με τον όρο Δι-εμφυλικό /Trans-gender, που σημαίνει αυτό που βρίσκεται κάπου ανάμεσα στο έμφυλο φάσμα, δηλαδή στο φάσμα της ταυτότητας φύλου. Στην Ελλάδα επικρατεί μία σύγχυση των δύο όρων, με αποτέλεσμα να συγχέεται εσφαλμένα η ταυτότητα φύλου (gender) με το βιολογικό φύλο (sex), γι' αυτό και επιλέχθηκε από την ελληνική διαφυλική κοινότητα ο διεθνής όρος ίντερσεξ (ελληνοποιημένος, όπως χρησιμοποιείται πλέον και στις επίσημες μεταφράσεις της ΕΕ).

η βιολογία τους κυμαίνεται «κάπου ενδιάμεσα» στις ιατρικές νόρμες για το τι θεωρείται αρσενικό και θηλυκό ή και έξω από τις νόρμες αυτές¹⁹.

Θα περίμενε κανείς ότι η επιστημονική πρόοδος και η εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης σε συνδυασμό με τις επιταγές της βιοηθικής και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (δηλαδή τα δικαιώματα που αποκτά κανείς επειδή απλά γεννήθηκε άνθρωπος) θα οδηγούσαν στη συμπερίληψη των ίντερσεξ συνανθρώπων και στη λογική διαπίστωση ότι τελικά, όχι μόνο η εσωτερική αίσθηση της ταυτότητας φύλου αλλά και αυτό καθαυτό το βιολογικό μας φύλο, δεν μπορεί να είναι το απλουστευτικό και στερεοτυπικό δίπολο που κατασκευάσαμε σαν βάση-θέσφατο του δυτικού πολιτισμού, αλλά είναι ένα πολύ πραγματικό και ιδιαίτερα ευρύ φάσμα φυσικής ανθρώπινης ποικιλομορφίας (Ainsworth, 2015).

Παραδόξως, στο συγκεκριμένο ζήτημα η ιατρική σκέψη φαίνεται να έχει μένει στάσιμη και από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα εξακολουθεί να παθολογικοποιεί το διαφορετικό σώμα και - ακόμα χειρότερα - να το στιγματίζει ως «μη φυσιολογικό» και άρα να το υποβάλλει είτε σε εξαφάνιση (με επιλεκτικό τερματισμό προγεννητικά) είτε (μεταγεννητικά) στη βάση μιας προκρούστειας λογικής «διόρθωσης», να το κόβει και να το ράβει χειρουργικά δηλαδή, μέχρι το ίντερσεξ σώμα να μοιάσει φαινομενικά στο ένα ή στο άλλο φύλο, μέχρι να χωρέσει σε ένα από τα δύο «κουτάκια» του διπόλου της ετεροκανονικότητας: Με άλλα λόγια, μέχρι να γίνει ή άρρεν ή θήλυ. Ο λόγος αυτής της ιδεολογικής και εννοιολογικής «στασιμότητας», που αποτελεί μια άλλη, πολύ μεγάλη συζήτηση που έχει ανοίξει σήμερα στους χώρους της πολιτικής επιστήμης, προφανώς και δεν είναι η αδυναμία κατανόησης της ανθρώπινης βιολογίας. Είναι η σταθερή τάση της πολιτικής εξουσίας, σε αγαστή συνεργασία με την ιατρική αυθεντία και εξουσία, να ασκεί κυβερνητικότητα μέσω του φύλου πάνω στους ανθρώπους, στα βιώματα και στα σώματά τους, παραβιάζοντας παράλληλα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Η Πολιτεία από τον 19ο αιώνα και μετά, απαιτεί την άμεση καταγραφή του φύλου των νεογνών. Και το φύλο πλέον το υποδεικνύει και το αποφασίζει μονάχα ο ειδικός, όχι η οικογένεια, ούτε καν το ίδιο το υποκείμενο (Τζανάκη, 2018).

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <https://intersexgreece.org.gr/intersex-101/>

Ωστόσο, δεν θα ήθελα να επεκταθώ στους ιστορικο-πολιτικούς λόγους, παρόλο το τεράστιο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν, αλλά στα απτά αποτελέσματα αυτής της κατασκευασμένης παθολογικοποίησης και των παραβιάσεων που υφίστανται ως αποτέλεσμα της οι ίντερσεξ άνθρωποι και κυρίως ως παιδιά. Τα ανθρώπινα σώματα δεν έρχονται μόνα τους στον κόσμο, τα φέρνουν άνθρωποι. Άνθρωποι που βιώνουν, που αισθάνονται, που τραυματίζονται και που πληρώνουν τελικά το πολύ πρακτικό τίμημα εκείνης της προκρούστειας και στερεοτυπικής «κανονικοποίησης» στην οποία τους υπέβαλλαν ως παιδιά, κρυφά και χωρίς να τους ρωτήσουν. Οι δε γονείς των ίντερσεξ παιδιών; Θύτες και θύματα ταυτόχρονα, αποτελούν την πλέον πρόχειρη ιατρική «δικαιολογία» της συστηματικής αορατοποίησής τους. Η άγνοια και η αμηχανία μας μπροστά σε εκείνο που ξεφεύγει από το συνηθισμένο και όσα μάθαμε - αλλά και δεν μάθαμε - στο σχολείο, ο φόβος μας για το διαφορετικό και τη δυσκολία αποδοχής του από την κοινωνία, οι δυσκολονόητες ή αόριστες παθολογικές διαγνώσεις με τη σφραγίδα της «διαταραχής» και η ιατρική πίεση μέσα στη φορτισμένη στιγμή της γέννησης του παιδιού μας, τα δικά μας στερεότυπα και πεποιθήσεις, όλα αυτά μαζί μας φέρνουν σε σημείο τυφλής συναίνεσης για μη αναστρέψιμες παρεμβάσεις σε ένα ξένο σώμα, στο σώμα με το οποίο θα ζήσει τη ζωή του το παιδί μας.

2. Το προσωπικό βίωμα

Όταν μου είπαν στον 5ο μήνα της εγκυμοσύνης μου πως «θα γεννήσω ένα τέρας και ένα λάθος της φύσης» και πως πρέπει να αποφασίσω άμεσα τον τερματισμό της κύησης, δεν είχα την παραμικρή ιδέα για όλα αυτά... Ούτε που μου περνούσε τότε από το μυαλό ότι η αστήρικτη ιατρική κινδυνολογία και η υπερβολική παθολογικοποίηση που άκουγα ήταν στην πραγματικότητα μια κεκαλυμμένη ρητορική μίσους, ή έστω, το άμεσο αποτέλεσμα της, που απειλούσε τη ζωή του παιδιού μου²⁰. Φύση αντιδραστική, παρόλο που τρόμαξα στην αρχή, ξεκίνησα να ψάχνω να βρω ανθρώπους σαν το παιδί μου και επικαιροποιημένες ιατρικές πληροφορίες, απαλλαγμένες από κάθε προκατάληψη και φοβικότητα. Χωρίς ακόμα να

²⁰ Βλ. επίσης *Intersex human rights Rinio Simeonidou* @ TEDxLesvos, <https://www.youtube.com/watch?v=t-VBkZrU8I8>.

γνωρίζω τον όρο «ίντερσεξ», καθώς κανένας γιατρός δεν τον ανέφερε ποτέ, και χωρίς να βρίσκω εκείνη την εποχή καμιά θετική πληροφορία στα ελληνικά, βρήκα στο εξωτερικό αρκετούς ανθρώπους με την ίδια ή ανάλογη χρωμοσωμική διαφοροποίηση, που μοιράστηκαν απλόχερα και υποστηρικτικά την ιστορία τους και όλη την πληροφορία που χρειαζόμουν για να νιώσω ασφαλής, προκειμένου να συνεχίσω την εγκυμοσύνη και να φέρω στον κόσμο το παιδί μου. Σχεδόν ταυτόχρονα, όμως, άρχισα να έρχομαι σε επαφή και με άλλα ζευγάρια, από άλλες περιοχές της χώρας, που είχαν ακούσει την ίδια ακριβώς τερατολογία για το μωρό που περίμεναν. Κάποια από αυτά τα ζευγάρια, στο άκουσμα μιας «γενετικής ανωμαλίας» τρόμαξαν και τερμάτισαν την εγκυμοσύνη τους - άδικα όπως συνειδητοποίησαν αργότερα -, ενώ κάποια άλλα έψαξαν λίγο παραπάνω, όπως εμείς, και συνέχισαν.

Από το κοινό μας βίωμα συνειδητοποίησα ότι όσα τρομερά είχαμε ακούσει εμείς από τους γιατρούς δεν ήταν «σύμπτωση», αλλά σύμπτωμα. Ένα συχνό τελικά σύμπτωμα μιας γενικότερης και ακραίας παθολογικοποίησης, σε σημείο ευγονικής. Μέχρι σήμερα, το σιωπηρό ιατρικό πρωτόκολλο για τα κυήματα με άτυπα χρωμοσώματα φύλου, στη συντριπτική πλειοψηφία τους και άσχετα με το γεγονός ότι είναι και υγιή και επιθυμητά από τους γονείς, είναι ο επιλεκτικός τερματισμός τους (StopIGM.org, 2014).

3. Ο όρος «ίντερσεξ» ή «διαταραχές ανάπτυξης φύλου»

Προσωπικά μού πήρε σχεδόν πέντε χρόνια συστηματικής έρευνας μέχρι να φτάσω στον όρο «ίντερσεξ» και μέσω αυτού στον ακτιβισμό. Στη διεθνή ιατρική κοινότητα από το 2006 ο όρος αυτός έχει επίσημα αντικατασταθεί με τον όρο «διαταραχές της ανάπτυξης φύλου» (Carpenter, 2018). Δεν είναι δύσκολο να συλλάβουμε την αναγκαιότητα αυτής της αντικατάστασης: Παθολογικοποιώντας μια φυσική κατάσταση και «βαφτίζοντάς» την διαταραχή σημαίνει αυτόματα ότι δικαιολογείται - αν όχι και επιβάλλεται - να κάνεις κάτι γι' αυτήν, να την φτιάξεις, να την «ομαλοποιήσεις», να την καμουφλάρεις και (γιατί όχι) να την κρατήσεις κρυφή ακόμα και από το ίδιο το υποκείμενο (Davis, 2011).

Όσο μεγάλωνε το παιδί μου και με όσο περισσότερους ίντερσεξ ανθρώπους αρχίσαμε να γνωριζόμαστε, μεγάλωνε και το σοκ μου καθώς μου εμπιστεύονταν τις ιστορίες τους, ιστορίες επεμβατικής παθολογικοποίησης και ιατρικής βίας στα σώματά τους, πολύ πιο τραυματικές από τη δική μας εμπειρία: Επεμβάσεις «κανονικοποίησης φύλου» που διενεργήθηκαν στα σώματά τους νόμιμα, στη βάση μιας τρομαγμένης και πιεσμένης γονικής συναίνεσης και της δικαιολογίας πως όλες αυτές οι μη αναγκαίες επεμβάσεις που υπέστησαν ως παιδιά, έγιναν «για το καλό τους». Απόκρυψη των ιατρικών τους φακέλων. Άρνηση των γονέων να τους αποκαλύψουν τι είδους επεμβάσεις υπέστησαν ως μωρά.

Κανένας, ωστόσο, από τους ανθρώπους αυτούς δεν φάνηκε να ωφελήθηκε μεγαλώνοντας από αυτές τις επεμβάσεις και όλοι μα όλοι βρέθηκαν σωματικά και ψυχικά τραυματισμένοι, συχνά με την οδυνηρή διαπίστωση πως οι αλλαγές στο σώμα τους τους επιβλήθηκαν ερήμην τους συνοδευμένες από μυστικότητα, από στίγμα, από ταμπού και ντροπή²¹. Κλειτοριδεκτομές ή μείωση της κλειτορίδας, ευνουχισμός, αφαίρεση λειτουργικών γονάδων και υποχρέωση του ατόμου σε διά βίου ορμονοθεραπεία, επαναλαμβανόμενες επεμβάσεις διόρθωσης υποσπαδία σε βρεφική ηλικία και πολλές ακόμα παρεμβάσεις που σε πολλές περιπτώσεις αποδείχθηκαν στην εντελώς λανθασμένη κατεύθυνση και ως προς την ταυτότητα φύλου του υποκείμενου ατόμου. Και όλα αυτά για να μοιάζει ανατομικά το σώμα του παιδιού με το αναγραφόμενο φύλο στη ληξιαρχική πράξη γέννησης. Ας φανταστούμε τώρα, πόσο διαφορετική θα ήταν η αντιμετώπιση των ίντερσεξ ατόμων συνολικά, εάν μόνο στη γέννηση τους οι γιατροί - αντί να τα αντιμετωπίζουν αυτά τα παιδιά ως «γενετική διαταραχή», «ανωμαλία και λάθος της φύσης» και «επείγουσα κοινωνική κατάσταση που χρήζει διαχείρισης» - έλεγαν απλά στους γονείς «συγχαρητήρια, φέρατε στον κόσμο ένα υγιέστατο ίντερσεξ μωράκι! Να σας ζήσει!».

²¹ Για μία ανθολογία βιωματικών αναφορών 15 ίντερσεξ ανθρώπων ή/και γονέων ίντερσεξ παιδιών, δείτε την σχετική καμπάνια της OII Europe #MyIntersexStory <https://sites.google.com/view/myintersexstory/home>. Δείτε επίσης IntersexGreece (2022) *Οι Δυσκολίες και οι Διακρίσεις που αντιμετωπίζουν τα Ίντερσεξ άτομα* (video) <https://intersexgreece.org.gr/2022/01/15/video-voice-up-greece/>.

Ο ΟΗΕ και άλλοι διεθνείς οργανισμοί έχουν χαρακτηρίσει τέτοιες επεμβάσεις ως ανθρώπινα βασανιστήρια και όχι τυχαία: Το 2015 ο Ύπατος Αρμοστής των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα Zeid Ra'ad Al Hussein επεσήμανε ότι «ελάχιστοι από εμάς γνωρίζουμε τις συγκεκριμένες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αντιμετωπίζουν εκατομμύρια ίντερσεξ άτομα. Επειδή τα σώματά τους δεν συμμορφώνονται με τους τυπικούς ορισμούς για το αρσενικό και το θηλυκό, τα ίντερσεξ παιδιά και ενήλικες υπόκεινται συχνά σε αναγκαστική στείρωση και άλλες άσκοπες και μη αναστρέψιμες χειρουργικές επεμβάσεις και υφίστανται διακρίσεις σε σχολεία, χώρους εργασίας και άλλα περιβάλλοντα. Σχεδιάζουμε μια συνάντηση εμπειρογνομόνων για τον προσδιορισμό των βημάτων που πρέπει να γίνουν ώστε να λάβουν τέλος τέτοιες καταχρήσεις»²².

4. Νομοθετικό πλαίσιο και δικαιώματα των ίντερσεξ ανθρώπων

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με ψήφισμα του στις 14/2/2019²³ σχετικά με τα δικαιώματα των ίντερσεξ προσώπων και την ιατρικοποίηση και παθολογικοποίηση που αυτά υφίστανται τονίζει μεταξύ άλλων ότι:

- Καταδικάζει απερίφραστα θεραπευτικές αγωγές και χειρουργικές επεμβάσεις κανονικοποίησης του φύλου· εκφράζει την ικανοποίησή του για τους νόμους που απαγορεύουν τέτοιες χειρουργικές επεμβάσεις, όπως στη Μάλτα και την Πορτογαλία, και παροτρύνει και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη να θεσπίσουν παρόμοιους νόμους το συντομότερο δυνατόν
- Τονίζει την ανάγκη παροχής επαρκούς συμβουλευτικής και άλλης στήριξης σε ίντερσεξ παιδιά και ίντερσεξ άτομα με αναπηρίες, καθώς και στους γονείς ή κηδεμόνες αυτών, και την πλήρη ενημέρωσή τους για τις συνέπειες των ιατρικών παρεμβάσεων κανονικοποίησης του φύλου
- Καλεί τα κράτη-μέλη να υποστηρίξουν τις οργανώσεις που εργάζονται για την εξάλειψη του στίγματος των ίντερσεξ ατόμων και να αυξήσουν τη

²² IntersexGreece.org.gr (2020) Intersex: Όταν οι δυαδικές έννοιες απλά δεν ταιριάζουν, <https://intersexgreece.org.gr/2021/09/06/intersex-otan-oi-dyadikes-ennoies-apla-den-tairiazoun/>. Δείτε επίσης την σχετική καμπάνια Free and Equal του ΟΗΕ UN FREE & EQUAL *Ενημερωτικό δελτίο: Ίντερσεξ* <https://intersexgreece.org.gr/2021/09/19/un-free-equal-enimerotiko-deltio-intersex/>.

²³ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 14ης Φεβρουαρίου 2019 σχετικά με τα δικαιώματα των ίντερσεξ ατόμων (2018/2878(RSP)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0128_EL.html.

χρηματοδότηση για τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που αγωνίζονται για τα ίντερσεξ άτομα

- Καλεί τα κράτη-μέλη να βελτιώσουν την πρόσβαση των ίντερσεξ ατόμων στο ιατρικό ιστορικό τους (που συχνά τους αποκρύπτεται) και να μεριμνήσουν, ώστε να μην υποβάλλεται κανείς σε αναίτιες ιατρικές αγωγές ή χειρουργικές επεμβάσεις κατά τη νηπιακή ή την παιδική του ηλικία και τούτο προκειμένου να διασφαλίζονται η σωματική ακεραιότητα, η αυτονομία και ο αυτοπροσδιορισμός των παιδιών
- Θεωρεί ότι η παθολογικοποίηση των ίντερσεξ παραλλαγών θέτει σε κίνδυνο το δικαίωμα των ίντερσεξ ατόμων στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας, όπως κατοχυρώνεται αυτό στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού· καλεί δε τα κράτη μέλη να μεριμνήσουν για την αποπαθολογικοποίηση των ίντερσεξ ατόμων·
- ενώ εκφράζει την ικανοποίησή του για την αποπαθολογικοποίηση, έστω και μερική, των διεμφυλικών (ή αλλιώς των τρανς) ταυτοτήτων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) σε πρόσφατη έκθεσή της με συστάσεις για την Ελλάδα αναφέρει κατά προτεραιότητα (στην οδηγία νο §34) ότι συνιστά στις ελληνικές αρχές να αναλάβουν δράση για την πρόληψη της μισαλλοδοξίας και των διακρίσεων εις βάρος των ίντερσεξ ατόμων και ιδιαίτερα των παιδιών²⁴.

Τέτοιες δράσεις, σύμφωνα με την Επιτροπή, θα πρέπει να στοχεύουν i) στη θέσπιση ειδικής νομοθεσίας που να απαγορεύει τις ιατρικά περιττές χειρουργικές επεμβάσεις «ομαλοποίησης» του φύλου και άλλες μη θεραπευτικές θεραπείες έως ότου το ίντερσεξ παιδί να είναι σε θέση να συμμετάσχει στην απόφαση με βάση το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και την αρχή της ελεύθερης και ενημερωμένης συναίνεσης, ii) στην ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών και κατάρτισης σχετικά με τα ίσα δικαιώματα των ίντερσεξ ανθρώπων για τους σχετικούς επαγγελματίες, ιδιαίτερα εκείνους που έρχονται σε επαφή με ίντερσεξ παιδιά, όπως εκπαιδευτικούς και επαγγελματίες υγείας και iii) στη διάδοση οποιουδήποτε υπάρχοντος σχετικού υλικού, όπως οδηγιών για γονείς ίντερσεξ παιδιών, στις ομάδες-στόχους.

²⁴ Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα (6ος Κύκλος Επιτήρησης) <https://rm.coe.int/ecri-first-report-on-greece-adopted-on-28-june-2022-published-on-22-se/1680a818a0>, σελ. 14

Από τις τρεις αυτές συστάσεις, η Ελληνική Πολιτεία τον Ιούλιο του 2022 νομοθέτησε μόνο για την πρώτη στα άρθρα 17 ως 20 του Ν. 4958 του Υπ. Υγείας²⁵, τοποθετώντας έτσι τη χώρα μας στην πέμπτη θέση διεθνώς στη λίστα των χωρών που απαγορεύουν τις επεμβάσεις «κανονικοποίησης» φύλου στα ίντερσεξ βρέφη και παιδιά. Μας καθιστά επίσης την δεύτερη χώρα, μετά την Μάλτα, που ποινικοποιεί τις επεμβάσεις αυτές με φυλάκιση, χρηματικό πρόστιμο και απώλεια της άδειας άσκησης επαγγέλματος των γιατρών που δεν θα συμμορφωθούν. Ωστόσο, είναι προφανές ότι η ψήφιση της σχετικής νομοθεσίας δεν είναι παρά μόνον η αρχή μιας μακράς αλλά αναγκαίας διαδικασίας ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των γονέων, των εμπλεκόμενων λειτουργών (ιατρών και εκπαιδευτικών) αλλά και ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας.

Γιατί, πέραν των επεμβάσεων, τα ίντερσεξ άτομα αντιμετωπίζουν ακόμα άρνηση ισότιμης συμπερίληψης και εξυπηρέτησης στις δομές υγείας, έλλειψη γιατρών με επικαιροποιημένη και εξειδικευμένη γνώση, αλλά και παρουσίασή τους ως ιατρικά «παράδοξα» ή «εκθέματα», με γυμνές φωτογραφίες και ομάδες φοιτητών να περιεργάζονται τα σώματά τους δίχως την παραμικρή ενσυναίσθηση πως πρόκειται για ανθρώπους και όχι για αντικείμενα.

Η βία, η παρενόχληση, η ρητορική μίσους και οι διακρίσεις ωστόσο δεν συμβαίνουν μόνο μέσα στα ιατρικά περιβάλλοντα. Σύμφωνα πάντα με προσωπικές αναφορές και καταγγελίες (και που επιβεβαιώνει και η πρώτη πανευρωπαϊκή έρευνα FRA του 2019, που για πρώτη φορά συμπεριέλαβε ίντερσεξ άτομα²⁶), τα ίντερσεξ παιδιά στο σχολείο αποτελούν τα πρώτα θύματα του σχολικού εκφοβισμού. Και αυτό δεν είναι παράξενο, εάν σκεφτούμε ότι τα παιδιά αυτά είναι απόλυτα αόρατα στα αναλυτικά προγράμματα, δεν προβλέπεται ΠΟΥΘΕΝΑ στο σχολείο η ύπαρξή τους, με αποτέλεσμα - ακόμα και όταν βρίσκουν το θάρρος να διεκδικήσουν ορατότητα - να μην τα πιστεύει κανείς, να τα ακυρώνουν οι εκπαιδευτικοί τους και να γίνονται στόχοι χλεύης και λεκτικών ή/και σωματικών

²⁵ Ν. 4958/2022 <https://www.e-nomothesia.gr/kat-vggia/tekhnete-gonimopoiесе/nomos-4958-2022-phek-142a-21-7-2022.html>.

²⁶ Πηγή: <https://www.oii.europa.org/recent-survey-shows-high-rate-of-discrimination-of-intersex-people-in-europe> (προσπελάστηκε 25/4/2023).

επιθέσεων είτε από τα άλλα παιδιά είτε ακόμα-ακόμα και από το ίδιο το εκπαιδευτικό προσωπικό²⁷.

Οι ίντερσεξ άνθρωποι δεν μπορούν να βρουν αποδοχή ούτε καν στην εκκλησία. Τόσο ο ανώτατος καθολικός προκαθήμενος όσο και ορθόδοξες ιεροσελίδες και υποτίθεται φιλικά προσκείμενες στον ΛΟΑΤΚΙ πληθυσμό, προτρέπουν τις επεμβάσεις «κανονικοποίησης» ακόμα και χωρίς συναίνεση²⁸.

Και βέβαια η ρητορική μίσους ενάντια στα ίντερσεξ άτομα και τελικά η βία σαν αποτέλεσμα της υποβόσκουν, αν και σε κεκαλυμμένες μορφές, σε όλα τα επίπεδα του βίου. Είναι ρητορική μίσους να λένε στους γονείς σου πως πρέπει να σε τερματίσουν αγέννητο «μην τυχόν και βγεις γκέι» ή με «διφορούμενη ανατομία» ή πως είσαι τόσο «σπάνια γενετική ανωμαλία» που δεν θα συναντήσουν ποτέ κάποιον σαν και εσένα. Είναι ρητορική μίσους να σε αποκαλούν υποτιμητικά «ερμαφρόδιτο» ή «μεσόφυλο», όταν αποδεδειγμένα δεν υπάρχουν ερμαφρόδιτα πρωτεύοντα θηλαστικά και όταν δεν υπάρχει «μέσον» σε ένα ευρύτατο και πολυπαραγοντικό φάσμα, όπως είναι το βιολογικό φύλο. Είναι ρητορική μίσους να επιμένει το σχολείο και η πολιτεία πως «ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙΣ πραγματικά» εάν δεν χωράς στο άρρεν ή στο θήλυ κουτάκι των δημοσίων εγγράφων. Είναι ρητορική μίσους να απορρίπτεται η αίτηση σου για τεκνοθεσία με τη σημείωση «ψυχικά ασταθής λόγω χρωμοσωμικής ανωμαλίας». Και είναι ρητορική μίσους όταν ερευνητικά προγράμματα έγκριτων ελληνικών πανεπιστημίων σε αντικειμενοποιούν και δημοσιεύουν στρεβλά τα βιώματά σου, ένας παράγοντας για επιπλέον παθολογικοποίηση και παραπληροφόρηση.

5. Αντί επιλόγου

Όλα τα παραπάνω ήταν οι λόγοι που το Σωματείο Intersex Greece – Ελληνική Κοινότητα Ίντερσεξ ανέλαβε και πραγματοποίησε το 2022 την

²⁷ Δείτε σχετικά (video) VICE Greece (2022) *Τι λένε Γονείς και Καθηγητές για τα ΛΟΑΤΚΙ+ Παιδιά* <https://video.vice.com/gr/video/the-colorful-children-we-hurt-highlight-part-2/63480ec5544cd6052c1e2d58>. Δείτε επίσης VICE.com (2020) *As an Intersex Child, I Was Told I Didn't Exist* <https://www.vice.com/en/article/m7aqaq/intersex-child-xy-marleen>.

²⁸ Antivirus mag. 2019. “Υπάρχουμε”: Το μήνυμα της intersex κοινότητας στο Βατικανό <https://avmag.gr/108452/>. Επίσης δείτε IHRA.au 2019. Joint Statement on “Male and Female He Created Them”, *Towards a Path of Dialogue on the Question of Gender Theory in Education*, by the Congregation for Catholic Education <https://ihra.org.au/35418/joint-statement-congregation-catholic-education/>.

πρώτη πανελλήνια έρευνα για τη ρητορική μίσους²⁹ ενάντια στους ίντερσεξ ανθρώπους, σχεδιασμένη με τη βοήθεια των ιδίων, της οποίας τα αποτελέσματα παρουσιάστηκαν σε δημόσια εκδήλωση τον Σεπτέμβριο του '22. Ως οργάνωση θεωρούμε ότι η ελληνική κοινωνία επιβάλλεται και οφείλει να ενημερωθεί για όλα αυτά. Θεωρούμε ότι ήρθε ο καιρός η ελληνική Πολιτεία να επιμορφωθεί και να αναλάβει θεσμικά μέτρα συμπερίληψης και επανόρθωσης για τους ίντερσεξ ανθρώπους. Θεωρούμε ότι η ιατρική κοινότητα οφείλει να επικαιροποιήσει τα απαρχαιωμένα πρωτόκολλα διαχείρισης της διαφυλικότητας, στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να ξαναθυμηθεί τον ιπποκρατικό της όρκο: Πρωτίστως να μην προκαλεί βλάβη³⁰. Θεωρούμε ότι η γνώση για τους ίντερσεξ ανθρώπους επιβάλλεται πλέον να εισαχθεί, όχι μόνο στην ανώτατη εκπαίδευση, αλλά και στα αναλυτικά προγράμματα της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και η φυσική ανθρώπινη ποικιλομορφία να διδάσκεται στα παιδιά από πολύ νωρίς, με ανάλογο για την ηλικία τους τρόπο και με λέξεις που να μην πονάνε κανένα παιδί και κανέναν άνθρωπο.

Τέλος, θεωρούμε ότι είναι επιτέλους καιρός να βγουν από την αφάνεια στο δημόσιο λόγο οι φωνές των ίντερσεξ ανθρώπων, να ακουστούν δυνατά και καθαρά, διεκδικώντας τον τερματισμό της άδικης παθολογικοποίησης, της αορατοποίησης, της ιατρικής βίας και της ρητορικής μίσους ως αποτέλεσμά τους. Διεκδικώντας την προστασία των επόμενων γενιών ίντερσεξ παιδιών από την κακοποίηση και την αποκατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Μέχρι τα ίντερσεξ σώματα και ζωές να γίνουν σώματα και ζωές με σημασία.

Βιβλιογραφία

Ελληνική και ξενόγλωσση

Blackless, M., Charuvastra, A., Derryck, A., Fausto-Sterling, A., Lauzanne, K. and Lee, E. 2000. “How sexually dimorphic are we? Review

²⁹ Antivirus mag. 2022. Η πρώτη φορά στην Ελλάδα που ακούγεται το ίντερσεξ βίωμα <https://avmag.gr/i-proti-fora-stin-ellada-poy-akoygetai-to-intersex-vioma/>.

³⁰ Amnesty.gr - Ελληνικό Γραφείο Διεθνούς Αμνηστίας 2017. <https://www.amnesty.gr/blog/21015/protistos-na-min-prokaleitai-vlavi-ta-dikaiomata-ton-paidion-poy-gennithikan-intersex>.

and synthesis.” *Human Biology*, 12, 2: 151-166. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6300\(200003/04\)12:2<151::AID-AJHB1>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6300(200003/04)12:2<151::AID-AJHB1>3.0.CO;2-F)

Carpenter, M. 2018. “The “Normalization” of Intersex Bodies and “Othering” of Intersex Identities in Australia.” *Bioethical Inquiry* 15, 487–495. <https://doi.org/10.1007/s11673-018-9855-8>

Davis, G. 2011. ““DSD is a Perfectly Fine Term”: Reasserting Medical Authority through a Shift in Intersex Terminology”, McGann, P. and Hutson, D.J. (Ed.) *Sociology of Diagnosis (Advances in Medical Sociology*, Vol. 12), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 155-182. [https://doi.org/10.1108/S1057-6290\(2011\)0000012012](https://doi.org/10.1108/S1057-6290(2011)0000012012)

Τζανάκη, Δ. 2018. *Φύλο και Σεξουαλικότητα (1801-1925) Ξεριζώνοντας το «Ανθρώπινο»*. Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.

Ηλεκτρονικές πηγές

Ainsworth, Cl. 2015. “Επαναπροσδιορίζοντας την βιολογία του φύλου: Η ιδέα των δύο φύλων είναι υπεραπλουστευτική.” *Nature magazine*, 18, <https://intersexgreece.org.gr/2021/08/31/epanaprosdiorizontas-tin-viologia-tou-fylou/>

Ghattas, D.Chr. 2015. “Υπερασπίζοντας τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ίντερσεξ Ατόμων – Πως μπορείς να βοηθήσεις;” https://intersexgreece.org.gr/wp-content/uploads/2021/07/FINAL_intersex_toolkit_gr.pdf

Intersex Human Rights Australia (IHRA.au), 2019. “Intersex population figures”. <https://ihra.org.au/16601/intersex-numbers/>

StopIGM.org 2014. “Selective Intersex Abortions: XXY 74%, Indeterminate Sex 47%, Hypospadias 2%”. <https://stopigm.org/selective-intersex-abortions-hypospadias-intersex-xyy/>

Estudos de Literatura, Arte e Cultura

**Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος και Σπυρίδων Βασιλειάδης:
οι Διόσκουροι της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας**

Αλεξάνδρα Μαρίνα Δαπουδάνη
Πανεπιστήμιο Άγκυρας-Τουρκία

Περίληψη

Με τον όρο Πρώτη (ή Παλαιά) Αθηναϊκή σχολή εννοούμε το σύνολο των ποιητών της περιόδου 1830-1880 που έδρασαν στην Αθήνα. Η εθνική αποκατάσταση των Ελλήνων δημιούργησε στη δεκαετία του 1830 κοινωνικοπολιτικές συνθήκες κατάλληλες για την ανάπτυξη της λογοτεχνίας. Τα κύρια χαρακτηριστικά της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής είναι ο ρομαντισμός και η πεσιμιστική αντιμετώπιση της ζωής. Η μελαγχολία, η αίσθηση του υπαρξιακού κενού, της ματαιότητας και της ανίας κατακλύζουν όλα τα ποιήματα αυτής της περιόδου. Από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους αυτής λογοτεχνικής γενιάς είναι αδιαμφισβήτητα ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος και ο Σπυρίδων Βασιλειάδης δύο ποιητές που είχαν την τόλμη να ασχοληθούν με ουσιώδη ερωτήματα και με τα άλυτα αινίγματα της ανθρώπινης υπάρξης.

Abstact

By the term First (or Old) Athenian school, we mean all the poets of the period 1830-1880 who worked in Athens. The national restoration of the Greeks in the 1830s created socio-political conditions suitable for the development of literature. The main characteristics of the First Athenian School are romanticism and a pessimistic view of life. Melancholy, the sense of existential emptiness, futility and impotence overwhelm all the poems of this period. Among the most important representatives of this literary generation are undoubtedly Dimitrios Paparrigopoulos and Spyridon Vasileiadis, two poets who had the courage to deal with essential questions and unsolved riddles of human existence.

Ο ποιητής Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος (1843-1873) εθεωρείτο από τους πιο γνήσιους και απαισιόδοξους συγγραφείς της Πρώτης ή Παλιάς Αθηναϊκής Σχολής, ένα πολύ σημαντικό λογοτεχνικό ρεύμα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας που διήρκησε από το 1830 έως το 1880. Η

απελπισία που εκφράζεται μέσα από τα ποιήματα του Παπαρρηγόπουλου δεν είναι ψεύτικη και δεν ακολουθεί κανένα ρομαντικό κανόνα της εποχής, ο πόνος που αισθάνεται είναι αληθινός και αποτέλεσμα της άσχημης εσωτερικής ψυχικής του κατάστασης. Ο Αδαμάντιος Παπαδήμας παρατηρεί ότι μόνο η αλήθεια αναβλύζει από τα ποιήματα του Παπαρρηγόπουλου και αυτό άλλωστε είναι που τον ξεχωρίζει από τους υπερβολικούς πολλές φορές συναδέλφους του: “Ο πεσιμιστικός τόνος που κυριαρχεί στην ποίηση του, καθρεπτίζει τον γκρεμισμένο ψυχικό του κόσμο που χαρακτηρίζεται από την παρουσία της λύπης και της απόγνωσης³¹. Ο Παπαρρηγόπουλος πέθανε από εγκεφαλική αιμορραγία στα 30 του χρόνια στις 21 Μαρτίου του 1873. Ο Παπαρρηγόπουλος παρέμεινε πιστός στα ιδανικά και στην ρομαντική θεωρία της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής. Η ποίηση του Παπαρρηγόπουλου αγαπήθηκε από το λογοτεχνικό κοινό της εποχής και αδιαμφισβήτητα επηρέασε καταλυτικά τις επόμενες γενιές των νεοελλήνων ποιητών που ακολουθούν³².

Ο ποιητής γεννήθηκε το 1843 στην Αθήνα, ο πατέρας του, ο γνωστός ιστορικός και διακεκριμένος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος τον ώθησε από πολύ μικρό προς τον κόσμο των γραμμάτων και της μόρφωσης. Ο Δημήτριος σπούδασε νομικά στο πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1866 σε ηλικία μόλις εικοσιτριών ετών αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Δικαίου. Η διατριβή του φέρει τον τίτλο: “*Η περί ποιητής θεωρία του Πλάτωνος*” και δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά στο λογοτεχνικό περιοδικό *Πανδώρα*³³. Το 1866 πρωτοεμφανίζεται ως ποιητής με τη συλλογή του *Στόνοι*, που βραβεύεται στον [Βουτσοναίο ποιητικό διαγωνισμό](#) που οργάνωνε το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ακολουθούν η συλλογή *Χελιδόνες* το 1867 και τα ποιήματα *Ορφεύς και Πυγμαλίων* (1869). Έγραψε επίσης το 1868 το θεατρικό έργο *Συζύγου εκλογή*, η οποία γνώρισε επιτυχία στην ελληνική σκηνή αλλά και μεταφράστηκε στα Γαλλικά και τα Ιταλικά.

³¹ Αδαμάντιος Παπαδήμας, *Ο Ρομαντισμός, ο Ευρωπαϊκός και ο Ελληνικός, οι πηγές του, η ιστορία του*, Εκδόσεις Μ. Βασιλείου, Αθήνα, 1938, σ. 109.

³² Γεώργιος Φρέρης, «Απήχηση της Απαισιοδοξίας του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου στην Νεοελληνική Ποίηση», *Νέα Εστία*, Τεύχος 1115, Τόμος 94, Αθήνα 1973, σ. 161.

³³ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, «Η Περί Ποιητής Θεωρία του Πλάτωνος», *Πανδώρα*, Τόμος 15, Τεύχος 381-382, Αθήνα 1866.

Ο ποιητής πέθανε από εγκεφαλική συμφόρηση το 1873, σε ηλικία τριάντα μόλις χρόνων. Το 1895 εκδόθηκαν διάφορα δημοσιεύματα έργα του, υπό τον τίτλο *Ανέκδοτα*. Το μυστήριο της ανθρώπινης ύπαρξης, τα αδιέξοδα της σύγχρονης εποχής, η γυναίκα, ο έρωτας, το αίσθημα του πεσιμισμού, της απελπισίας και η κοινωνική αδικία είναι θέματα που αποτελούν την κύρια βάση της ποίησης του Παπαρρηγόπουλου. Στο έργο του, το οποίο είναι γραμμένο αποκλειστικά στην καθαρεύουσα, είναι έκδηλος ο λυρικός τόνος, συνοδευμένος πάντα από μια έντονα μελαγχολική έως απαισιόδοξη διάθεση³⁴.

Ο Χαράλαμπος Άννινος σε διάλεξη του για τον Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο και τον Σπυρίδωνα Βασιλειάδη, κατά την χειμερινή περίοδο 1915-1916 στον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσός στην Αθήνα, δίνει μια κατατοπιστική περιγραφή της προσωπικότητας του ποιητή: *“Δεν έκανε εύκολα καινούργιες γνωριμίες, ο χαρακτήρας του ήταν συνεσταλμένος και καθόλου διαχυτικός. Ο χαρακτήρας του παρουσίαζε κυκλοθυμικές τάσεις (διαθέσεις) και περίεργες ψυχολογικές μεταπτώσεις. Ο ποιητής ήταν νευρική ιδιοσυγκρασία. Οι περιστάσεις της ζωής του και οι προσωπικές στεναχώριες του χειροτέρευαν ακόμα περισσότερο την ψυχική του κατάσταση και τον οδηγούσαν ακόμα περισσότερο προς την μελαγχολία και την απαισιοδοξία”*³⁵.

Ο Κωνσταντίνος Δραγούμης, εξάδελφος του Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου, σε κείμενο που δημοσίευσε το 1911 παρουσιάζει μια δική του λεπτομερή περιγραφή της εύθραυστης προσωπικότητας του ποιητή. Σύμφωνα με τον Δραγούμη ο Δημήτριος ήταν ευαίσθητος, με ευγενή αισθήματα. Αν και ήταν εξαιρετικά προικισμένος πνευματικά δεν ήταν αλαζόνας. Απεχθάνονταν τους κενόδοξους και ρηχούς ανθρώπους. Θεωρούσε πως η Ελλάδα θα επιτύγχανε ως κράτος αν καλλιεργούσε τα γράμματα και φρόντιζε για την εκπαίδευση των νέων. Η έλλειψη αγάπης για την μόρφωση στην ελληνική κοινωνία ήταν η βασική πηγή της μελαγχολίας

³⁴ Αλέξανδρος Αργυρίου, *Εισαγωγή στο Έργο του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου, Ποιήσεις*, Επιμέλεια Αλέξανδρος Αργυρίου, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 2000, σσ. 13-18.

³⁵ Χαράλαμπος Άννινος, *Δύο Έλληνες Ποιηταί: Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, Σπυρίδων Βασιλειάδης*, Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητρακοπούλου, Εν Αθήναις 1916, σσ. 14-15.

του και τον οδηγούσε σε πεσιμιστικές σκέψεις τις οποίες εξέφραζε στα ποιήματά του³⁶.

Κατά τον μελετητή Δημαρά η προσωπικότητα του Παπαρρηγόπουλου ήταν αξιοθαύμαστη και το έργο του ιδιαίτερα αξιόλογο: *“Ο Παπαρρηγόπουλος ήταν το άστρο που ανέβαινε, είχε από νωρίς επιβληθεί στην συνείδηση των λογίων με την κοινωνική του θέση, με την σοβαρότητα των σκοπών του και την επιμονή του στην επιδίωξή τους. Πολύμορφος, με πολλαπλές ικανότητες και πολλαπλά ενδιαφέροντα, άφηνε πεθαίνοντας νεώτατος, δίπλα στην λυρική του παραγωγή, θεατρικά έργα, μελέτες φιλοσοφικές, κοινωνικές, ιστορικές. Αν είχε επιζήσει, η δυνατή προσωπικότητά του και η κοινή αναγνώριση που τον περιέβαλε θα ερρύθμιζαν για καιρό την τύχη των γραμμάτων μας”*³⁷.

Η μόρφωση του Παπαρρηγόπουλου δεν περιοριζόταν μόνο στα πλαίσια της νομικής επιστήμης αλλά επεκτεινόταν και στο τομέα της αρχαίας κλασικής λογοτεχνίας και γενικότερα της ευρωπαϊκής φιλολογίας. Η τέλεια γνώση της γαλλικής γλώσσας του επέτρεπε να διαβάσει από το πρωτότυπο τους μεγαλύτερους λογοτέχνες του Γαλλικού ρομαντισμού, του επέτρεπε να διευρύνει τους ορίζοντες του με ενδιαφέροντα ευρωπαϊκά αναγνώσματα. Η έντονη πεσιμιστική ποιητική γραφή του Παπαρρηγόπουλου μπορεί να αποδοθεί τόσο στον πολύπλοκο εσωτερικό του κόσμο όσο και στις πλούσιες επιδράσεις που δέχθηκε από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό. Ο μελετητής Χαράλαμπος Άννινος παρατηρεί ότι η απαισιοδοξία που διαχέεται στην ποίηση του Παπαρρηγόπουλου πρέπει να αναζητηθεί και στα λογοτεχνικά αναγνώσματα του τελευταίου. Ο Άννινος, παραθέτει μία σειρά αγαπημένων συγγραφέων του Παπαρρηγόπουλου που ήταν γνωστοί για την έντονη ροπή τους προς μία πεσιμιστική και ερασιθανάτια ενόραση της ζωής. Στα πλαίσια των αγαπημένων του συγγραφέων ο Άννινος κατατάσσει και τον μεγάλο ρομαντικό ποιητή της Ιταλίας Giacomo Leopardi (1798-1837)³⁸: *“Λάτρευε*

³⁶Κωνσταντίνος Δραγούμης, «Βιογραφία και ανέκδοτα ποιήματα του Δημητρίου Κ. Παπαρρηγόπουλου», *Εφημερίδα Αθήναι*, Μηνιαίο Παράρτημα, Τόμος 4, Τεύχος 11, Αθήνα 1911, σ. 3618.

³⁷Κωνσταντίνος Δημαράς, *Ποιηταί του 19^{ου} αιώνα*, Βασιική Βιβλιοθήκη 12, Εκδόσεις Αετός, Αθήνα 1959, σ.96.

³⁸ Η ποίηση του Leopardi εκφράζει έναν καθολικό πεσιμισμό που επηρέασε την σκέψη του Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου. Η δυστυχία, το κακό και η απελπισία είναι οι μοναδικοί συνοδοιπόροι των ανθρώπων. Η ζωή δεν έχει ένα συγκεκριμένο σκοπό, ο πόνος, τα δάκρυα και η ταλαιπωρία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά μιας ύπαρξης που έχει χάσει την υποστήριξη και το έλεος ακόμα και του ίδιου του θεού.

το αρχαίο έλληνα συγγραφέα Πλάτωνα, τους τραγικούς ρωμαίους ποιητές όπως ο *Titus Lucretius Carus*, ο *Lucius Annaeus Seneca*, ο *Cornelius Tacitus*. Είς τους φίλους του ήτον γνωστόν ότι περί τα τέλη του βίου του κατεγίνετο είς την μελέτην του *Spinoza*, βεβαίως δε και *Schopenhauer*. Μεταξύ των προτιμοτέρων του ήτο ο *Byron*, ο *Shakespeare*, ο *Ghoethe*, ο *Heine*, ο *Young*, ο *Musset* και το έργο του αι *Confessions d'un enfant de siècle*, πιθανώς ο *Baudelaire*, εξ'άπαντος ο *Leopardi*, καταλέγοντο μεταξύ των προσφιλών του συγγραφέων³⁹. Ο σύγχρονος αναγνώστης του ποιητή Παπαρρηγόπουλου συμπεραίνει ότι οι συγγραφείς που επέλεγε να μελετήσει ενίσχυαν την ήδη υπέρμετρη απαισιοδοξία του⁴⁰ η οποία όμως: “έχει κάτι το παράξενο, το ιδιόμορφο, δεν είναι ψεύτικη, όπως πολλών άλλων σύγχρονων συγγραφέων της εποχής. Η δική του απαισιοδοξία είναι γνήσια και απόρροια των ιδεών, των αισθημάτων και της ήδη κλονισμένης ψυχολογίας του ποιητή⁴¹”.

Ο μελετητής Γιάννης Χατζίνης εύστοχα παρατηρεί ότι: “ο Παπαρρηγόπουλος θα ήταν απαισιόδοξος σε οποιοδήποτε τόπο και σε οποιοδήποτε αιώνα κι αν ζούσε. Ο πεσιμιστικός στοχασμός του οφείλεται τόσο στην προσωπική του απαισιόδοξη φύση όσο και στις φιλοσοφικές και στις λογοτεχνικές του μελέτες⁴²”.

Ο Παπαρρηγόπουλος χρησιμοποιεί στην ποίησή του τα ρομαντικά λογοτεχνικά μοτίβα του τάφου, του νεκροταφείου, του θρήνου, της

Το κακό διέπει τη ζωή γι'αυτό και είναι καλύτερο να απαλλαχθούμε από αυτήν όσο το δυνατό πιο σύντομα. Το παρακάτω απόσπασμα του διάσημου φιλοσοφικού του δοκιμίου που ονομάζεται *Zibaldone* (19-22 aprile 1826) του Ιταλού ποιητή Giacomo Leopardi παρουσιάζει έναν κόσμο που διέπεται μόνο από το κακό και τις συμφορές: «*Tutto è male. Cioè tutto quello che è, è male; l'esistenza è un male e ordinata al male; il fine dell'universo è il male; l'ordine e lo stato, le leggi, l'andamento naturale dell'universo non sono altro che male. Non v'è altro bene che il non essere: (Όλα είναι ένα κακό. Δηλαδή όλα όσα υπάρχουν είναι ένα κακό. Το σύμπαν και η ύπαρξη, οι νόμοι και η φυσική πορεία του σύμπαντος δεν είναι τίποτα άλλο από ένα κακό. Δεν υπάρχει άλλο καλό από την ανυπαρξία και τον θάνατο).*»: Giacomo Leopardi, *Dizionario delle idee*, a cura di E. Chidetti, Editori Riuniti, Roma 1998, p. 89.

³⁹ Χαράλαμπος Άννινος, *Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος, Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του 10' αιώνας*, Τόμος Β, Εν Αθήναις 1925, σ. 313.

⁴⁰ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, *Ποιήματα, Ποιήσεις, άλλα Ποιήματα και το Ανέκδοτο Αυτόγραφο του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου Ε.Λ.Ι.Α.*, Φιλολογική Επιμέλεια Έλενα Κουτριάνου, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστακα Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006, σ. 29.

⁴¹ Χαράλαμπος Άννινος, *Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος, Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του 10' αιώνας*, Τόμος Β, Εν Αθήναις 1925, σ. 317.

⁴² Γιάννης Χατζίνης, «Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος. (Απελπισία χωρίς Διέξοδο)», *Νέα Εστία*, Τεύχος 1115, Τόμος 94, Αθήναι 1973, σ. 152.

απαισιοδοξίας, της μελαγχολίας, της ιδέας του θανάτου που αποτελεί άλλωστε το κεντρικό θέμα της όλης της ποίησης του. Ο θάνατος είναι η κεντρική ιδέα όλων των ποιημάτων του, είναι πηγή έμπνευσης, ένα είδος εμμονής⁴³. Ο θάνατος θεωρείται από τον ίδιο ως η μεγαλύτερη λύτρωση⁴⁴. Ο Παπαρρηγόπουλος παρουσιάζει μέσα από τα ποιήματά του μία απελπιστική καθημερινότητα, έναν χαοτικό και αφιλόξενο κόσμο όπου κυριαρχούν το μίσος, η κακία, η μελαγχολία, η απαισιοδοξία και η διάψευση όλων των ελπίδων. Η μοίρα φέρεται με άπονο τρόπο στον άνθρωπο από την στιγμή που τον βασανίζει και τον κοροϊδεύει με υποσχέσεις για γαλήνη και ευτυχία που δεν πρόκειται ποτέ να πραγματοποιηθούν. Ο ποιητής δεν μπόρεσε ποτέ να προσαρμόσει τις βαθύτερες ανάγκες του εσωτερικού του κόσμου με την σκληρή πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου. Τίποτε δεν μπορούσε να απαλύνει την ανησυχία της ψυχής του ακόμα και η ιδέα της αγάπης δεν είχε την παραμικρή αξία στην ζωή του. Ο Παπαρρηγόπουλος έζησε μέσα σε μία υπερήφανη μοναξιά. Το περιεχόμενο του έργου του διέπεται από ένα καθαρό λυρισμό. Ο ποιητής έχει ως κύρια πηγή έμπνευσης την ψυχή του ανθρώπου. Ο ίδιος θεωρούσε την καθαρεύουσα ως ελλιπή και ατελή γλώσσα για να εκφράσει τα βαθύτερα νοήματα της ποίησης και της λογοτεχνίας αλλά αναγκάστηκε να την χρησιμοποιήσει γιατί οι διανοούμενοι της τότε εποχής την είχαν καταστήσει ως την επίσημη γλώσσα της υψηλής διάνοησης της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας⁴⁵.

Ο Παλαμάς με το άρθρο του “Ένας Λεοπαρδικός Ποιητής” ξεχωρίζει τον Παπαρρηγόπουλο ανάμεσα στους λησμονημένους ποιητές της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής και ομολογεί ότι τον θαύμαζε και αναγνώριζε την αξία του: “Μόνο για ένα ποιητή μπορώ να πω ότι αντέχει ακόμα μέσα στον χρόνο του Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο. Φιλόσοφος ποιητής φορτώνεται στις πλάτες

⁴³ Αλεξάνδρα Ρασιδάκη, *Περί Μελαγχολίας, στην Θεωρία, στην Λογοτεχνία, στην Τέχνη*, Εκδόσεις Κίχλη, Αθήνα 2012, σ. 77.

⁴⁴ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, *Ποιήματα, Ποιήσεις, άλλα Ποιήματα και το Ανέκδοτο Αυτόγραφο του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου Ε.Λ.Ι.Α.*, Φιλολογική Επιμέλεια Έλενα Κουτριάνου, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006, σ..58.

⁴⁵ Νέστωρ Μπούρας, «Η Γλώσσα των Ποιητών της Αθηναϊκής Σχολής», Πλάτων, Αριθμός 33-34, Τόμος 16, Αθήνα 1965, σ. 128.

του τα βάσανα του κόσμου και η ποίηση του εκφράζει την καθολική αδυναμία του ανθρώπου απέναντι στα χτυπήματα της μοίρας”⁴⁶.

Ο Παλαμάς στο προαναφερθέν μελέτημά του “Ένας Λεοπαρδικός Ποιητής” διαφωτίζει ακόμα περισσότερο το θέμα των επιδράσεων στο ποιητικό έργο του Παπαρρηγόπουλου. Ο Παλαμάς αναφέρει μία σειρά ευρωπαίων ρομαντικών συγγραφέων που άσκησαν σημαντική επίδραση στην ποιητική σκέψη του έλληνα συγγραφέα δίνοντας όμως ιδιαίτερη έμφαση στον Ιταλό Ρομαντικό ποιητή Giacomo Leopardi: “ο ποιητής Παπαρρηγόπουλος επηρεάζεται άμεσα και βαθιά από τον Ιταλό Ρομαντικό ποιητή Giacomo Leopardi. Η ποιησή του μας θυμίζει τις απελπισμένες κραυγές αγωνίας του Leopardi, του Lenau, του Vigny”⁴⁷.

Για τον Χατζίνη από την άλλη πλευρά η απαισιοδοξία του Παπαρρηγόπουλου απορρέει από την ενασχόληση του με τον Γαλλικό ρομαντισμό: “Αν ο Παπαρρηγόπουλος μπορεί να θεωρηθεί σαν ο καθαυτό εκφραστής του ρομαντισμού στην Ελλάδα τότε θα πρέπει να ειπωθεί ότι από τον γαλλικό ρομαντισμό διατήρησε την λατρεία της απαισιοδοξίας”⁴⁸.

Ο Καθηγητής Γεώργιος Ζώρας παρατηρεί ότι η πεσιμιστική γραφή του ποιητή οφείλεται τόσο στους αρχαίους έλληνες και λατίνους κλασικούς όσο και στους σύγχρονους ρομαντικούς συγγραφείς τους οποίους μελετούσε συστηματικά: “Από νεαρωτάτης ηλικίας ησχολήθη με συγγράμματα ηθικού και φιλοσοφικού περιεχομένου, μελετήσας ιδιαιτέρως εκ των αρχαίων ελλήνων του Πλάτωνα και τραγικούς, εκ των Λατίνων τον Λουκρήτιο, τον Σενέκα και τον Τάκιτο, εκ των νεωτέρων τον Σπινόζα και τον Σοπενχάουερ και τους σημαντικότερους ρομαντικούς ποιητές της Ευρώπης, ως του Byron, Shakespeare, Goethe, Haine, Young, Musset, κλπ”⁴⁹.

Ο Camillo Cessi, ο οποίος μετέφρασε στην Ιταλική γλώσσα τα ποιήματα του Παπαρρηγόπουλου, στον πρόλογο που παραθέτει για τον ποιητή προσπαθεί και αυτός με την σειρά του να εξερευνήσει αυτήν την άκρατη

⁴⁶ Κωστής Παλαμάς, «Ένας Λεοπαρδικός Ποιητής» (1913), Άπαντα, Πεζοί Δρόμοι, Η Ποιητική μου, Τόμος 20, Εκδοτικός Οίκος Μπίρης, Αθήνα 1972, σ. 270.

⁴⁷ Ο.π., σ. 271.

⁴⁸ Γιάννης Χατζίνη, «Δημήτριος Κ. Παπαρρηγόπουλος, (Απελπισία χωρίς διέξοδο)», Νέα Εστία, Τεύχ. 1115, Τόμος 94, Αθήνα 1973, σ. 151-152.

⁴⁹ Γεώργιος Ζώρας, Ο Ελληνικός ρομαντισμός και οι Φαναριώται, κατά τας παραδόσεις του Καθηγητού Γ. Θ. Ζώρα, Επιμέλεια Μ. Πάτση-Βενετσάνου, Αθήνα 1964, σ. 188.

διάθεση απαισιοδοξίας που αναφαινεται μέσα από το έργο του. Για τον Cessi ο πεσιμισμός αυτός θα πρέπει να αποδοθεί στο θαυμασμό και στην μίμηση σημαντικών Γάλλων, Άγγλων και Ιταλών ρομαντικών συγγραφέων. Ο Cessi αναφέρεται σε συγκεκριμένους λογοτέχνες αλλά στο μέρος που αφορά στην πεσιμιστική ποίηση του Παπαρρηγόπουλου ο Ιταλός ερευνητής διακρίνει την έντονη επιρροή του Leopardi: “ ο Παπαρρηγόπουλος δεν επηρεάστηκε μόνο από τον Byron, που τον θαύμαζε ιδιαίτερα, από τον Lamartine, τον De Musset, ο Leopardi υπήρξε ο συγγραφέας που πιο πολύ από όλους επηρέασε τον ψυχικό του κόσμο. Να σημειωθεί ακόμα ότι υπήρξε μεγάλος αναγνώστης και μελετητής του Dante, του Tasso, του Schiller και του Goethe”⁵⁰.

Ο Παπαρρηγόπουλος διαφέρει από τους υπολοίπους ρομαντικούς ποιητές της εποχής του γιατί όλα όσα εξέφραζε μέσα από την ποίησή του ήταν αληθινά και προερχόταν μέσα από τη καρδιά και την ψυχή του. Μέσα στους στίχους του δεν υπάρχει τίποτε το ψεύτικο, το υπερβολικό ό,τι γράφει πηγάζει από τα συναισθήματά του. Η δύναμη της ποίησης του έγκειται στην αληθινή εκφορά των συναισθημάτων και των προσωπικών προβλημάτων που τον ταλαιπωρούσαν⁵¹. Ο Ιωάννης Ζερβός επιμελητής της έκδοσης των Απάντων του Παπαρρηγόπουλου το 1915 υποστηρίζει ότι: “τα χαρακτηριστικά που τον καθιέρωσαν ως αρχηγό της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής και καθιστούν την ποίηση του Παπαρρηγόπουλου σημαντική για την νεοελληνική λογοτεχνία είναι: η απομάκρυνση από τα πατριωτικά θέματα και η έντονη ενασχόληση του ποιητή με θέματα φιλοσοφικά, υπαρξιακά και λυρικά”⁵².

Οι κριτές του ποιητικού έργου του Παπαρρηγόπουλου χωρίζονται σε δύο κατηγορίες σε αυτούς που τον επαινούν για την γνησιότητα και την ειλικρίνεια των συναισθημάτων του και σε αυτούς που τον θεωρούν ποιητή άτεχνο και δυσκολονόητο. Άλλοι κριτικοί θεωρούν τη γλώσσα του Παπαρρηγόπουλου ψυχρή και πομπώδη και άλλοι την βρίσκουν απλή και απόλυτα εκφραστική⁵³. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σημαντική

⁵⁰ Demetrios Paparrigopoulos, *Opere Scelte*, tradotte ed annotate da Camillo Cessi, Ed. Laterza & Figli, Bari 1912, p. 9.

⁵¹ Γιάννης Σαββίδης, «Ελληνικός Ρομαντισμός, 1830-1880: Σχεδιάγραμμα για ένα Χρονολόγιο», Νέα Εστία, Τόμος 10, Τεύχος 1307, Αθήνα 1981, σσ. 279-329.

⁵² Ιωάννης Ζερβός, *Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος-Βιογραφικόν Σημείωμα*, Άπαντα, Μετά Προλόγου υπό Ι. Ζέρβου, Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Φέξη, Εν Αθήναις 1915, σ. 8.

⁵³ Ο.π., σ. 78.

βιβλιοκρισία που δημοσίευσε ο ποιητής και ομότεχνός του Σπυρίδων Βασιλειάδης τον Αύγουστο του 1867 για τον τόμο *Ποιήσεις*. Ο ποιητής Βασιλειάδης και ένας από τους μεγαλύτερους εκπροσώπους της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής εκτιμά πως τα ποιήματα του Παπαρρηγόπουλου δεν είναι εμπνεύσεις αλλά περισσότερο φιλοσοφικές μελέτες απόρροια των λογοτεχνικών σπουδών του ποιητή. Ο Βασιλειάδης επισημάνει τις επιδράσεις που δέχθηκε ο Παπαρρηγόπουλος από τον Ευρωπαϊκό Ρομαντισμό καθιστώντας σαφές ότι τα συναισθήματα της μελαγχολίας, του πεσιμισμού, της απογοήτευσης έτσι όπως εκφράζονται μέσα από τα ποιήματά του είναι εξ ολοκλήρου αληθινά και γνήσια⁵⁴.

Οι θέσεις του Παπαρρηγόπουλου για τον σκοπό της ποίησης και τον ρόλο του ποιητή στην κοινωνία προσδιορίζονται στο αχρονολόγητο ποίημα *Ω Σείς οι Ονόμαζοντες Υπόκριση τον Πόνου* και αποτελεί απάντηση στους επικριτές όχι μίνο τους δικούς του αλλά εν γένει όλων των εκπροσώπων της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής. Η ποίηση σύμφωνα με τον Παπαρρηγόπουλο έχει σκοπό όχι μόνο να υμνεί την χαρά της ζωής αλλά και να αποκαλύπτει τον πόνο, την σκληρή αλήθεια και την δυστυχία του ανθρώπου που είναι πραγματικά εγακταλελειμμένος σε ένα σκληρό πεπρωμένο⁵⁵.

Εσείς που ονομάζετε υποκρισία το κλάμα

εσείς που ονομάζετε ψεύτικα τα δάκρυα και τους αναστεναγμούς,

δεν έχετε λοιπόν καρδιά στο στήθος σας?

Εσείς ποτέ δεν κλάψατε?

Εσείς δεν ανησυχείτε για το άγνωστο πεπρωμένο που μας περικυκλώνει?

*Και αν είστε αληθινά ευτυχισμένοι δεν υπάρχουν στιγμές που νιώθετε
μελαγχολία?*

⁵⁴ Σπυρίδων Βασιλειάδης, «Ποιήσεις υπό Δ. Παπαρρηγόπουλου», *Εθνική Βιβλιοθήκη, Έτος Β΄*, Φυλλάδιον 69, Αθήναι 1 Αυγούστου 1867, σσ. 328-331.

⁵⁵ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, *Ποιήματα, Ποιήσεις, άλλα Ποιήματα και το Ανέκδοτο Αυτόγραφο του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου Ε.Λ.Ι.Α.*, Φιλολογική Επιμέλεια Έλενα Κουτριάνου, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006, σ. 72.

Αν λοιπόν εσείς είστε τόσο ευτυχισμένοι μέσα σε όλη αυτή την δυστυχία που μας περιβάλλει

*Διδάξτε μας πώς να γίνουμε και εμείς ευτυχισμένοι!*⁵⁶

Το 1954 εκδίδεται ένας τόμος αφιερωμένος στις ποιήσεις του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου και του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη. Ο επιμελητής του προαναφερθέντος τόμου Ιωάννης Χατζίνης υποστηρίζει ότι η ποίηση του Παπαρρηγόπουλου έχει ως κεντρικό άξονα την υπεράσπιση της αλήθειας: *“Ο Παπαρρηγόπουλος με το ποιητικό του έργο εκφράζει τις σκληρές αλήθειες της ζωής με ένα τρόπο που συγκινεί ακόμα και τον σημερινό αναγνώστη”*⁵⁷.

Ο δε Κωνσταντίνος Τρυπάνης σημειώνει τα παρακάτω: *“Η γλώσσα του Παπαρρηγόπουλου είναι λόγια και ρητορική. Η απελπισία του όμως είναι ολοκληρωτικά γνήσια και αληθινή και έχει την δύναμη να συγκινεί”*⁵⁸.

Ο πεσιμισμός του Παπαρρηγόπουλου και οι φιλοσοφικές του ιδέες γύρω από το θέμα της ανθρώπινης ύπαρξης επηρέασαν τις επόμενες γενιές των ποιητών της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Το ποιητικό έργο του Παπαρρηγόπουλου συντέλεσε ως ένα βαθμό στην ποιητική διαμόρφωση του Καβάφη. Στα πρώτα ποιήματα που δημοσίευσε ο Καβάφης (1886), γραμμένα στην καθαρεύουσα, εξ ολοκλήρου ρομαντικά στην σύλληψή τους, ο ποιητής φαίνεται να έχει επηρεασθεί από τον Παπαρρηγόπουλο. Το συνολικό έργο του Παπαρρηγόπουλου επηρέασε βαθιά τον Μιχαήλ Μητσάκη στην σύλληψη του διηγήματος *Αυτόχειρ*, τον Δημοσθένη Βουτυρά καθώς και τα έργα των ποιητών του Νεορομαντισμού όπως του Ναπολέον Λαπαθιώτη, του Ρώμου Φιλύρα, του Καρυωτάκη, του Μήτσου Παπανικολάου, της Μαρίας Πολυδούρη και πολλών άλλων ακόμα ως τις ημέρες μας⁵⁹.

⁵⁶ Κωστής Παλαμάς, «Ένας Λεοπαρδικός Ποιητής», *Άπαντα*, (1913), *Άπαντα, Πεζοί Δρόμοι, Η Ποιητική μου*, Τόμος 20, Εκδοτικός Οίκος Μπίρης, Αθήνα 1972 σ. 272.

⁵⁷ Γιάννης Χατζίνης, *Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος-Σπυρίδων Βασιλειάδης*, Εισαγωγή - Επιμέλεια: Γιάννης Χατζίνης, Βασική Βιβλιοθήκη 13, Εκδόσεις Ε.Μ. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1954, σσ. 7-8.

⁵⁸ Κωνσταντίνος Τρυπάνης, «Ελληνική Ποίηση: Από τον Όμηρο ως τον Σεφέρη», *Εστία*, Αθήνα 1986, σ. 341.

⁵⁹ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, *Ποιήματα, Ποιήσεις, άλλα Ποιήματα και το Ανέκδοτο Αυτόγραφο του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου Ε.Λ.Ι.Α.*, Φιλολογική Επιμέλεια Έλενα Κουτριάου, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006, σσ. 105-196.

Ο ποιητής Σπυρίδων Βασιλειάδης γεννήθηκε στην Πάτρα τον Δεκέμβριο του 1845 και ήταν γόνος πλούσιας οικογένειας, η οποία όμως χρεοκόπησε όταν ο ποιητής βρισκόταν σε νεαρή ηλικία. Ανάμεσα στα Επτάνησα και την Αθήνα, ανάμεσα στον Ευρωπαϊκό και ελληνικό Αθηναϊκό ρομαντισμό, η Πάτρα διαμόρφωσε της δική της ιδιαίτερη κουλτούρα. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον ο νεαρός ποιητής πέρασε τα πρώτα χρόνια της ζωής του που υπήρξαν καθοριστικά για την διάπλαση της προσωπικότητάς του⁶⁰. Το 1862-1863 ο Βασιλειάδης έρχεται στην Αθήνα και εγγράφεται στην Νομική Σχολή του [Πανεπιστημίου Αθηνών](#), όπου αναγορεύτηκε διδάκτωρ το 1868. Εγκαταστάθηκε λοιπόν στην Αθήνα και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου.⁶¹ Η ζωή του Βασιλειάδη, όπως ακριβώς και του φίλου του Παπαρρηγόπουλου, μοιραζόταν ανάμεσα στην δικηγορία και την ποίηση. Το επάγγελμα του δικηγόρου δεν μπόρεσε να τον απομακρύνει από την ποίηση που αποτέλεσε σίγουρα την μεγάλη αγάπη της ζωής του. Στην νεκρολογία που δημοσιεύτηκε την επομένη της κηδείας του στην εφημερίδα που ονομαζόταν *Εφημερίς* ο συντάκτης παρατηρεί για αυτήν την διπλή ενασχόληση του Βασιλειάδη: “*αι ημέραι του Βασιλειάδη ήταν αφιερωμένες σε βιοποριστικά ζητήματα, αφού η φιλολογία και η ποίηση δεν θα μπορούσαν να του εξασφαλίσουν τα χρήματα για να καλύψει τις προσωπικές του ανάγκες*”⁶².

Η περίοδος της ακμής της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής που τοποθετείται ανάμεσα στο 1850-1870 αποτελεί και το χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται και η λογοτεχνική δραστηριότητα του Βασιλειάδη. Τα πρότυπα και οι επιδράσεις στο λογοτεχνικό του έργο προέρχονται κυρίως από τον χώρο του ευρωπαϊκού ρομαντισμού⁶³.

Στη λογοτεχνία πρωτοεμφανίστηκε το 1865, κερδίζοντας έπαινο στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό που οργάνωνε το Πανεπιστήμιο Αθηνών με την ποιητική συλλογή του *Εικόνες*. Η προαναφερθείσα συλλογή έγινε δεκτή

⁶⁰ Νίκος Μπακουνάκης, *Πάτρα. Μία Ελληνική Πρωτεύουσα στον 19^ο αιώνα 1828-1860*, Εκδοσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1988, σ. 65.

⁶¹ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, *Σ. Ν. Βασιλειάδης, Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2002, σ.

⁶² *Εφημερίς*, έτος Α, αριθ. 349, 14 Σεπτ. 1874, σ. 4.

⁶³ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, *Σ. Ν. Βασιλειάδης, Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2002. Σ. 16.

με ενθουσιασμό από τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, μέλος τότε της πανεπιστημιακής κριτικής επιτροπής. Ένα χρόνο αργότερα το 1866 η ποιητική συλλογή *Εικόνες* δημοσιεύθηκε ανώνυμα μαζί με μια άλλη ποιητική συλλογή τα *Κύματα* με τον γενικό τίτλο *Εικόνες και Κύματα*⁶⁴. Τα ποιήματα της ποιητικής συλλογής *Εικόνες* πηγάζουν απευθείας από την ψυχή του συγγραφέα και χαρακτηρίζονται από έντονα συναισθήματα και άκρως πεσιμιστικές σκέψεις. Ο ποιητής θέτει πριν την αρχή της συλλογής ένα δίστιχο παρμένο από την τραγωδία του Ευριπίδη *Εκάβη*: *Άπιστ', άπιστα, καινά δέρκομαι / έτερα δ' αφ' ετέρων κακά κακών κυρεί* (689-690)/ *Άπίστευτα, δεν τα χωράει ο νους μου όσα παράξενα θωρώ. Οι συμφορές ακολουθούν τις συμφορές*⁶⁵. Πρόκειται για στίχους που απαγγέλλει η Εκάβη στην ομότιτλη τραγωδία του Ευριπίδη μόλις μαθαίνει ένα ακόμη κακό που την βρήκε μέσα στις τόσες συμφορές της, τον θάνατο του γιού της Πολύδωρου. Το απαισιόδοξο περιεχόμενο των παραπάνω στίχων θα κυριαρχήσει σε όλα τα ποιήματα της προαναφερθείσας συλλογής⁶⁶.

Η ποιητική συλλογή *Κύματα* δημοσιεύτηκε το 1866 ανώνυμα. Η προαναφερθείσα ποιητική συλλογή αποτελείται από 15 ποιήματα. Πριν την έναρξη της ποιητικής συλλογής ο Βασιλειάδης προτάσσει τους παρακάτω γνωστούς στίχους του γάλλου ποιητή Béranger: *Reviens, ma voix, faible, mas consolante: / il est encore des martyrs à chanter*⁶⁷. Τα ποιήματα αυτής της συλλογής έχουν ως κύριο στόχο να παρηγορήσουν τον άνθρωπο που υποφέρει από τις κακουχίες της ζωής και να συμβάλλουν στην ανακούφιση του.

Η ποιητική συλλογή *Έπεα περόεντα* υποβλήθηκε το 1873 στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Αθηνών και έλαβε τον έπαινο της κριτικής επιτροπής. Πρόκειται για την τελευταία ποιητική συλλογή του Βασιλειάδη αφού πέθανε ένα χρόνο αργότερα το 1874. Στην προαναφερθείσα ποιητική συλλογή ο συγγραφέας στρέφεται στον κλασικισμό. Δεν υπάρχουν πια τα έντονα και εκρηκτικά συναισθήματα

⁶⁴ *Εικόνες και Κύματα*, Ποιήσεις Υπό ---, Αθήνα Τύποις Π. Μοραϊτίνη, Αθήνα 1866, σ. 18.

⁶⁵ Ευριπίδης, *Εκάβη*, Μετάφραση Χουμουρζιάδης Νίκος, Εκδόσεις Πολιτεία, Αθήνα 2011, σ. 86.

⁶⁶ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα, 2002, σ. 181.

⁶⁷ Ο.π., σ. 182.

που είναι αποτέλεσμα του ευρωπαϊκού ρομαντικού κινήματος. Η ποιητική συλλογή *Παντοίαι Ποιήσεις* απαρτίζεται από ποιήματα που δεν είχαν συμπεριληφθεί από τον Βασιλειάδη στις ήδη δημοσιευμένες ποιητικές συλλογές του. Τα ποιήματα αυτά συγκεντρώθηκαν μετά τον θάνατό του από τον αδερφό του Βασίλειο Βασιλειάδη που υπήρξε και ο επιμελητής της πρώτης έκδοσης των Απάντων του⁶⁸.

Ο Βασιλειάδης έγραψε στην καθαρεύουσα γεγονός που λειτούργησε ως αρνητικός παράγοντας για την κατανόηση των ποιημάτων του από τον απλό αναγνώστη. Χρησιμοποίησε το καλλιτεχνικό ψευδώνυμο Ωρίων⁶⁹. Στην Αθήνα ο Βασιλειάδης συνδέθηκε φιλικά με ανθρώπους που μοιράζονταν την ίδια αγάπη και πάθος για την λογοτεχνία. Ιδιαίτερη φιλία αναπτύχθηκε μεταξύ του Βασιλειάδη και του Παπαγγελόπουλου γιου του μεγάλου Ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Ο Βασιλειάδης ήταν τόσο στενός φίλος του [Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου](#) που οι σύγχρονοί τους αποκαλούσαν *Διόσκουρους*⁷⁰ της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ο Δημήτριος

⁶⁸ Θεόδωρος Βελλιανίτης, «Βασιλειάδης Σπυρίδων», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδόσεις Πυρσός, Αθήνα 1928, σ. 526.

⁶⁹ Ο **Ωρίων (Ωρίωνας)** ήταν ο πιο διάσημος κυνηγός στην ελληνική μυθολογία. Στην Ιλιάδα του Ομήρου, ο Ωρίων περιγράφεται ως αστερισμός. Μια φορά, όπως το συνήθιζαν οι θεοί του Ολύμπου, ο Δίας και ο Ποσειδώνας πήγαν ένα περίπατο στη γη μεταμφιεσμένοι σε ανθρώπους. Περνώντας από τη Βοιωτία δέχθηκαν τη θερμή φιλοξενία του Υριέα, του «επώνυμου ήρωα» της πόλεως Υρίης. Εκείνη την εποχή όμως ο Υριέας ήταν σε πολύ μεγάλη ηλικία και χήρος χωρίς παιδιά. Εξομολογήθηκε στους φιλοξενούμενους τον καημό του για τη μεγάλη μοναξιά του και πόσο θα ήθελε να είχε ένα παιδί. Αφού οι δύο θεοί είχαν φύγει, το άλλο πρωί ο Υριέας βρήκε στο κατώφλι του σπιτιού του ένα βρέφος: ήταν ο μικρός Ωρίων, ένα δώρο από τους θεούς για τη φιλοξενία που τους είχε προσφέρει. Για τον λόγο αυτό ο Ωρίων αναφέρεται άλλοτε ως γιος του Υριέα και άλλοτε ως γιος του Ποσειδώνα, μάλιστα ήταν καρπός της σχέσης του θεού με την Ευρυάλη, κόρη του βασιλιά Μίνωα. Λέγεται ακόμα ότι είχε πάρει από τον πατέρα του, θεό της θάλασσας, το χάρισμα να μπορεί να βαδίζει πάνω στη θάλασσα. Ο Ωρίωνας μεγάλωσε και έγινε «*ανήρ εξόχου ρώμης και καλλονής, και δεξιότατος κυνηγός*». Εκτός από πολύ δυνατός και όμορφος, φαίνεται ότι ήταν πολύ ψηλός στο ανάστημα, κάτι που συνδέεται και με τον ομώνυμο αστερισμό. Συνόδευε τη θεά του κυνηγιού, την Άρτεμη, στα κυνήγια της. Κάποτε ο Ωρίων φιλοξενήθηκε στη Χίο από τον εκεί βασιλιά Οιοπίωνα (κατά μία εκδοχή και ο Ωρίων ήταν Χιώτης). Συμπεριφέρθηκε όμως απερίσκεπτα, καθώς ερωτεύθηκε τρελά την κόρη του βασιλιά, τη Μερόπη. Τότε ο Οιοπίων του έδωσε να πιεί ένα ποτό που τον τύφλωσε και μετά τον πέταξε στη θάλασσα. Εκεί τον περιμάζεψε ο θεός Ήφαιστος και τον οδήγησε στον Απόλλωνα, τον θεό του φωτός, που του ξανάδωσε την όρασή του: Κάρολος Μητσάκης & Ευδοκία Παραδείση, *Λεξικό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα. Έργα. Ρεύματα. Όροι*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007, 258.

⁷⁰ Οι **Διόσκουροι** (> Διός+Κούροι), ο **Κάστωρ** και ο **Πολυδεύκης**, ήταν παιδιά (δίδυμα) του Δία και της Λήδας και αδέρφια της ωραίας Ελένης. Ήταν θεοί του φωτός και προσωποποιούσαν για τους Έλληνες την εντιμότητα, τη γενναιοψυχία, την τόλμη, την ευγένεια, την αρετή και την μόρφωση. Ήταν προστάτες των караβιών και των ναυτικών. Οι Έλληνες τους λάτρευαν και τους τιμούσαν σαν θεούς, ενώ συχνά

Παπαρρηγόπουλος πέθανε το 1873, ένα μόλις χρόνο πριν τον Βασιλειάδη, και ο αγαπητός του φίλος Σπυρίδων επιφορτίστηκε με το επώδυνο και θλιβερό έργο της εκφώνησης του επικήδειου λόγου. Στον λόγο αυτόν ο Βασιλειάδης εκφράζει την οδύνη του για την απώλεια αυτή που ζημιώνει όχι μόνο αυτούς που τον αγαπούσαν αλλά πολύ περισσότερο ολόκληρο τον πνευματικό κόσμο της Ελλάδας⁷¹.

Η ποίησή του Βασιλειάδη παρουσιάζει επιδράσεις από το έργο του επίσης Αθηναίου Ρομαντικού ποιητή [Αχιλλέα Παράσχου](#), διακατέχεται ωστόσο από έντονη απαισιοδοξία και κάποια σατιρική διάθεση. Η ποίηση του είναι φιλοσοφική γιατί ασχολείται με την ανθρώπινη ύπαρξη και την καθημερινή μάχη που δίνει ο άνθρωπος κατά της σκληρής και άδικης μοίρας του. Η καθημερινή διάψευση των ελπίδων για έναν κόσμο γεμάτο αγάπη, με περισσότερο δίκαιο και με περισσότερη ανθρωπιά εκφράζεται σε όλα τα ποιήματά του. Η επικράτηση του κακού σε βάρος του καλού και η υπερίσχυση του μίσους σε βάρος της αγάπης καθιστούν τα ποιήματα του Βασιλειάδη πεσιμιστικά και μελαγχολικά. Όλοι οι ήρωες των ποιημάτων του είναι νέοι, αγνοί και αθώοι συντρίβονται όμως από την μοίρα, ασθενούν βαριά και τελικά πεθαίνουν. Το θεματολόγιο όλων των ποιημάτων του είναι καθαρά ρομαντικό⁷². Μαζί με τον Παπαρρηγόπουλο είναι οι κατεξοχήν εκπρόσωποι του νεοελληνικού Αθηναϊκού ρομαντισμού. Ο ρομαντισμός ξεχειλίζει μέσα από τα ποιήματά του. Τα δάκρυα, οι τάφοι, ο θάνατος είναι τα κυριότερα θέματά της ποίησης του⁷³. Θλίψη και απόγνωση εκφράζει η

ζητούσαν από αυτούς συμπαράσταση και βοήθεια στις δύσκολες ώρες. Ήταν οι προστάτες και σωτήρες των θνητών όπως τους είχαν χαρακτηρίσει την εποχή εκείνη. Τα δύο αδέρφια έτρεφαν μεγάλη αγάπη ο ένας για τον άλλον. Ο Κάστωρ σε μία σύγκρουση έχασε τη ζωή του και τότε ο Δίας πρόσφερε στον Πολυδέυκη την αθανασία. Έτσι λοιπόν, όταν αυτός δέχθηκε, ζήτησε από το Δία να μοιραστεί αυτήν την αθανασία με τον αδελφό του. Δεχόμενος ο Δίας όρισε τότε τη μία ημέρα ο ένας να είναι στον Κάτω Κόσμο του [Άδη](#) και ο άλλος στον [Όλυμπο](#) και την άλλη αντίστροφα: [Burkert Walter, Greek Religion, Cambridge: Harvard University Press 1985, pp. 212-13.](#)

⁷¹ Σπυρίδων Βασιλειάδης, «Λόγος εν τω κοιμητηρίω Αθηνών προ του νεκρού Δ. Κ. Παπαρρηγόπουλου», *Παρθενών*, Έτος Β, Τόμος Β, Φύλλο 11, Αριθμός 23, Αθήνα 1873, σσ. 1270-1273.

⁷² Σόλων Μακρής, «Σπύρος Βασιλειάδης», *Νέα Εστία*, Τόμος 96, Τεύχος 1137, Αθήνα 1974, σ. 88

⁷³ Ιωάννης Μιχαήλ Παναγιωτόπουλος, «Σπύρος Βασιλειάδης Αναδρομή», *Νέα Εστία*, Τόμος 96, Τεύχος 1137, Αθήνα 1974, σσ. 1693-1699.

ποίηση του Βασιλειάδη για την παροδικότητα της χαράς και για την δύναμη της οδύνης και της δυστυχίας⁷⁴.

Ενδεικτικά παρουσιάζουμε ακολούθως ένα μικρό δείγμα της πεσιμιστικής γραφής του. Ο Σπυρίδων Βασιλειάδης παρουσιάζει και αυτός με την σειρά του μέσα από τα έργα του το θάνατο ως τη μία και πραγματική αλήθεια. Ο Βασιλειάδης ασχολείται ιδιαίτερα με την τραυματική εμπειρία του θανάτου που εξοντώνει και ισοπεδώνει την ανθρώπινη ύπαρξη. Στο ποίημά του *Εικόνες II*, που συγκαταλέγεται στην ποιητική συλλογή *Εικόνες*, ο Βασιλειάδης θεωρεί ότι όλα είναι μάταια στο κόσμο, όλα είναι μια απατηλή ψευδαισθηση, όλα είναι ένας περιττός κόπος από τη στιγμή που ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποφύγει τον θάνατο:

Και τι δεν είνε άδικον και φρούδον και απάτη:

Υπό το ρόδον ταυθηρό η έχιδνα φυλάττει,

Υπό ωραίου πρόσωπον καρδιά μαύρη πάλλει...

δόξα, τιμή, αβέβαια, γέλωτες, πλούτη, κάλλη,

τα πάντα ψεύδος είνε,

*και μόνον είνε αληθή ο τάφος κ'αι οδύναι!*⁷⁵.

Στα ποιήματά του Βασιλειάδη όμως διαφαίνεται και η αγάπη του για την ζωή και τους ανθρώπους, η συνεχής μέριμνά του για τις δύσκολες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στην εποχή του. Θέλει τους ανθρώπους γύρω του ευτυχισμένους και επειδή διαπιστώνει ότι αυτό δεν είναι εφικτό οργίζεται και αγωνιά. Ο Βασιλειάδης προσπαθεί να

⁷⁴ Δημήτριος Κωστελένος, *Βιογραφική Εγκυκλοπαίδεια Ελλήνων Λογοτεχνών*, Εκδοσεις Κ. Παγουλάτου, Αθήνα 1976, σ. 112.

⁷⁵ Σπυρίδων Βασιλειάδης, «Εικόνες II», Δ. Παπαρρηγόπουλος-Σ. Βασιλειάδης, Επιμέλεια Γ. Χατζίνη, Βασική Βιβλιοθήκη 13, Εκδόσεις Αετός, Αθήνα 1954, σ. 165.

προειδοποιήσει τους αναγνώστες μέσα από τα ποιήματα του ότι η ζωή είναι μία τεράστια παγίδα που έχει ένα και μοναδικό θύμα τον άνθρωπο⁷⁶.

Εκείνο που θα πρέπει να τονιστεί είναι η μέριμνα του Βασιλειάδη για τα άπορα παιδιά της Αθήνας που εκφράστηκε με την πρότασή του να ιδρυθεί ένα ειδικό σχολείο για αυτήν την κατηγορία των παιδιών⁷⁷. Η Σχολή των απόρων παιδιών ιδρύθηκε τελικά στις 2 Ιουνίου του 1872 με την βοήθεια του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός γεγονός που αποδεικνύει ότι οι ιδέες που εξέφραζε ο Βασιλειάδης μέσα από τα ποιήματα είχαν αντίκρισμα στην καθημερινή ζωή. Από την πρώτη κιόλας ποιητική συλλογή του που εξέδωσε με τον τίτλο *Εικόνες και Κύματα* περιλαμβάνονται ποιήματα που μιλούν για όσους υφίστανται την κοινωνική αδικία και στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση του κοινού⁷⁸.

Στην ώριμη περίοδο της δημιουργίας του στράφηκε προς μια κριτική αντιμετώπιση του ρομαντισμού και ενδιαφέρθηκε έντονα για το δημοτικό τραγούδι ως γνήσια έκφραση του λαϊκού λυρισμού. Παράλληλα προς την ενασχόλησή του με την ποίηση ο Βασιλειάδης έγραψε πεζογραφήματα, θεατρικά έργα, μεταφράσεις και κριτικές μελέτες. Πιο συγκεκριμένα άφησε επτά πεζογραφήματα, τρία δοκίμια, επτά λόγους, δώδεκα κριτικές μελέτες και έντεκα θεατρικά έργα, με γνωστότερα έργα τη *Γκόλφω* και τη *Γαλάτεια* που μεταφράστηκε στα γαλλικά, ιταλικά και ουγγρικά. Στο χώρο του θεάτρου πρόβαλε την ανάγκη για τη δημιουργία Εθνικού Θεάτρου. Τα έργα του άρχισαν να εκδίδονται σε τόμους με τίτλο *Αττικά Νύκται* το 1873 και η έκδοσή τους συνεχίστηκε μετά το θάνατό του⁷⁹.

Ο ποιητής Σπυρίδων Βασιλειάδης πέθανε στις 30 Αυγούστου 1874. Το θλιβερό αυτό γεγονός έγινε γνωστό στην Αθήνα μετά από μια εβδομάδα. Ο Βασιλειάδης ως άνθρωπος, ποιητής, θεατρικός συγγραφέας αλλά και ως ο ιδρυτής της Σχολής των Απόρων Παιδιών σκιαγραφείται άψογα στην

⁷⁶ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2002, σ. 48.

⁷⁷ Αριστοτέλης Κουρτίδης, «Ο Βασιλειάδης και η Σχολή των απόρων παιδιών», *Σπυρίδων Βασιλειάδης, Επί τη πεντηκονταετηρίδι από του θανάτου του*, Τυπογραφείο Εστί, Εν Αθήναις 1925, σ. 21.

⁷⁸ Μαρία Μαντούβαλου, «Σπυρίδων Βασιλειάδης», *Κείμενα και Μελέτες Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Αριθμός 100, Αθήνα 1975, σσ. 20-21.

⁷⁹ Γιάννης Σιδέρης, «Το θεατρικό έργο του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη», *Νέα Εστία*, Τόμος 96, Τεύχος 1137, Αθήνα 1974, σ. 123.

νεκρολογία με τον τίτλο “Σπυρίδων Ν. Βασιλειάδης” που δημοσιεύεται από την εφημερίδα *Στοά* στις 15 Σεπτεμβρίου του 1874: “Ο νεκρός ποιητής Σπυρίδων Βασιλειάδης επηρέασε βαθιά την φιλολογική και λογοτεχνική ζωή του ελληνικού έθνους. Αναμφίβολα υπήρξε από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής που έθεσαν τα θεμέλια για την ενδυνάμωση της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα”⁸⁰.

Στις 14 Δεκεμβρίου 1924 στην εφημερίδα *Ελεύθερος Λόγος* ο συγγραφέας Γρηγόριος Ξενόπουλος γράφει για την λογοτεχνική αξία του Βασιλειάδη: “Ο Βασιλειάδης υπήρξε από τους πιο καλά καταρτισμένους ποιητές της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής. Κρίμα που πέθανε τόσο νέος ή καλύτερα κρίμα που γεννήθηκε σε μία τόσο άοχημη εποχή για την Ελλάδα”⁸¹.

Τα ποιήματα του Βασιλειάδη επηρεάζονται τόσο από τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς τους οποίους θαύμαζε ιδιαίτερα όσο και από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό. Επίσης φανερές είναι οι επιδράσεις που είχε δεχθεί από τους Φαναριώτες ποιητές και πιο συγκεκριμένα από τον Αλέξανδρο Σούτσο⁸². Απόδειξη αυτού αποτελεί η πρόταση που ο Βασιλειάδης υπέβαλε το 1874 στον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσός για την συγκέντρωση και την έκδοση όλων των έργων του Αλέξανδρου Σούτσου⁸³.

Σημαντικές επιδράσεις δέχθηκε ο Βασιλειάδης και από την γαλλική λογοτεχνία. Πρωταρχική θέση κατέχει ο Lamartine που φαίνεται ότι ήταν ένας ποιητής τον οποίον ιδιαίτερος θαύμαζε και μελετούσε ο Βασιλειάδης. Ο Άννινος προσπαθώντας να εντοπίσει τις επιδράσεις στο έργο του παρατηρεί ότι αυτές οφείλονται τόσο στο Γαλλικό ρομαντισμό όσο και στον Αγγλικό. Η απαισιοδοξία του Βασιλειάδη προέρχεται στο μεγαλύτερο μέρος της από τα ευρωπαϊκά ρομαντικά αναγνώσματα στα οποία επιδίδονταν με μεγάλη προσοχή και ζήλο: “Γνωρίζει τον Shakespeare καλώς και πολλάκις τον μιμείται. Γνωρίζει και θαυμάζει τον Άγγλο Ρομαντικό Byron. Γνωρίζει προ πάντων τους Γάλλους ρομαντικούς συγγραφείς και έξ αυτών περισσότερο του Lamartine και του Hugo. Του πρώτου μετέφρασεν δύο εκ των γνωστοτέρων

⁸⁰ Εφημερίς, *Στοά*, Έτος Α, Αριθμός 220, 5 Σεπτεμβρίου 1874, σ. 2.

⁸¹ Εφημερίς, *Ελεύθερος Λόγος*, Έτος Β, Αριθμός 537, 14 Δεκεμβρίου 1924, σ. 5.

⁸² Γιάννης Λέφας, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος και οι Επιδράσεις του Έργου του στους σύγχρονούς του*, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1979, σσ. 141-143.

⁸³ Εφημερίς, *Στοά*, Έτος Α, Αριθμός 26, Μάρτιος 1874, σ. 1.

ποιημάτων, την Λίμνη, και την Απελπισία. Το πολύκροτον μυθιστόρημα του Hugo Οι Άθλιοι, επηρέασεν σφοδρά τον Βασιλειάδη ως προς τας σκέψεις και ως προς το ύφος και εν γένει ως προς την τεχνοτροπίαν του”⁸⁴.

Ο Κωστής Παλαμάς κατατάσσει τον Βασιλειάδη ανάμεσα στους Έλληνες ποιητές που επηρεάστηκαν από την ρομαντική ποιητική γραφή του Lamartine: “*Εκ των ποιητών της Αθηναϊκής σχολής αυτός που επηρεάστηκε όσο κανείς από την ποίηση του Λαμαρτίνου ήταν Βασιλειάδης. Στην πρώτη ποιητικήν συλλογήν του Εικόνες και Κύματα ο Βασιλειάδης συμπεριλαμβάνει τις μεταφράσεις που ο ίδιος έκανε των ποιημάτων του Λαμαρτίνου Lac και του Dèsespoir ενώ γράφει στίχους μέσα εις τους οποίους φαίνεται ξακάθαρα η επίδραση του Γάλλου ποιητή*”⁸⁵.

Για την ιδιαίτερη επίδραση που άσκησαν τα έργα του Lamartine και του Hugo στην ποίηση του Βασιλειάδη ο Καθηγητής Γεώργιος Ζώρας παρατηρεί: “*Ησυχολήθη με την αρχαίαν ελληνικήν και λατινικήν φιλολογίαν και εμελέτησε τα αριστουργηματικά έργα των νεωτέρων ευρωπαϊκών φιλολογιών, κυρίως δε τον Σαίξπηρ, τον Βύρωνα και τους Γάλλους ρομαντικούς. Ιδιαίτερος επηρεάστηκε από το έργο του Λαμαρτίνου Ποιητικά μελέται το οποίο μετέφρασε στα ελληνικά ο Άγγελος Βλάχου και από την δημοφιλεστάτην μετάφρασιν των Αθλίων του Ουγκώ που έγινε από τον ποιητή Σκυλίτση*”⁸⁶.

Πλούσιο είναι ακόμα το μεταφραστικό έργο του Βασιλειάδη. Από τον Lamartine μεταφράζει το ποίημα *Απελπισία* και το ποίημα *Η Λίμνη*. Η μετάφραση των δύο παραπάνω ποιημάτων δεν γίνεται τυχαία από τον Βασιλειάδη, με την συγκεκριμένη επιλογή καταδεικνύει την επίδραση που ασκούσε πάνω του η ποίηση του Lamartine. Για την μετάφραση του ποιήματος η *Απελπισία* η Καθηγήτρια Μαρία Δημάκη αναφέρει τα εξής: “*Όσο, οι επιδράσεις που δέχθηκε ο συγγραφέας έρχονται και από το εξωτερικό και κυρίως από τη γαλλική λογοτεχνία. Πρωταρχική θέση μεταξύ αυτών κατέχει ο Λαμαρτίνος (1790-1869), που φαίνεται πως ήταν ένας*

⁸⁴ Χαράλαμπος Άννινος, *Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος, Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του 19^{ου} αιώνας*, Τόμος Β, Εν Αθήναις, 1925, σ. 325.

⁸⁵ Κωστής Παλαμάς, «Ο Lamartine εις την νέαν ελληνικήν ποίησιν», *Άπαντα*, Τόμος Δωδέκατος, Εκδόσεις Μπίρη, Αθήνα 1972, σσ. 16-17.

⁸⁶ Γεώργιος Ζώρας, *Ο Ελληνικός ρομαντισμός και οι Φαναριώται*, κατά τας παραδόσεις του Καθηγητού Γ. Θ. Ζώρα, Επιμέλεια Μ. Πάτση-Βενετσάνου, Αθήναι 1964, σ. 206.

ποιητής του οποίο ιδιαίτερα θαύμαζε και μελετούσε ο Βασιλειάδης⁸⁷. Για το μετάφραση της *Λίμνης* του Λαμαρτίνου από τον Βασιλειάδη η Μαρία Δημάκη αναφέρει: “η μετάφραση του γνωστού ποιήματος *Λίμνη του Λαμαρτίνου*, καταδεικνύει για ακόμη μια φορά πόσο ο Βασιλειάδης είχε επηρεαστεί από τους Γάλλους Ρομαντικούς, πόσο μελετούσε και θαύμαζε το έργο τους, και ιδιαίτερα το έργο του *Lamartine*. Ειδικότερα για το συγκεκριμένο ποίημα, πρέπει να σημειωθεί ότι αποτελούσε ένα από τα αγαπημένα των Αθηναίων Ρομαντικών γιατί περιέχει στοιχεία και θέματα που το καθιστούν αντιπροσωπευτικό του γαλλικού και ευρύτερα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού⁸⁸.”

Η ζωή και το έργο του Βασιλειάδη αποκαλύπτουν την δυναμική προσωπικότητά του. Δικηγόρος, ποιητής, θεατρικός συγγραφέας δεν αρκέστηκε μόνο στην επαγγελματική δραστηριότητα ή το λογοτεχνικό του έργο αλλά αναμείχθηκε ενεργά στα κοινωνικά δρώμενα της εποχής του. Ο Βασιλειάδης υπήρξε ένας αυθεντικός ρομαντικός ποιητής που προσπάθησε να μελετήσει την ψυχή του ανθρώπου και τα μυστικά της ύπαρξης⁸⁹.

Αναφορικά με τη γλώσσα που επιλέγει στην ποίησή του είναι αποκλειστικά και μόνο η καθαρεύουσα. Η επιλογή αυτή συνδέεται με την γενικότερη πεποίθηση ότι η απελευθερωμένη Ελλάδα είχε ανάγκη από το γόητρο της Αρχαίας για να μπορέσει να παρακολουθήσει την εξέλιξη των ευρωπαϊκών πολιτισμένων εθνών. Σύμφωνα με τον Βασιλειάδη αφού η σύγχρονη Ελλάδα είχε την τύχη να κληρονομήσει ένα τόσο δυνατό γλωσσικό όργανο δεν ήταν σωστό να μην το εκμεταλλευτεί. Για όλους αυτούς τους λόγους χρησιμοποίησε στο έργο του την καθαρεύουσα την οποία καλλιέργησε με φροντίδα και συνέπεια. Ωστόσο υπάρχουν ποιήματα σε όλο το έργο του που είναι γραμμένα σε απλή δημοτική γλώσσα γεγονός που δείχνει ότι ο ποιητής δεν αγνοούσε και αυτήν την λύση. Το ποίημα το *Ανώσυμον* που περιλαμβάνεται στην πρώτη συλλογή του *Εικόνες και Κύματα* είναι γραμμένο στην δημοτική γλώσσα. Στην ποιητική συλλογή *Παντοίες Ποιήσεις* υπάρχει ακόμα ένα ποίημα με τον τίτλο *Αγγελούδι*

⁸⁷ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2002, σ. 315.

⁸⁸ Ο.π., σ. 329.

⁸⁹ Charles Larmore, *Η Ρομαντική Κληρονομιά*, Μετάφραση-Επίμετρο Στέφανος Ροζάνης, Πρόλογος Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 1998, σ. 201.

γραμμένο στην δημοτική. Τα δύο παραπάνω ποιήματα αποδεικνύουν ότι ο Βασιλειάδης γνωρίζει και εκτιμά την γλώσσα του λαού. Για τους ποιητές της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής δεν ήταν εύκολο να ξεφύγουν από την επίδραση της καθαρεύουσας και από την άλλη δεν μπορούσαν να αγνοήσουν την κοινωνία που επιθυμούσε την χρήση της δημοτικής⁹⁰.

Σε γενικές γραμμές ο Βασιλειάδης επικρίθηκε από τους κριτές των ποιητικών διαγωνισμών που οργάνωνε το Πανεπιστήμιο Αθηνών κυρίως για την επίδραση που άσκησε ο ρομαντισμός σε όλο του το έργο. Η κριτική όμως στάθηκε ευνοϊκή απέναντι του αναγνωρίζοντας και επιβραβεύοντας την φαντασία του και την αξία του έργου του. Ο Γάλλος ακαδημαϊκός Emile Legrand (1841-1903) απέστειλε το 1873 τον πρώτο τόμο των Απάντων του Βασιλειάδη στον Γερμανό καθηγητή νεοελληνικής φιλολογίας Wilhelm Wagner (1843-1880) παρατηρώντας ότι βρίσκει τα ποιήματα ιδιαίτερα ιδιοφυή⁹¹. Το 1877 ο Αλέξανδρος Ραγκαβής στο σημαντικό του έργο Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας που έγραψε στα γαλλικά παρατηρούσε ότι ο Βασιλειάδης ήταν ένας μεγάλος ποιητής με πλούσια φαντασία και γλώσσα⁹². Η γαλλίδα λογοτέχνιδα Juliette Lamber επισημαίνει ότι ο Βασιλειάδης είναι ένας αξιόλογος ποιητής και ένας εξαιρετικός θεατρικός συγγραφέας⁹³. Ο Καθηγητής Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Λειψίας στην Γερμανία Karl Dieterich αντίθετα δεν εκτιμά το θεατρικό έργο του Βασιλειάδη και παρατηρεί ότι τόσο ο Βασιλειάδης όσο και ο Παπαρρηγόπουλος δεν κατόρθωσαν να συνδυάσουν τον κλασικισμό με τον ρομαντισμό παρά μόνο επιφανειακά⁹⁴.

Αρνητική κριτική απέναντι στο έργο του Βασιλειάδη άσκησε ο Κωστής Παλαμάς ο οποίος θέλησε στο πρόσωπο του Βασιλειάδη να καταδικάσει οριστικά την ποίηση της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής. Τα βασικά μειονεκτήματα που εντοπίζει στο έργο του Βασιλειάδη είναι η τυφλή προσήλωση στον γαλλικό ρομαντισμό, η χρήση της καθαρεύουσας που

⁹⁰ Γιάννης Παπακώστας, *Φιλολογικά Σαλόνια και Καφενεία της Αθήνας*, Δεύτερ Έκδοση Αναθεωρημένη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991, σ. 117.

⁹¹ Αθανάσιος Καραθανάσης, *Η Αρχή των Νεοελληνικών Σπουδών (Πενήντα τρία σχολιασμένα γράμματα του Wagner στον Legrand)*, Εκδόσεις Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 64.

⁹² Alexandros Rangabe, *Precis d'une Histoire de la littérature neo-hellenique*, Vol. I, Berlin 1877, p. 140.

⁹³ Juliette Lamber, *Poetes Grecs Contemporaines*, Paris 1881, ss. 276-279.

⁹⁴ Karl Dieterich, *Geschichte der Byzantinischen und Neugriechischen Litteratur*, Leipzig 1902, ss. 183-192.

κατέστησε το έργο του απρόσιτο στο κοινό και η ανικανότητά του να διαβλέψει την αξία και την δύναμη της δημοτικής γλώσσας. Σύμφωνα με τον Παλαμά ο Βασιλειάδης συγκεντρώνει στο έργο του όλα τα ελαττώματα της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής⁹⁵.

Η ποίηση της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής μπορεί να παρουσιάζει κάποια ελαττώματα αλλά αναμφισβήτητα άσκησε μεγάλη επίδραση στις επόμενες λογοτεχνικές γενιές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Η γενιά της Νεορομαντικής Σχολής 1910-1930 με κυρίαρχη την μορφή του ποιητή Καρυωτάκη επηρεάζεται αποφασιστικά από τους στίχους του Αχιλλέα Παράσχου, του Βασιλειάδη και του Παπαρρηγόπουλου. Ο Τέλλος Άγρας παρατηρεί σχετικά: *“Στις Σάτιρες του Καρυωτάκη μπορεί κανείς να διακρίνει παντού την φωνή και την ύπαρξη του Βασιλειάδη. Το αιώνιο θέμα του Καρυωτάκη, όπως ακριβώς και του Βασιλειάδη και άλλων εκπροσώπων της Πρώτης Αθηναϊκής Σχολής είναι το κυνήγι του ιδανικού και έπειτα η αποτυχία, ο πόθος και έπειτα η απάτη, η ψευδαιόθηση και έπειτα η απογοήτευση”* ⁹⁶.

Πολλοί και καλοί λογοτέχνες μας, όπως οι παραπάνω μελετηθέντες στο παρόν άρθρο, πεθαμένοι αλλά και ζωντανοί ακόμη έχουν λησμονηθεί και τα έργα τους είναι δυσέρετα ή κατακωνιασμένα και το χειρότερο είναι ότι κανείς δεν ενδιαφέρεται για την επανέκδοσή τους. Πολλοί άξιοι λογοτέχνες και ποιητές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας απειλούνται με μια λήθη από την οποία μόνο οι ερευνητές επιστήμονες και το αναγνωστικό κοινό μπορούν και έχουν την δύναμη να τους σώσουν κρατώντας ζωντανή την αξία και την δύναμη των έργων τους.

Βιβλιογραφία

⁹⁵ Κωστής Παλαμάς, «Ο Ποιητής Βασιλειάδης», *Άπαντα*, Τόμος Δεύτερος, Εκδόσεις Μπίρης, Αθήνα 1972, σσ. 427-430.

⁹⁶ Τέλλος Άγρας, *Κριτικά*, Τόμος Β: *Ποιητικά Πρόσωπα και Κείμενα*, Φιλολογική Επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1981, σ. 202-203.

Άγρας, Τέλλος, *Κριτικά*, Τόμος Β: *Ποιητικά Πρόσωπα και Κείμενα*, Φιλολογική Επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1981.

Άννινος, Χαράλαμπος, *Δύο Έλληνες Ποιηταί: Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, Σπυρίδων Βασιλειάδης*, Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητρακοπούλου, Εν Αθήναις 1916.

Άννινος, Χαράλαμπος, *Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος, Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ' αιώνας*, Τόμος Β, Εν Αθήναις 1925.

Αργυρίου, Αλέξανδρος, *Εισαγωγή στο Έργο του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου, Ποιήσεις*, Επιμέλεια Αλέξανδρος Αργυρίου, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 2000.

Βασιλειάδης, Σπυρίδων, «Ποιήσεις υπό Δ. Παπαρρηγόπουλου», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, Έτος Β', Φυλλάδιον 69, Αθήναι 1 Αυγούστου 1867.

Βασιλειάδης, Σπυρίδων, «Λόγος εν τω κοιμητηρίω Αθηνών προ του νεκρού Δ. Κ. Παπαρρηγόπουλου», *Παρθενών*, Έτος Β, Τόμος Β, Φύλλο 11, Αριθμός 23, Αθήνα 1873.

Βασιλειάδης, Σπυρίδων, «Εικόνες II», *Δ. Παπαρρηγόπουλος-Σ. Βασιλειάδης*, Επιμέλεια Γ. Χατζίνη, Βασική Βιβλιοθήκη 13, Εκδόσεις Αετός, Αθήναι 1954.

Βελλιανίτης, Θεόδωρος, «Βασιλειάδης Σπυρίδων», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδόσεις Πυρσός, Αθήνα 1928.

Δημάκη-Ζώρα, Μαρία, *Σ. Ν. Βασιλειάδης, Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2002.

Δημαράς, Κωνσταντίνος, *Ποιηταί του ΙΘ' αιώνα*, Βασική Βιβλιοθήκη 12, Εκδόσεις Αετός, Αθήναι 1959.

Dieterich, Karl, *Geschichte der Byzantinischen und Neugriechischen Litteratur*, Leipzig 1902.

Δραγούμης, Κωνσταντίνος, «Βιογραφία και ανέκδοτα ποιήματα του Δημητρίου Κ. Παπαρρηγόπουλου», *Εφημερίδα Αθήναι*, Μηνιαίον Παράρτημα, Τόμος 4, Τεύχος 11, Αθήνα 1911.

Εικόνες και Κύματα, Ποιήσεις Υπό ---, Αθήνα Τύποις Π. Μοραϊτίνη, Αθήνα 1866

Εφημερίς, *Στόα*, Έτος Α, Αριθμός 26, Μάρτιος 1874.

Εφημερίς, έτος Α, άριθ. 349, 14 Σεπτ. 1874.

Εφημερίς, *Στοά*, Έτος Α, Αριθμός 220, 5 Σεπτεμβρίου 1874.

Εφημερίς, *Ελεύθερος Λόγος*, Έτος Β, Αριθμός 537, 14 Δεκεμβρίου 1924.

Ευριπίδης, *Εκάβη*, Μετάφραση Χουμουρζιάδης Νίκος, Εκδόσεις Πολιτεία, Αθήνα 2011.

Ζερβός, Ιωάννης, *Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος-Βιογραφικόν Σημείωμα*, Άπαντα, Μετά Προλόγου υπό Ι. Ζέρβου, Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Φέξη, Εν Αθήναις 1915.

Ζώρας, Γεώργιος, *Ο Ελληνικός ρομαντισμός και οι Φαναριώται*, κατά τας παραδόσεις του Καθηγητού Γ. Θ. Ζώρα, Επιμέλεια Μ. Πάτση-Βενετσάνου, Αθήναι 1964.

Καραθανάσης, Αθανάσιος, *Η Αρχή των Νεοελληνικών Σπουδών (Πενήντα τρία σχολιασμένα γράμματα του Wagner στον Legrand)*, Εκδόσεις Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

Κουρτίδης, Αριστοτέλης, «Ο Βασιλειάδης και η Σχολή των απόρων παιδιών», *Σπυρίδων Βασιλειάδης, Επί τη πεντηκονταετηρίδι από του θανάτου του*, Τυπογραφείο Εστί, Εν Αθήναις 1925.

Κωστελένος, Δημήτριος, *Βιογραφική Εγκυκλοπαίδεια Ελλήνων Λογοτεχνών*, Εκδοσεις Κ. Παγουλάτου, Αθήνα 1976.

Lamber, Juliette, *Poetes Grecs Contemporaines*, Paris 1881.

Larmore, Charles, *Η Ρομαντική Κληρονομιά*, Μετάφραση-Επίμετρο Στέφανος Ροζάνης, Πρόλογος Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 1998.

Leopardi, Giacomo, *Dizionario delle idee*, a cura di E. Chidetti, Editori Riuniti, Roma 1998.

Λέφας, Γιάννης, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος και οι Επιδράσεις του Έργου του στους σύγχρονούς του*, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1979.

Μακρής, Σόλων, «Σπύρος Βασιλειάδης», *Νέα Εστία*, Τόμος 96, Τεύχος 1137, Αθήνα 1974

Μαντούβαλου, Μαρία, «Σπυριδών Βασιλειάδης», *Κείμενα και Μελετες Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Αριθμός 100, Αθήναι 1975.

Μητσάκης, Κάρολος & Παραδείση, Ευδοκία, *Λεξικό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα. Έργα. Ρεύματα. Όροι*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

Μπακουνάκης, Νίκος, *Πάτρα. Μία Ελληνική Πρωτεύουσα στον 19^ο αιώνα 1828-1860*, Εκδοσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1988.

Μπούρας, Νέστωρ, «Η Γλώσσα των Ποιητών της Αθηναϊκής Σχολής», Πλάτων, Αριθμός 33-34, Τόμος 16, Αθήνα 1965.

Παλαμάς, Κωστής, «Ένας Λεοπαρδικός Ποιητής» (1913), *Άπαντα, Πεζοί Δρόμοι, Η Ποιητική μου*, Τόμος 20, Εκδοτικός Οίκος Μπίρης, Αθήνα 1972.

Παλαμάς, Κωστής, «Ο Lamartine εις την νέαν ελληνικήν ποίησιν», *Άπαντα*, Τόμος Δωδέκατος, Εκδόσεις Μπίρης, Αθήνα 1972.

Παλαμάς, Κωστής, «Ο Ποιητής Βασιλειάδης», *Άπαντα*, Τόμος Δεύτερος, Εκδόσεις Μπίρης, Αθήνα 1972.

Παναγιωτόπουλος, Ιωάννης Μιχαήλ, «Σπύρος Βασιλειάδης Αναδρομή», *Νέα Εστία*, Τόμος 96, Τεύχος 1137, Αθήνα 1974.

Παπαδήμας, Αδαμάντιος, *Ο Ρομαντισμός, ο Ευρωπαϊκός και ο Ελληνικός, οι πηγές του, η ιστορία του*, Εκδόσεις Μ. Βασιλείου, Αθήναι, 1938.

Παπακώστας, Γιάννης, *Φιλολογικά Σαλόνια και Καφερεία της Αθήνας*, Δεύτερη Έκδοση Αναθεωρημένη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991.

Παπαρρηγόπουλος, Δημήτριος, «Η Περί Ποιητής Θεωρία του Πλάτωνος», *Πανδώρα*, Τόμος 15, Τεύχος 381-382, Αθήνα 1866.

Παπαρρηγόπουλος, Δημήτριος, «Η Περί Ποινής Θεωρία του Πλάτωνος», *Πανδώρα*, Τόμος 15, Τεύχος 381-382, Αθήνα 1866.

Paparrigopoulos, Demetrios, *Opere Scelte*, tradotte ed annotate da Camillo Cessi, Ed. Laterza & Figli, Bari 1912.

Παπαρρηγόπουλος, Δημήτριος, *Ποιήματα, Ποιήσεις, άλλα Ποιήματα και το Ανέκδοτο Αυτόγραφο του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου Ε.Λ.Ι.Α.*, Φιλολογική Επιμέλεια Έλενα Κουτριανού, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006.

Rangabe, Alexandros, *Precis d'une Histoire de la littérature neo-hellenique*, Vol. I, Berlin 1877.

Ρασιδάκη, Αλεξάνδρα, *Περί Μελαγχολίας, στην Θεωρία, στην Λογοτεχνία, στην Τέχνη*, Εκδόσεις Κίχλη, Αθήνα 2012.

Σαββίδης, Γιάννης, «Ελληνικός Ρομαντισμός, 1830-1880: Σχεδιάσμα για ένα Χρονολόγιο», *Νέα Εστία*, Τόμος 10, Τεύχος 1307, Αθήνα 1981.

Σιδέρης, Γιάννης, «Το Θεατρικό έργο του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη», *Νέα Εστία*, Τόμος 96, Τεύχος 1137, Αθήνα 1974.

Τρυπάνης, Κωνσταντίνος, «Ελληνική Ποίηση: Από τον Όμηρο ως τον Σεφέρη», *Εστία*, Αθήνα 1986.

Φρέρης, Γεώργιος, «Απήχηση της Απαισιοδοξίας του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου στην Νεοελληνική Ποίηση», *Νέα Εστία*, Τεύχος 1115, Τόμος 94, Αθήνα 1973.

Χατζίνης, Γιάννης, *Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος-Σπυρίδων Βασιλειάδης*, Εισαγωγή - Επιμέλεια: Γιάννης Χατζίνης, Βασική Βιβλιοθήκη 13, Εκδόσεις Ε.Μ. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1954.

Χατζίνης, Γιάννης, «Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος. (Απελπισία χωρίς Διέξοδο)», *Νέα Εστία*, Τεύχος 1115, Τόμος 94, Αθήνα 1973.

Walter, Burkert, *Greek Religion*, Cambridge: Harvard University Press 1985

Literatura Grega Original

“Uma dedicatória à mãe de Deus”, de Dionísio de Fourná

Tradução de Fernanda Lemos de Lima – UERJ/FAPERJ⁹⁷

Escrito no século XVIII, a obra de Dionísio de Fourná oferece ao leitor os detalhes da técnica de pintura dedicada à expressão divina cristã, à agiografia. Considerado um texto fundamental da literatura voltada para a pintura eclesiástica ortodoxa, o livro de Dionísio segue sendo referência para os que praticam essa arte e para os que estudam a história da pintura bizantina.

Texto original:

Τῇ Θεοτόκῳ καὶ ἀειπαρθένῳ Μαρίας

Ὡ ἡλιοστάλακτε καὶ χαριστολισμένη Θεοτόκε Μαρίας, βουλόμενος ὁ βρυορρήτωρ καὶ ἰατροφιλοσοφώτατος Λουκάς καὶ πάσης μθήσεως καὶ ἐπιστήμης ἐμπειρότατος ὑφηγητῆς καὶ διδάσκαλος καὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ πολιτεύματος ἱερώτατος καὶ μεγαλοφωνότατος κήρυξ καὶ συγγραφεὺς τὸ ὅπερ πρὸς τὴν σὴν Θεοχαρίτων ὑψηλότητα ἀγιώτατον ἔφερε φίλτρον παρὰ πᾶσι κατάδηλον ἐπιδειξαι, μηδὲν τι τῶν ἐν αὐτῷ δαψιλεστάτων καὶ πνευματικῶν χαρισμάτων δίκην ἀπαρχῆς ὀπωρῶν τῇ σῇ βασιλικωτάτῃ κορυφῇ ἔγνω δεῖν προσκομίσει, εἰ μὴ τὸν ἀξιοθέατον καὶ χαριέστατον τῆς σῆς μορφῆς χαρακτῆρα, οὗτινος ἐς τα μάλιστα αὐτόπτης ἀκριβῆς ἐγεγόνει, χρώμασι ποικίλοις καὶ ψήφοις χρυσέοις διὰ τῆς γραφικῆς αὐτοῦ τέχνης ἐν πίναξιν ἐγχαράσαι καὶ εἰκονίσει. οὗπερ κἀγὼ ὁ εὐτελής ζηλωτῆς βουληθεὶς γεγονέναι ἡρξάμην τῆς γραφικῆς τῶν εἰκόνων μηχανῆς, οἰόμενος ὅτι τὸ θέλειν

⁹⁷A tradução da dedicatória e do texto completo fazem parte de projeto contemplado com fomento FAPERJ/PROCIÊNCIA.

ἴσον τῷ δύνασθαι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐφέσεως τῆς ἐμῆς καὶ τῆς σῆς ὑψηλοτάτης καὶ ἀξιαγάστου μεγαλοπρεπείας καθήκον. Ἄλλ' ἡμαρτον πολὺ παρὰ τῆς τοιαύτης οἰήσεως, οὐκ ἀρκούντως τῆς φύσεως ἐμοὶ πρὸς ταύτην βοηθούσης, μηδὲ τῇ προαιρέσει καὶ θελήσει συνακολουθούσης.

Ὅθεν τοιγαροῦν, ἵνα μὴ εἰς τέλος τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου ἐκπέσω σκοποῦ καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν ἀνυποίσιτων πόνων τὸ κέρδος ζημιωθῶ, ἠξίωσα προσφέρειν σοὶ κὰν τῆς αὐτῆς τέχνης τὴν ἐρμηνείαν τε καὶ διδασκαλίαν, ἦν μεθ' ὅτι πλείστης ἐπιμελείας καὶ δοκιμωτάτης ἐμπειρίας ὅσον μοι τὸ δυνατόν συνέλεξά τε καὶ συνεχάρασα, μηδενὸς τῶν αὐτῇ προσηκόντων μεθόδῳ ὑστεροῦσαν (εὗ γὰρ οἶδα, ὅτι καὶ σοὶ καὶ αὐτῷ τῷ δεσπότη καὶ ποιητῇ τῶν ἀπάντων τὸ δυνατόν φίλον τε καὶ λίαν εὐαπόδεκτον), παρεχόμενος δι' αὐτῆς τοῖς τῆς φύσεως προτερήμασιν κεκοσμημένοις ζωγράφοις ἀφορμὰς τέχνης ὅτι μάλιστα καλῆς καὶ τάξεως καὶ χρήσεως χρωμάτων καὶ εὐρέσεως ἱστοριῶν, πῶς καὶ ποῖος τισὶ τόποις τῶν ἱερῶν ναῶν ταύτας ἱστορεῖσθαι, πρὸς τὸ κοσμεῖν καὶ ἱστορεῖν εὐκόσμως καὶ εὐσχημόνως τὸ νοητὸν τῆς Ἐκκλησίας στερέωμα, ἐξαιρέτως δὲ τὴν σὴν ἠλιόμορφον καὶ χαριστοστόλιστον θεάν, μεταμορφομένην διηνέκως εἰς τὸ τοῦ νοῦς κάτοπτρον τῶν ἕως συντελείας τοῦ αἰῶνος ἐλευσομένων εὐσεβῶν. δι' ἧς τῶν κάτω καὶ χαμαιζήλων ἀφιστάμενοι καὶ πρὸς τὸ πρωτότυπον σχετικῶς ἀνατρέχοντες εὐέλπιδες ἔσονται τὰ αἰωνία φανταζόμενοι κάλλη, ὧν εἶθε κάμῃ δια σῶν ἀγίων πρεσβειῶν γένοιτο θεατὴν γεγονέναι. (DIONÍSIO DE FOURNA, 1909, p. 2)

Tradução:

À Theotókos e sempre virgem Maria

Oh, gotejada de sol e ornada de graça, mãe de Deus, Maria. Lucas, fonte de eloquência, o médico mais amante do saber, estudado e doutíssimo em todos ensinamentos da ciência e experientíssimo orador e professor, mais iluminado da cultura do evangelho e maior voz, arauto e escritor, o qual trouxe um filtro para mostrar visivelmente para a todos a tua grande graça de Deus, mais elevada e mais santa. De modo algum, dentre as abundâncias Dele e dentre as graças espirituais e dentre os seus frutos, será necessário saber ser conduzido à tua mais elevada

realeza, se não com a marca de tua forma valiosa de se ver e graciosa, da qual certamente se tornou testemunha precisa, com cores escolhidas e mosaicos dourados, através da sua arte da escrita, em quadros, gravou e pintou. Assim, eu também, desejando me tornar o emulador humilde, iniciei-me no engenho da pintura de imagens, supondo que o querer era igual ao poder, para satisfação da minha vontade, buscava sua alteza e admirável magnificência. Entretanto, falhei muitíssimo nesta noção, não sendo suficiente a minha natureza para nisso ajudar, nem acompanhando com dedicação e vontade.

Dessa forma, para não perder o objetivo desse bem e prejudicar a recompensa dos órdus labores, decidi oferecer a ti, todavia, a interpretação em si dessa arte, a qual, com grande diligência e a mais confiável experiência possível a mim, expressei e também congratulei, não sendo, em relação ao método, inferior a nenhum dentre os correlatos (pois bem sei que também a ti e ao senhor e criador de todas as coisas, o justo é agradável e aceitável), oferecendo aos pintores superiores e ornados por natureza através desta fonte da técnica, que certamente, é de beleza, de ordem, de uso das cores e da elaboração de temas; como e com quais posições das naves sagradas essas pinturas devem representar, para adornar e pintar em boa ordem e elegantemente o significado do fundamento da Igreja, notavelmente, a tua deidade solar e cheia de graça, metamorfoseada continuamente como espelho do entendimento até a consumação da era dos acontecimentos vindouros. Através desta estejamos afastados do que é baixo e rasteiro e para a relação com o protótipo, ascendamos, sejam esperançosos imaginando a beleza eterna, dentre os quais também eu possa, através de vós honrados santos, me tornar um espectador do que virá.

Bibliografia

DIONÍSIO DE FURNA. Ερμηνεία της Βυζαντινής Ζωγραφικής Τέχνης. Atenas: Spánia Vivlía, 1997.